

bre o Font de la Vida, i a cada costat u nes bèsties (Fig. 180).

ANDORRA LA VELLA.- En l'església, que gaudeix la preeminència sobre les demés del principat Andorrà, en l'absis darrera l'altar major, podien veure-s'hi els detalls de una composició pictòrica, que mostrava una representació del Pantocrator, i més avall unes composicions que semblaven exposar el Lavatori que deu Crist dels peus dels Deixebles en el memorable darrer sopar (Fig. 181), i també la traició de Judes, entregant el seu Mestre als enemics, trobant-s'hi també expressat el fet de tallar Sant Pere la orella a un dels ministres del pontífex jueu (Fig. 182).

Un absidiol de la mateixa església semblava oferir una representació de un Sant, celebrant la missa davant del poble.

El conjunt d'aquestes decoracions policromades semblava correspondre al segle XIII.¹

^SSEU D'URGELL.-En el segon absidiol de la part de l'Epístola de l'església catedralícia de la Seu de Urgell, darrera el retaule barroc, s'hi troba una curiosa pintura mural, que és ben difícil de poder veure en sa totalitat. Aquesta pintura està feta directament sobre els carreus de pedra picada sense gaire preparació i amb absoluta carència d'arrebossat. Ella ve a resultar repartida en

(1) Avui la decoració mural dels absis d'Andorra la Vella ha sigut arrencada, trobant-se a Barcelona en poder de un coleccionista particular.

pre o font de la vida, i a cada costat
nes d'elles (Eix. 180).

ANGONNA LA VELLA. - En l'església, que
gardenx la preminència sobre les demés
del principal Andorra, en l'època d'una
ra i d'altre major poder ventura d'altre
detalls de una composició d'altre d'altre
mostren una representació del Regidor
tot i a les esveltes componenques d'altre
semblaven exposar el lavatori que tenen
Crist dels seus de la d'altre d'altre d'altre
marca d'altre d'altre (Eix. 181). I també
la tindrà d'altre, entant d'altre d'altre

Mostre als membres, trobant-se també
expressat el fet de calificar com a
orilla a un dels mites del poble
Juan (Eix. 182).
L'Oratori de la mateixa església
sembla estar una representació de
Sant, en grans mides davant del po-

est.
El d'altre d'altre d'altre d'altre d'altre
l'Oratori semblava correspondre al se-

SAU D'ORRI. - En el sector d'altre
de l'altre de l'Oratori de l'església
catalana de la de l'altre, d'altre
ra el temple parroquial, a un tros més
tota d'altre d'altre, que és ben difícil
de poder veure en el totalitat. Aquesta
d'altre està l'altre d'altre sobre els
carrers de l'altre d'altre sense cap
part de l'altre absoluta carència d'altre
d'altre. A la veu resultant repetida

(1) Avui la decoració dels seus
d'Andorra l'altre de l'altre d'altre
d'altre de l'altre d'altre d'altre d'altre
d'altre d'altre d'altre d'altre d'altre

Falten els següents gravats:

Fig. 176 i 177

Representacions apocalíptiques
Detalls de la decoració mural de POLINYA
(Clixés Mas)

Fig. 178

Crist davant de Pilat.
Id. id.

Fig. 179

Un Sant Bisbe
Id. id.

Valten els següents gravats:

Fig. 176 i 177

Representacions epocelipiques
Detalls de la decoració mural de FOHINYA
(Colixés Mas)

Fig. 178

Crist davant de Pilat.
Id. id.

Fig. 179

Un Sant Blasé
Id. id.

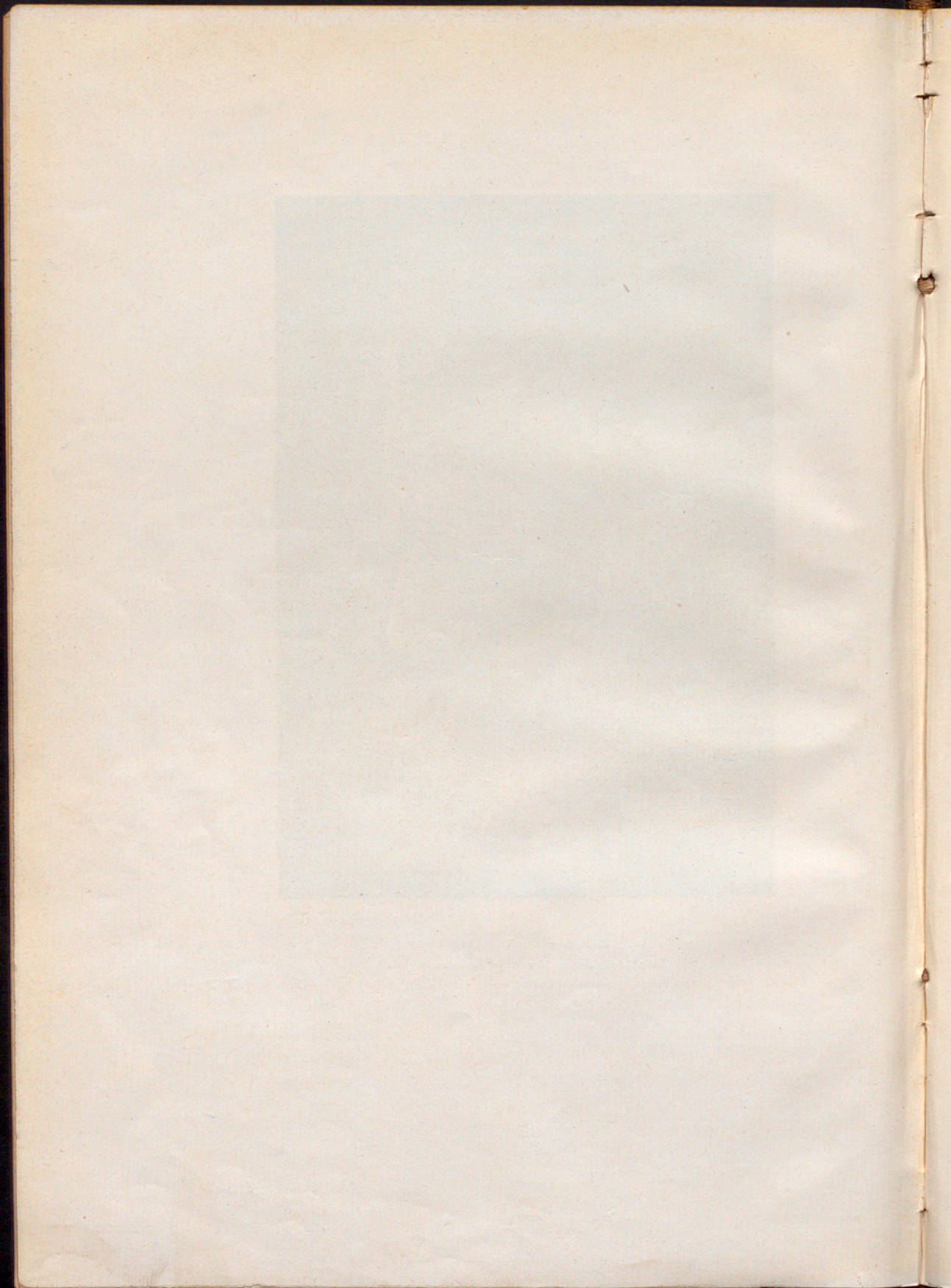

(Clixé Bardolet)

Fig. 181. — EL LAVATORI

Detall de la decoració mural d'Andorra la Vella

R/E -133

dues zones que van espaiades superior i inferiorment per unes senzilles orles de poc acurat obratge en relació amb sa amplada [Fig. 183]. La superior deixa entreveure diverses representacions de sants en ambdós costats de la finestra, que brodada d'arcs en degradació, figura en mig del para-

(Clixé Bardolet)

Fig. 182. — CAPTURA DEL REDEMPTOR
Detall de la decoració mural d'Andorra la Vella

R/E-134

ment semicilíndric. Entre les representacions totjust visibles s'hi regoneix el martiri de Santa Catarina amb la roda de ganivets que debien ferir-la.

La zona inferior és de més fàcil interpretació, tota vegada que hi és palesament coneixedora la representació del Sant Sopar, en el qual el Salvador instituí l'Eucaris-

tia. En una extensa taula, al llarg de la qual hi estan asseguts els membres del col·legi apostòlic, s'hi veu, al mig i presidint, a Jesús, qui té tirat sobre el pit en actitud de defalliment al Deixeble estimat [Fig. 184], regoneixent-se a Judes en una figura que està al davant de la taula agenollat i com tocant amb sa mà esquerra una safata o tallador dintre la qual s'hi veu un peix.

Es curiosa en aquesta pintura la precissió amb què hi és detallada la vaixel·la, en la qual s'hi regoneixen unes escudelles, amples copes i una ampolla de vidre que figura mig plena de vi. No hi falten tampoc uns pans circulars i els ganivets amb què són partits [Fig. 185]. Els noms dels Apòstols hi són llegidors prop de cada figura.

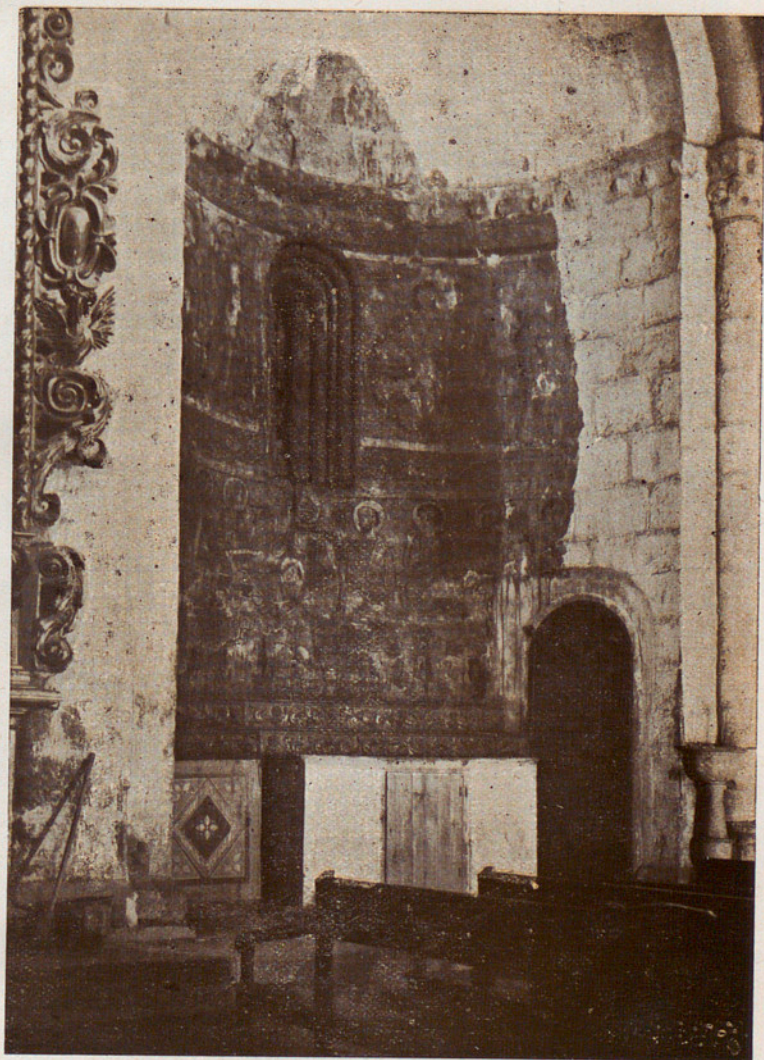
El tipu iconogràfic del convit pascual correspon aquí amb allò que era usual en la iconografia francesa del temps.

La pintura que ens ocupa és en realitat poc vària de color i de no rellevant mèrit artístic, semblant correspondre a la segona meitat del segle XIII.

Sembla que en aquest absidiol hi hagué un altar dedicat a Jesucrist Redemptor, altar que fou erigit en virtut del llegat testamentari del bisbe Pere de Urtg (1269-1293).

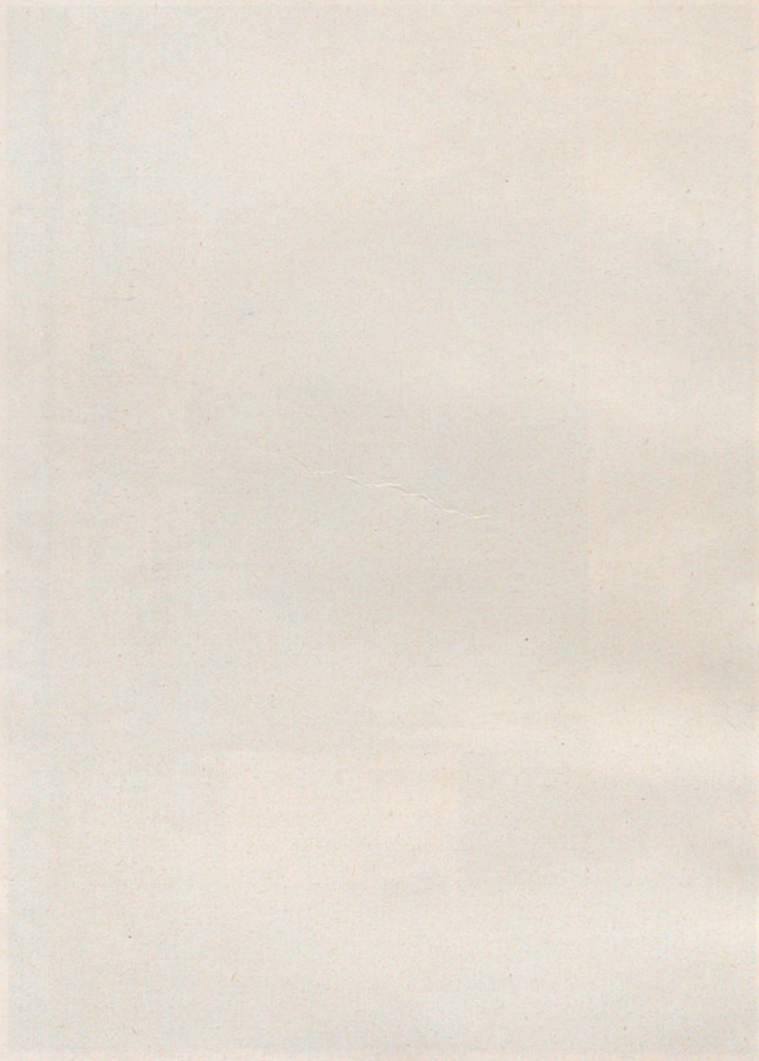
SANTA ANNA DE MONTRAL. — A poc més de mitja hora de Vich, en la part de tramontana i entre les dues carreteres que es dirigeixen a muntanya, en un pujol, hi ha l'esglésieta de Santa Anna de Montral, primitivament dedicada i titulada de Santa Maria, església que rebé nom de la família dels *Monteregali*, molt relacionada amb la noble dels Gurb i intervinent molt directament en la història de la plana de Vich. Tal església fou consagrada en 1191, éssent un edifici de tester pla i sense absis, però integrat per dues capelles laterals, també de tester pla i fent de creuer. ¹

(1) Vegi's nostres articles en *La Veu de Montserrat*, any XXIII (1900), núms. 18, 20 i 21.

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 183. — CONJUNT DE L'ABSIDIOL DE LA SEU DE URGELL

(Clisé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 184. — EL SOMNI DE SANT JOAN
Detall de la decoració mural de la Seu de Urgell

(Clisé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 185. — DETALL DEL SANT SOPAR
Decoració mural de la Seu de Urgell

La capella de la part de l'Epístola, en el plafó del fons, ostenta una representació del Calvari amb la figuració de Jesús clavat en Creu, tenint al costat en actitud de desconhort i dretes, les figuracions de la seva Mare i del Deixeble estimat. En la part superior de la composi-

(Clisé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 186. — EL CALVARI

Decoració mural de Santa Anna de Montral
(De una còpia del Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

ció i en els espais que resten entre els braços de la Creu i la volta apuntada s'hi veuen dos àngels, aguantant el sol i la lluna [Fig. 186].

En la composició hi ha restes de llegendes indicadores del nom de Maria i de Sant Joan.

Els colors que intervenen en la composició, que acusa la mà de un pintor modest, són el vermell, groc, negre, blau i blanc.

En uns grafitis de barbre disseny, existents en aquesta pintura s'hi ha volgut regonèixer la dada 1296. ¹ Aquesta dada va en caràcter de l'època, col·locada en dues ratlles, faltant=hi dues C perdudes en el material. Diuen: Anno M.... XCVI, que afegint=hi les C diria l'indicat any.

Tot contribueix a fer venir la idea de un decorat del segle XIII i més modern de la dada de consagració de l'edifici. En aquest s'hi han regonegut dues creus pintades de vermell i inscrites en un còrcol, posades als costats de l'altar major. Són sens dubte senyals de la pontifical consagració de l'edifici. ²

ISABARRE.—Aquesta església parroquial, situada prop d'Esterrí d'Aneu, presentava, molt amagades darrera l'altar major, unes pintures murals d'estil ben poc remarkable i de molt mala conservació. A judicar per una fotografia que dona idea del que es veia en la secció semicilíndrica absidial, sota una franja en la qual s'hi dibuixava una senzilla greca, formada per una cinta doblegada en ziga-zaga, s'hi veien unes grans hornacines que abrigaven sengles figuracions de personatges santificats. Les hornacines aquestes se interrompien junt a les finestres que donaven llum al presbiteri de l'església [Fig. 187]. La fotografia pogué endurse'n còpia de dues d'aquestes hornacines, que flanquejaven a una finestra que presentava els seus paraments policromats i al damunt d'ella una mitja

(1) MOSSÉN PERE BOFILL: *But. del C. E.*, de Vich, vol. IV, p. 181, corresponent a maig-agost de 1924.—Es fa referència a les pintures que ens ocupen en l'*Anuari de l'Inst. d'E. C.* 1909-10, p. 715. El periòdic *Gazeta Montanyesa*, en la Setmana Santa de 1909, publicà un dibuix del Calvari de Montral, acompanyant=lo de un article, que reproduí la *Revista de la Asociación Artístico-arqueológica barcelonesa*, vol. VII, p. 202, datat en setembre=desembre de 1909.

(2) *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, p. 249.—En el taster principal de l'església de Montral, hi resten darrera de l'actual retaule unes mal conservades pintures, que tenen tot l'aire del segle XV, donant una mena de bancal o predel·la, que va de part a part de l'edifici i en el qual s'hi entreveuen episodis referents a la Mort gloriosa, Assumpció i Coronació de la Mare de Déu.

(Clixé Mas)

Fig. 187. — TRES SANTS
Detall de la decoració mural de Isabarre

Falta el següent gravat:

Fig. 188

Calvari.

Detall de la decoració mural de
SANT ANDREU DE SUREDA

(Clixé Mas)

L'elegàcia del tipu de lletres veu en les inscripcions que cal figuració mural a hagués d'atribuir a l'acabament de la tretzena centúria o a començaments del segle XIV.

SANT ANDREU DE SUREDA.—En la comarca del País Valencià, en el Rosselló, hi ha la parroquia i antic monestir de Sant Andreu de Sureda, on ja s'observa en una pilasteta una curiosa pintura amb la representació de Jesucrist clavat en creu. L'instrument del suplici aquí hi té forma ornamental, tota vegada que ostenta sos extrems potents o acabats en *fer* [Fig. 188]. La representació del Diví Mestre ofereix també crucificat al voltant de la seva testa coronada d'espines, estant clavat amb quatre claus, amb la particularitat de figurar Crist mort i desagnat i obert son costat dret per la ferida de la qual neix el sang. Els espais que hi ha sobre els braços de la creu van ocupats per un àngel per cada part, com si descendissin del Cel i s'oferrissin, amb posa entristida, a la representació del Déu Humanat. Encara sota els àngels hi caben els bustos de Sant Joan i de la Mare de Déu, símbols i consinguts dintre unes auríoles en quart de cercle, imatges que formen un contrasentit poc usual en l'antiga iconografia, omplen la de Sant Joan la part dreta del Senyor i la de Maria el flanc esquerre.

Als costats inferiors de la santa figuració el pintor hi

Faits et segments gravés :

Fig. 188

Calvari.

Détail de la décoration murale de
SANT ANDREU DE SUREDA

(Cliché Mas)

figura amb les dues mans posades planes sobre el pit i que, segons les lletres que es divisaven prop de la testa, representaria Santa Magdalena. Les figures enteres que li féien costat, posades dintre sengles capelletes d'arc superior en semicírcol, correspondrien a l'Apòstol Sant Tadeu,VDA, i a Sant Bernabé, BERNABÉ, segons donaven a entendre uns epígrafs que es divisaven fora de les arcuacions de què hem feta menció. El darrer d'aquests sants aixecava amb sa mà esquerra tapada per son mantell un llibre, que l'altre apòstol semblava portar sobre el seu pit.

L'elegància del tipu de lletres usat en les inscripcions féia creure que tal figuració mural s'hagués d'atribuir a l'acabament de la tretzena centúria o a començaments del segle XIV.

SANT ANDREU DE SUREDA.—En la comarca del baix Vallespir, en el Rosselló, hi ha la parròquia i antic monestir de Sant Andreu de Sureda, en la qual se conserva en una pilastra, una curiosa pintura amb la representació de Jesucrist clavat en creu. L'instrument del suplici aquí hi té forma ornamental, tota vegada que ostenta sos extrems potençats o acabats en *tau* [Fig. 188]. La representació del Diví Mestre ofereix nimbe crucífer al voltant de la seva testa coronada d'espines, estant clavada amb quatre claus, amb la particularitat de figurar el Crist mort i desagnat i obert son costat dret per la ferida de la qual ne surt la sang. Els espais que hi ha sobre els braços de la creu van ocupats per un àngel per cada part, com si descendissin del Cel i s'oferissin, amb posa entristida, a la representació del Déu Humanat. Encara sofa els àngels hi caben els bustes de Sant Joan i de la Mare de Déu, nimbats i continguts dintre unes aurióles en quart de cercol, imatges que fent un contrasentit poc usual en l'antiga iconografia, omplen la de Sant Joan la part dreta del Senyor i la de Maria el flanc esquer.

Als costats inferiors de la santa figuració el pintor hi

disposà dues figures amb mitra pontifical i folgada casulla les quals estan agenollades i amb les mans juntes i aixecades en actitud d'adoració, personatges que no llueixen el nimbe dels sants i que per tant deuen efigiar a dos abads del monestir. Una orla de dibuix geomètric espaija superiorment i en bona part dels costats el parament quadrangular que porta la pintura mural, éssent especial que la part inferior i horitzontal del quadro vagi sens tal orla.

La pintura aquesta sembla referir-se a molt a l'acabament del segle XIII. N'hi ha prou per dir això fixar-se en la indumentària dels personatges agenollats, i sobretot en la mitra que fins podria atribuir-se ja al 1400. Cal suposar si es tracta de una composició repintada o refeta.

No correspon doncs a l'època de construcció de l'abadia benedictina i de sa església, que sembla aixecada entre els anys 1110 i 1120 i consagrada en 1121. ¹

SANT CUGAT DEL VALLÈS. — Aquesta església monacal té en el timpà de la seva portada indicis de una composició pictòrica, representant l'Adoració dels Reis a l'Infant Jesús, obra que sembla deguda a un dels més excel·lents trescentistes.

En l'interior del temple, sota el cloquer, hi ha una arcada també amb pintures murals, veient-s'hi una ampla orla amb petits dibuixos a base de florons, interrompuda per tres medallons circulars, el central amb l'*Agnus Dei* portant la Creu, i els laterals amb bustes d'àngels.

A l'un costat de l'orgue s'hi entreveuen tres arcuacions, abrigant àngels amb vestit talar i portant sengles canalobres amb ciris. En el pla de l'orgue una riquíssima franja copiant un motiu tret de bells teixits orientals,

(1) J. A. BRUTAILS: *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, p. 65. Aquest autor explica que en una visita que feu a l'abacial de Sant Andreu de Sureda, s'adonà de què hi havia un color sota la capa de calç, la qual va fer saltar amb un gabinet, descobrint la Crucifixió que ens ocupa, en la cara oest de un dels pilans del nord, remarcant aleshores rastres de pintures en diversos punts de l'església. (Id. id. p. 152).

amb grans cercols, portant dos lleons lluitant drets i contraposats, anant-hi entre mig un arbre que els lliga, completant l'efecte decoratiu. La part superior d'aquesta franja va verticalment encapçalada per un reduït fris amb quatre flors quadrifoliades.

Tot és traçat de mà de un veritable artista, tan decorador com dibuixant de figures, éssent ja tot gòtic i pertanyent al Trescentisme. Un diria que és obra de mitjans del segle XIV.

DECORACIONS MURALS DE LES QUALS TENIM POCS DETALLS

ARGOLELL.—Aquesta església, que es troba entre la Seu de Urgell i Andorra, tingué en l'absis principal restes de una vella pintura que el decorava, en el qual sembla entreveure-s'hi quatre Sants Apòstols. ¹

BOLVIR.—La capella de la Mare de Déu de Bolvir, en la Cerdanya, tenia l'absis pintat amb graciosa decoració de motius geomètrics. ²

SANTA COLOMA D'ANDORRA. — En la sagristia d'aquesta església s'hi poden regonèixer antigues pintures en estat molt fragmentari i ruïnós. ³

ENCAMP.—Una part de la seva decoració absidial ha perdurat fins a nostres dies. ⁴

(1) Notícia comunicada per En Josep Bardolel. Actualment eixa decoració està en poder de un col·leccionista barceloní.

(2) *Les Pintures Murals Catalanes*, p. 29.

(3) Notícia comunicada pel ja esmentat Bardolel.

(4) Ja no es troba en son lloc, havent sigut arrencada i passat a a formar part de una col·lecció de un particular.

ESCALARRE. — Tenim entès que en aquesta església i en la de Santa Maria hi havia també decoració mural que s'és atribuïda al mateix autor de la de Ginestarre i Sant Pere del Burgal. ¹

ESCLUSA. — En aquesta església rossellonesa el quart d'esfera absidial de l'altar major està cubert de pintures que no deuen esser menys antigues que les de la dotzena centúria. ²

FOLGAROLES. — Aquesta parroquial de la Plana de Vich, té l'absis arrebossat, però indicant que sota la capa de gruix hi ha una pintura primitiva, de la qual res pot dir-se mentrestant.

FRONTANYÀ. — L'església de la diòcesi de Solsona, dita de Sant Jaume de Frontanyà, deu presentar indicis d'haver estat decorada amb pintures. ³

GRANOLLERS DE LA PLANA. — Veïna de Vich i Manlleu hi ha la parròquia de Sant Esteve de Granollers de la Plana, la qual darrera el retaule de l'altar major conserva vestigis de colorit que l'enjoïava. ⁴

SANT LLORENÇ DEL MUNT. — No falta qui ha assegurat que aquesta interessant església, veïna de Terrassa, donà lloc a creure que havia tingut una passada existència de pintures murals. ⁵

SANT ROMÀ DE LES BONES. — Aquesta església, de la Vall d'Andorra i depenent de Canillo, també

(1) *La Veu de Catalunya*, 9 d'octubre de 1926.

(2) BRUTAILS: *Notes*, p. 152.

(3) E. ROGENT; *Informe*, p. 36.

(4) PERE BOFILL i BOIX, *Prev.: Butlletí del C. E. de Vich*, vol. IV, p. 176.

(5) E. ROGENT; *lloc cit.* p. 36.

conserva una decoració absidial darrera l'altar major. Sembla que hi ha el Creador i Apòstols. ¹

SORPE.—Es una de les esglésies de la Vall d'Aneu, la qual en l'absis primitiu, que avui dona entrada a l'edifici sagrat, guarda sobretot en la part dreta rastre de una vetusta decoració. ²

VALÈNCIA D'ÀNEU.—En l'absis de l'altar major s'hi veuen fragments de pintura, que en la conca semblen indicar la presència de la Verge amb son Fill. Semblen d'època tardana i potser ja del segle XIV. ³

VIDRÀ.—En l'absis de l'església del monestir d'aquest nom, en el Rosselló, s'hi constaten pintures molt deteriorades. ⁴

LA PINTURA MURAL EN LES REGIONS VEÏNES DE CATALUNYA

ARAGÓ.—Volem dir alguna cosa de les manifestacions primitives de la pintura monumental en els territoris limítrofes de Catalunya, i sobretot en la regió que ha sigut anomenada Catalunya Aragonesa, que amb els seus artistes ha pogut influir o esser influïda per la nostra pintura.

En aquesta regió de la província d'Osca s'hi han re-gonegut algunes esglésies policromades, de les quals no creiem que n'hi hagi cap que acusi un art pictòric anterior

(1) *Les Pintures Murals Catalanes*, p. 24. — Comunicació del citat Josep Bardolet.

(2) Notícia del mateix Bardolet.

(3) Id. Id.

(4) *Les Pintures Murals Catalanes*, p. 18.

a la segona meitat del segle XIII. És natural suposar que hi ha hagudes decoracions colorides anteriors al temps a què acabem d'al·ludir, però confessem que nosaltres no en tenim pas notícia.

Ens tocarà tractar de pintures murals existents a Roda de Ribagorza, i de les de Sant Miquel de Barluenga, de Sant Fruitós de Bierge, de Santa Maria del Mont de Liesa i de Foces.¹

RODA DE RIBAGORZA.—Aquesta primitiva seu que més tard serví d'heretatge a la de Lleida, conserva una església que té parts romàniques, amb unes criptes ben interessants. Una d'aquestes, o siga la de l'esquerra de l'església, avui convertida en vulgar celler i abans en aula capitular de la comunitat canonical agustiniana, té en la volta absidial una pintura decorativa que no pot pas fer-se anterior a l'acabament del segle XIII o a començaments de la catorzena centúria.

Al mig, en el lloc més distingit, s'hi troba l'acostumada representació del Senyor [Fig. 189], assegut en maccis soli encoixinat, vestint túnica i mantell, que donen un pleguejat menut i del tot ideal, qui llueix nimbe crucífer, beneïnt amb sa destra i tenint en l'altra mà un llibre o una taulella en la que no s'hi veu cap mena de inscripció. Aquesta figuració va rodejada dels símbols dels Evangelistes, sense cap mena d'auriola que la volti, distribuïts l'àguila i l'àngel en la part superior, i més avall els alats brau i lleó.

Als costats hi ha també dues curioses representacions del Baptisme de Jesús [Fig. 190] i de Sant Miquel Ar-

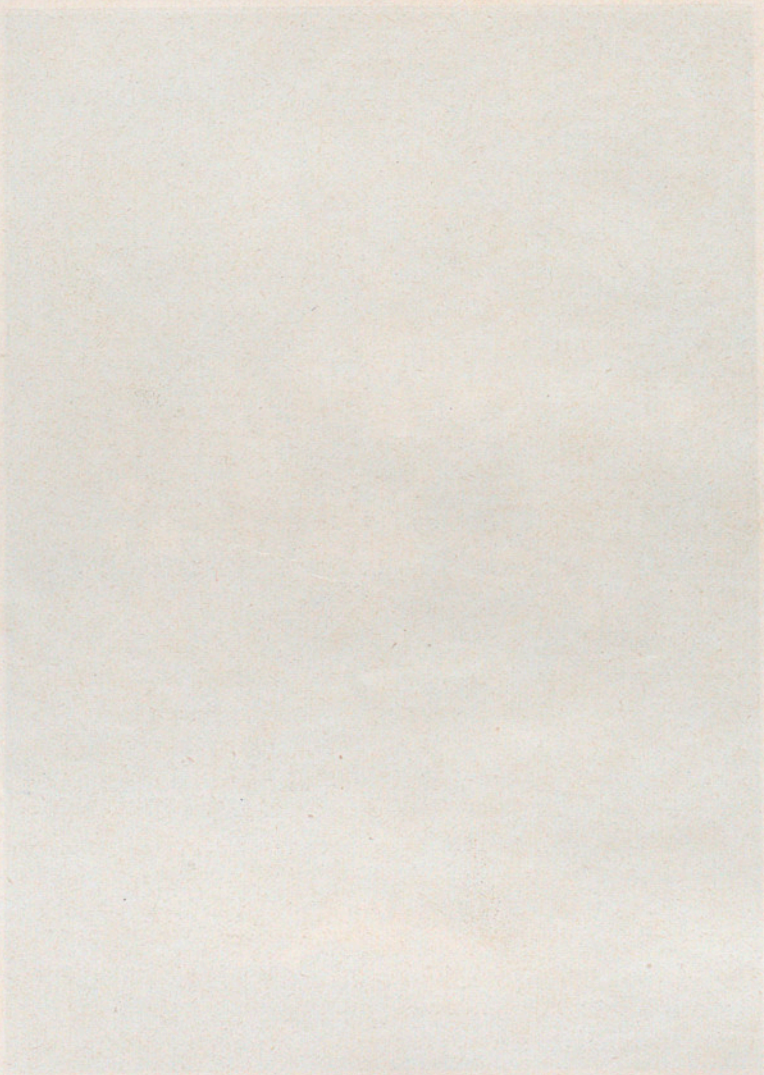
(1) De gairebé totes aquestes pintures es parlà en els números 93 i 94 de la revista *Vell i Nou*, corresponents a 15 de juny i 1 de juliol de 1919, pel senyor RICARD DEL ARCO, qui fou combatut en ses apreciacions per En JOAQUIM FOLCH i TORRES, en la *Pàgina Artística* de "*La Veu de Catalunya*", números 488, 489 i 490, corresponents als 18 i 25 d'agost i 1 de setembre de 1919. El mateix senyor Del Arco publicà un altre treball sobre la pintura mural aragonesa en el *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*; any XXXII, (1924), p. 221-238.

(Clixé Mas)

Fig. 189. — EL PANTOCRATOR

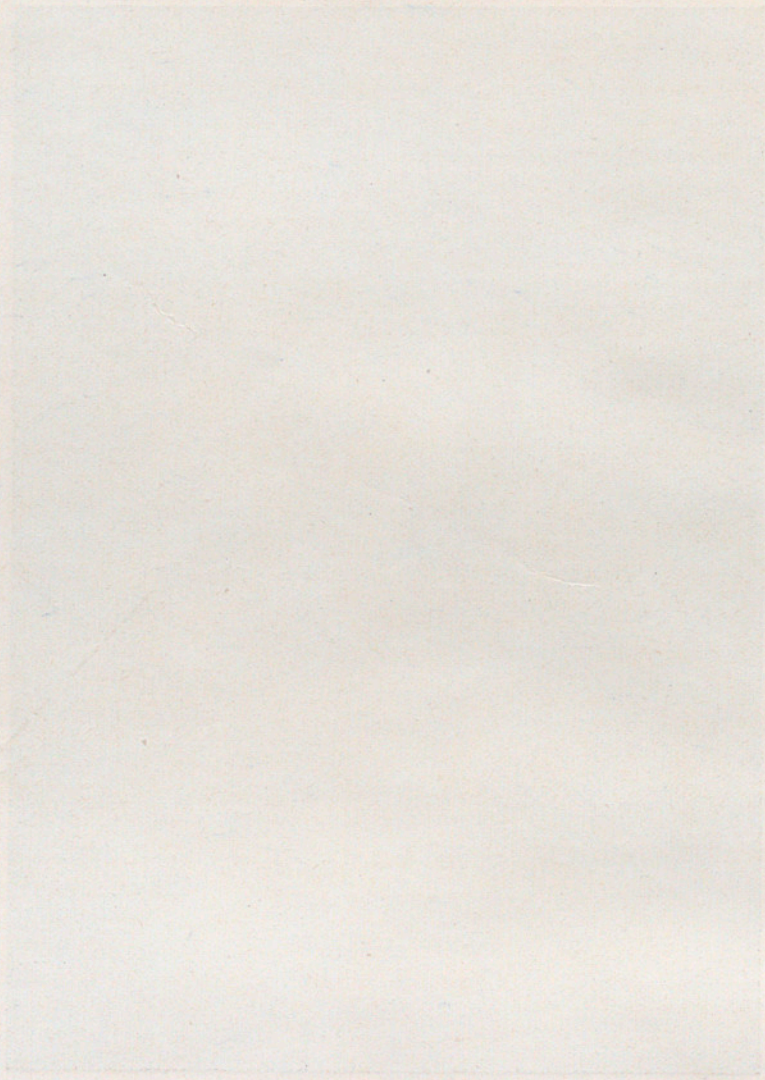
Detall de la decoració mural de Roda de Ribagorça

(Clixé Mas)

Fig. 190.—SANT MIQUEL ARCÀNGEL
Detall de la decoració mural de Roda de Ribagorça

càngel [Fig. 190]. La primera exposa la figura del Salvador, del tot nua i amb l'aigua del Jordà que munta fins als seus genolls. El Precursor està en sa esquerra en actitud de sostenir al Redemptor per son propi braç, sens que exerceixi l'ofici de batejador per efusió, com tan sovint es veu en semblants figuracions. Un àngel està a la dreta en

Fig. 191. — EL BAPTISME DE JESÚS

(Clixé Mas)

Detall de la decoració mural de Roda de Ribagorça

actitud, més que d'adoració, d'oferir a Crist una mena de blanca tovallola o llençol que li cobreix ambdues mans.

A l'esquerra del Pantocrator s'hi troba pintat l'Àrcàngel, exercint son ofici de pesador de les ànimes, una de les quals està en la balança en actitud de demanar-li son auxili, quan en l'altra balança s'hi distingeix una mena de diabló. Potser dessota d'aquest platet s'hagi d'entreveure un altre dimoni fent força per fer tirar vers sí el contrapès de la balança, conforme era de consuetud en la iconografia dotzencentista.

Més avall, en una espècie de fris, s'hi troben unes figures, que són gràfica expressió dels treballs dels mesos de l'any [Fig. 192]. El Gener hi és representat per un vell assegut a la vora del foc; el Febrer per un pescador amb dos peixos; el Març amb un pastor que té uns rams a la mà i fa caminar una mena de cabra; l'Abril s'hi exposa amb una joveneta amb els braços estesos i una flor en cada

(Clisé Mas)

Fig. 192.—ELS MESOS DE L'ANY

Detall de la decoració mural de Roda de Ribagorça

mà; el Maig hi sembla indicat per un pastor tocant el flautí; el Juny queda gairebé del tot esborrat; el Juliol [Fig. 193] és al·ludit per dos homes que porten la falç a la mà; l'Agost per un altre pagès que fa anar la batoia; el Setembre per un veremador que cull raïms; l'Octubre amb un altre vineter que ompla la bota; el Novembre amb un lleanyater que proveeix per l'hivern; i el darrer mes de l'any per un matador de porcs.

Pocs són els colors que donen detalls sobre l'anteriorment descrita decoració, ja que gairebé no queden d'ella més que les masses i els perfils de les siluetes de les figures. De tota manera, aquesta decoració dóna una petita idea de la capacitat de l'artista que la desenrotllà en les parets de la cripta.

(Clixé Mas)

Fig. 193.—ELS MESOS DE L'ANY
Detall de la decoració mural de Roda de Ribagorza

BARLUENGA.—Església amb tester i el primer dels arcs transversals, que aguanten sa cuberta de fusta, i tot el seu presbiteri completament cubert de pintures, per més que no totes elles hagin arribat fins a nosaltres.

El tester pla ostenta en dos grans compartiments superiors separats per una finestra, a la part de l'Evangeli, el Pantocràtor dintre auriola apuntada, assegut en banc encoixinat i sobressortint sobre camper d'estrelles, voltant-lo els símbols dels Evangelistes i àngels. Un serafí és visible sota la finestra, la qual té al damunt el monograma de

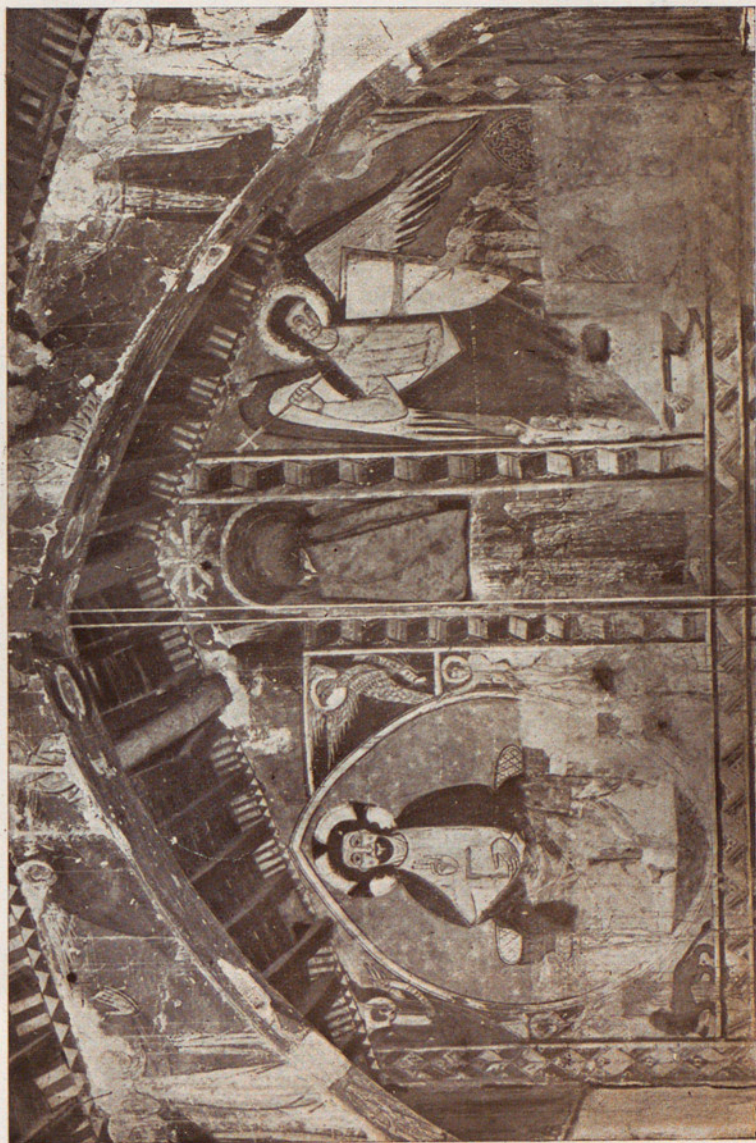
Crist amb l'*Alpha* i *Omega*. En l'altre compartiment s'hi representa la lluita de Sant Miquel Arcàngel amb el dragó de set caps [Fig. 194].

Sota aquestes composicions hi havia, en altre temps, vàries històries en una gran franja posada a manera de bancal, en part avui perduda, si no és un fragment de la part mitjera que ofereix una història amb un àngel conduint una petita figura, que deu ésser una ànima, envers el sí d'Abraham, que hi està indicat per una gran figura d'home nibat qui té en sa falda multitud d'ànimes a manera de infantons [Fig. 195], entreveient-se més enllà d'aquesta curiosíssima efigiació la de l'Arcàngel, pesant les ànimes i defensant-les contra les traïdories diabòliques.

En la paret dreta i lateral del presbiteri s'hi troba gràficament exposada la llegendària aparició del Sant Príncep de les milícies angelicals al Mont Gargan [Figura 196], assumpte que es desenrotlla en dos compartiments superposats, en un dels quals s'hi regoneix el pastor amb els bous, tres personatges que s'encaminen vers la cova de l'aparició, un dels quals dispara una segeta que el fereix en el front; trobant-se en altra divisió inferior [Fig. 197] el bisbe de Siponte, lliberant al ferit de la segeta, i el mateix prelat presidint la processó dedicatòria de l'església del sant Arcàngel. En altra divisió superior [Fig. 198] s'hi grafia la narració dels fets de Sant Cristòfol, valent varó que cercava un amo que fos més esforçat que ell, trobant-s'hi a aquest benaurat davant del rei i confonent al diable que es féia adorar.

En l'arc toral s'hi fa referència a la Ressurrecció de la carn i Judici Final [Figs. 199 i 200], intervenint en l'escena l'Apostolat, que fa costat al Diví Jutge, la Mare de Déu i àngels, además de les tombes que s'obren per a donar sortida als morts cridats a judici.

La pintura aquesta resulta altament expressiva, sense ésser un model d'art refinat, donant la impressió de que correspon a finals de la tretzena centúria.

(Clisé Mas)

Fig. 194.—EL PANTOCRATOR I SANT MIQUEL ARCÀNGEL

Detall de la decoració mural de Barluenga

LIESA.—L'església dita de Nostra Senyora del Mont, de Liesa, presenta en son tester, sota unes arcuacions a manera de hornacines, la figuració de la Mare de Déu asseguda, tenint a la seva falda, sobre el genoll esquerre, al Diví Fill, el qual és adorat pels Tres Reis i per uns devots que devien ésser els benefactors de l'església [Vegi's Fig. 13].

(Clisé Mas)

Fig. 195.—ELS ÀNGELS CONDUINT LES ÀNIMES

Detall de la decoració mural de Barluenga

La volta de la primera navada constituïnt el presbiteri, deixa endevinar, en la part corresponent a l'Evangelí, una sèrie de representacions al·lusives al martiri de Sant Vicens, diaca, [Fig. 201]. Una franja superior refereix l'empresonament del bisbe Sant Valeri [Figs. 202 i 203] i del seu levita Vicens, que està posat més avall dintre una hornacina, que sobressurt al mig de quatre epissodis

[Fig. 204] expositius del martiri del sant levita. Així hi ha el tirà prefigurat com un rei, qui ordena que el benaurat sigui posat al torment de la distensió de membres, en una torturadora creuera, detallant admirablement un dels instruments de l'afrós suplici, usats en l'Edat Mitjana [Figura 205]. En altre recuadre s'hi veu el martiri de l'arrancament de la carn [Fig. 206], mitjançant unes pintes o cardes. Se-

(Clixé Mas)

Fig. 195.—L'APARICIÓ DE SANT MIQUEL AL MONT GARGAN
Detall de la decoració mural de Barluenga

gueix l'escena del rostiment del mateix sant, qui finalment mort en un llit, transportat pels àngels a la glòria.

En l'altra part s'hi troba el martiri de Santa Catarina, la qual se nega a complir els manaments de l'emperador Magenci d'adorar els ídols, confonent també als filòsofs alexandrins [Fig. 207]. En aquesta part la finestra feu que el pintor col·loqués la representació de la Santa verge, sota una hornacina, a un costat, que es veu acompanyat per diferents episodis del martiri d'aquesta donzella.

BIERGE.—L'església de Sant Fructuós de Bierge és també de cuberta de fusta amb arcs transversals, tester pla i primera divisió servint de presbiteri, del tot decorat amb pintures historiades. El troç més visible del seu tester, o sigui del no tapat per un retaule del segle XVII, forma diferents compartiments separats per franges. En la zona superior hi ha un compartiment central en el qual s'hi veu la representació del Calvari, havent-hi demés del Crucifix, la Mare de Déu i Sant Joan en actitud plorosa, Longi

(Clixé Mas)

Fig. 197.—L'APARICIÓ DE SANT MIQUEL AL MONT GARGAN

Detall de la decoració mural de Barluenga

i un altre personatge, Calpurni, qui acosta l'esponja al cim de un àstil a la boca del Salvador. Sobre la creu s'hi troben el sol i la lluna i sembla entreveure-s'hi dos àngels amb posat de tristesa.

En els costats d'aquesta figuració de un marcat sabor arcaisant i oriental, hi ha dues composicions de doble episodi superposat, en els quals sembla vulgui representar-s'hi l'ingrés a la glòria i els àngels traient les ànimes del lloc de purgació.

La zona inferior del mateix tester presenta en la part

esquerra un bisbe amb casulla i ornamentals pontificals [Fig. 208], posat entre dos ministres assistents, que li presenten el bàcul i el llibre, i entre dos clergues vestint dalmàtiques i sostenint els cirials. Dos àngels turiferaris voleien per la part superior de la composició, la qual resulta clarament exposada per les llegendes: NICHOLAUS, que es refereix al bisbe i du la testa nimbada, i DIACHONVS, que al·ludeix a un dels personatges assistents.

Fig. 198.—SANT CRISTÓFOL
Detall de la decoració mural de Barluenga

(Clixé Mas)

A la part dreta s'hi troben representacions al·lusives a Sant Joan Evangelista [Fig. 209], qui hi figura dret i posat sota un baldaquí, SANCTVS IOANNES APOSTOLVS EVANGELISTA, anant acompanyat de quatre subdivisions en les quals s'hi veu el sant Apòstol, predicant i denunciat a l'emperador Domicià, enemic de la Fe de Crist; el mateix sant beneïnt el vas que se li ofereix ple de metzines; la flagel·lació del mateix benaurat, i finalment a aquest enviat a l'exili per ordre de l'emperador Domicià [Figs. 210, 211 i 212].

Les parets laterals del mateix presbiteri van dividides en quatre zones, separades per frisos decoratius i en les

(Clixé Mas)

Fig. 199.—EL JUDICI FINAL
Detall de la decoració mural de Barluenga

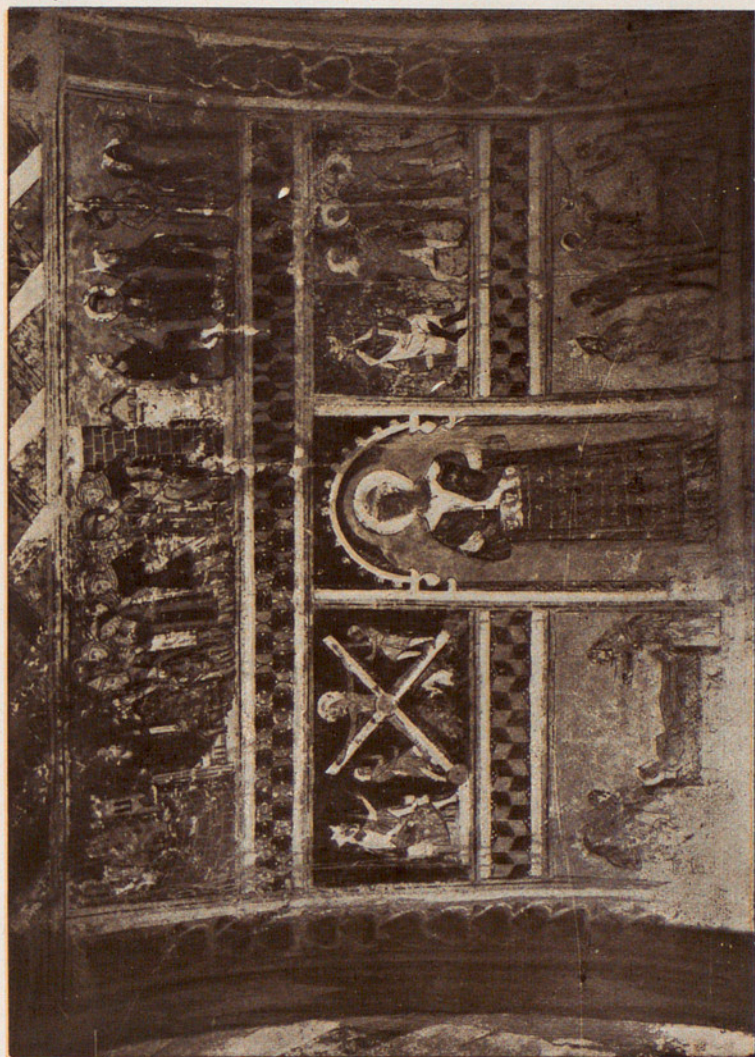

Faint, illegible text or markings are visible at the bottom of the page, possibly bleed-through from the reverse side or a very light print.

(Clixé Mas)

Fig. 200. — EL JUDICI FINAL
Detall de la decoració mural de Barluenga

(Clisé Mas)

Fig. 201. — SANTI VICENS DIACA i MÀRTIR
Detall de la decoració mural de Liesa

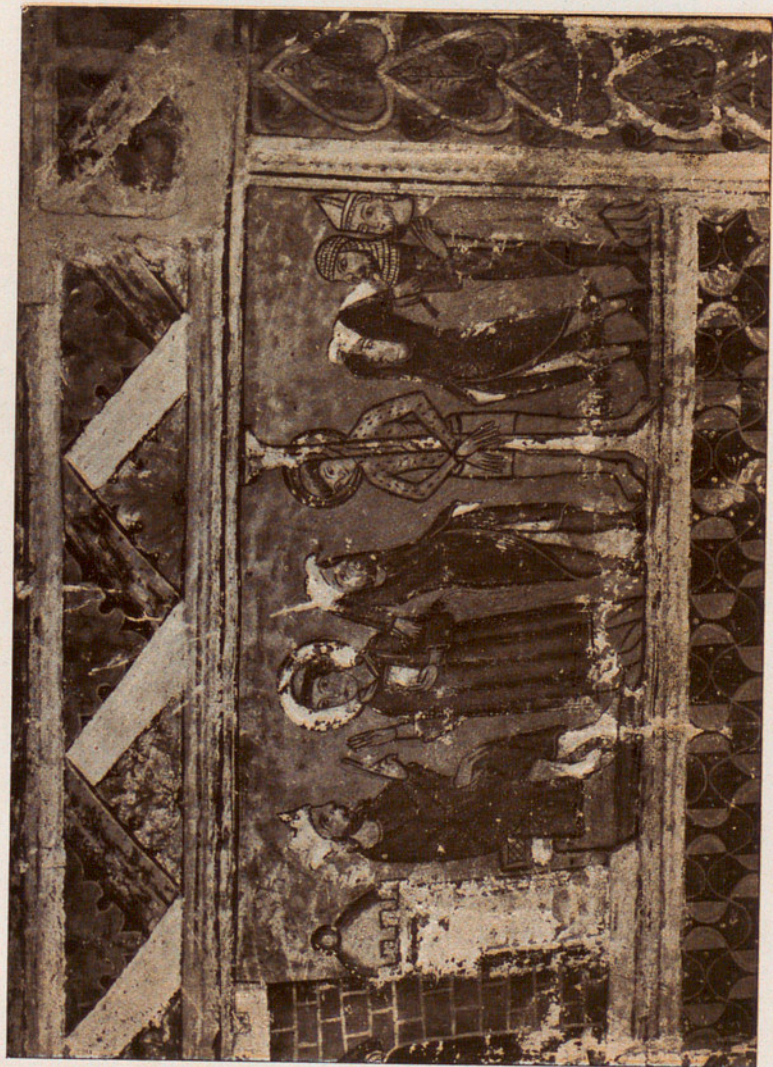

(Clixé Mas)

Fig. 202.—EMPRESONAMENT DE SANT VICENS I SANT VALERI

Detall de la decoració mural de Liesa

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

(Clisé Mas)

Fig. 203.—MARTIRI DE SANT VICENS DIACA i MÀRTIR
Detall de la decoració mural de Llesca

(Clixé Mas)

Fig. 204. — SANT VICENS DIACA i MÀRTIR
Detall de la decoració mural de Liesa

quals s'hi refereixen gràficament episodis del llegendari piadós referent a Sant Nicolau de Bari [Fig. 213], i al sant Evangelista i cosí de Jesús [Fig. 214]. Molt freqüentment en ambdues composicions s'hi troben paraules al·lusives als personatges representats.

(Clixé Mas)

Fig. 205.—MARTIRI DE SANT VICENS DIACA

Detall de la decoració mural de Liesa

Es innegable que les pintures de Sant Fructuós de Bierge tenen certa relació artística amb les de Sant Miquel de Barluenga i amb les de la capella de la Mare de Déu del Mont, a Liesa, resultant totes, sinó fetes de una sola i

(Clixé Mas)

Fig. 206.—MARTIRI DE SANT VICENS DIACA
Detall de la decoració mural de Liesa

mateixa mà, del tot contemporànies, tenint-se de classificar com de l'acabament de la tretzena centúria.

FOCES.—L'església de Sant Miquel de Foces, a Ibieca, té uns sepulcres dels fundadors de l'església, Eximen i Attó de Foces, ambdues posades sota una mena d'arcosolis de volta apuntada, enriquits aquests amb interessantíssima i molt correcta decoració pintada.

En el tester del primer dels sepulcres la composició està dividida en una triple zona, havent-hi en la superior que és apuntada, el Crucifix [Fig. 215] que està entre la Verge i Sant Joan i dos àngels adoradors. En la faixa mitjera, s'hi veuen dos àngels recullint l'ànima del difunt

(Clixé Mas)

Fig. 207.—SANTA CATARINA i ELS FILOSOFS

Detall de la decoració mural de Liesa

i conduïnt-la a la glòria, veient-se ademés dos àngels turiferaris, restant la socalada inferior ocupada per una folgada draperia, a l'estil de la que tantes voltes hem notat en els absis de les nostres esglésies. El gruix de la paret, o siga la fondària de l'arcosoli, porta representacions d'àngels i sants: dos àngels en la part superior [Fig. 216] i sants isolats i sense llegenda en els compartiments inferiors [Figs. 217 i 218]. Es de notar abaix de la zona superior del plafó llis una llegenda, en la qual es fa constar que en les calendes d'octubre de 1302, morí el noble Attó de Foces,

Fig. 208.—SANT NICOLAU

Detall de la decoració mural de Bierge

(Clisé Mass)

(Clixé Mas)

Fig. 209.—L'INFERN I SANT JOAN EVANGELISTA
Detall de la decoració mural de Bierge

fill del ja difunt Eximen, qui havia edificat aquella església.

(Clisé Mas)

Fig. 210.—SANT JOAN
EVANGELISTA

Detall de la decoració mural de Bierge

L'arc que abriga la tomba d'aquest darrer [Fig. 219] té igualment triple composició, notant-se en la part superior el Pantocrator, assegut entre dos àngels, que li presten ho-

(Clixé Mas)

Fig. 211.—EPISODIS DE LA VIDA DE S^t. JOAN EVAN.
Defall de la decoració mural de Bierge

(Clixé Mas)

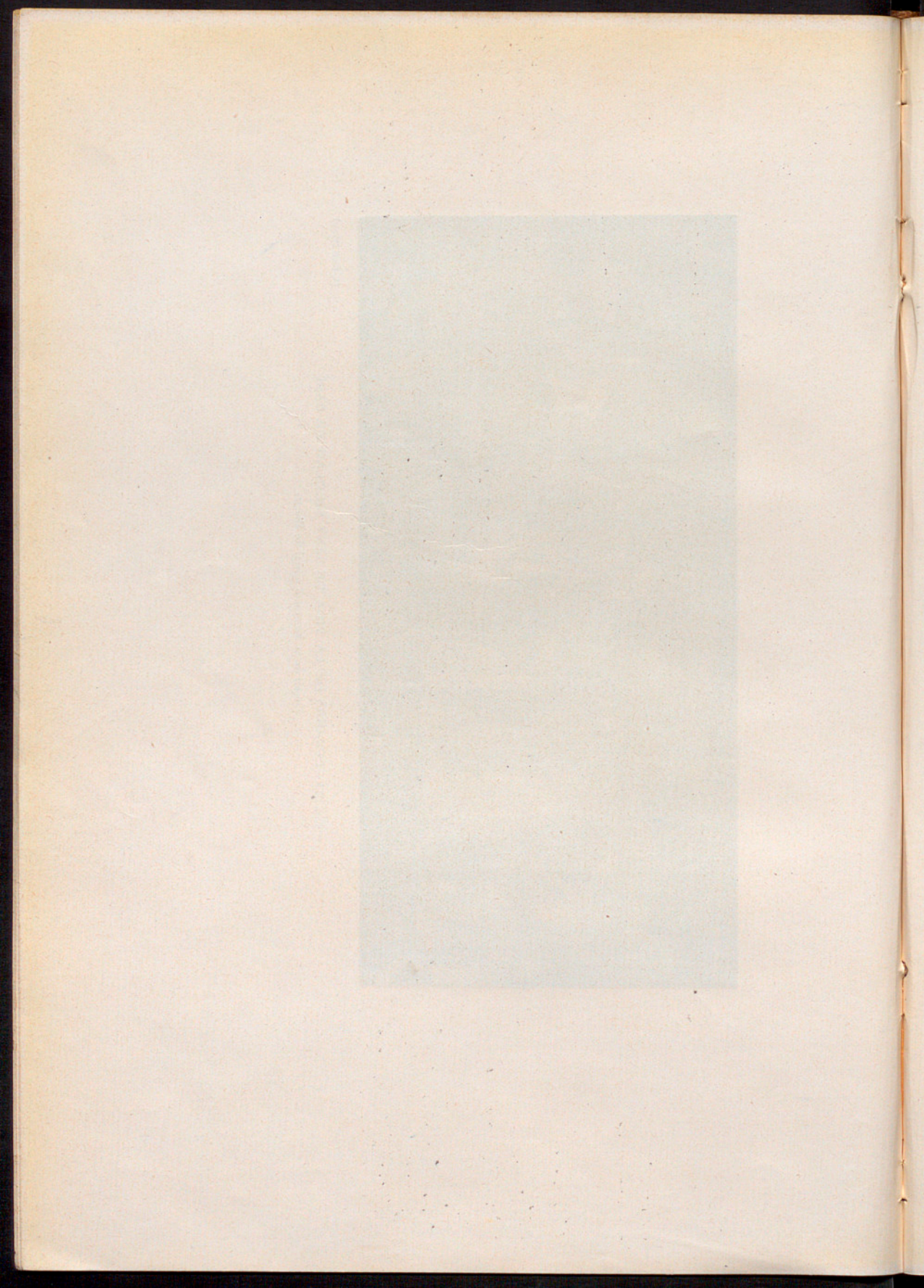
Fig. 212.—EPISODIS DE LA VIDA DE St. JOAN EVAN.
Detall de la decoració mural de Bierge

(Clisé Mas)

Fig. 213.—EPISODIS DE LA VIDA DE SANT NICOLAU DE BARI

Detall de la decoració mural de Bierge

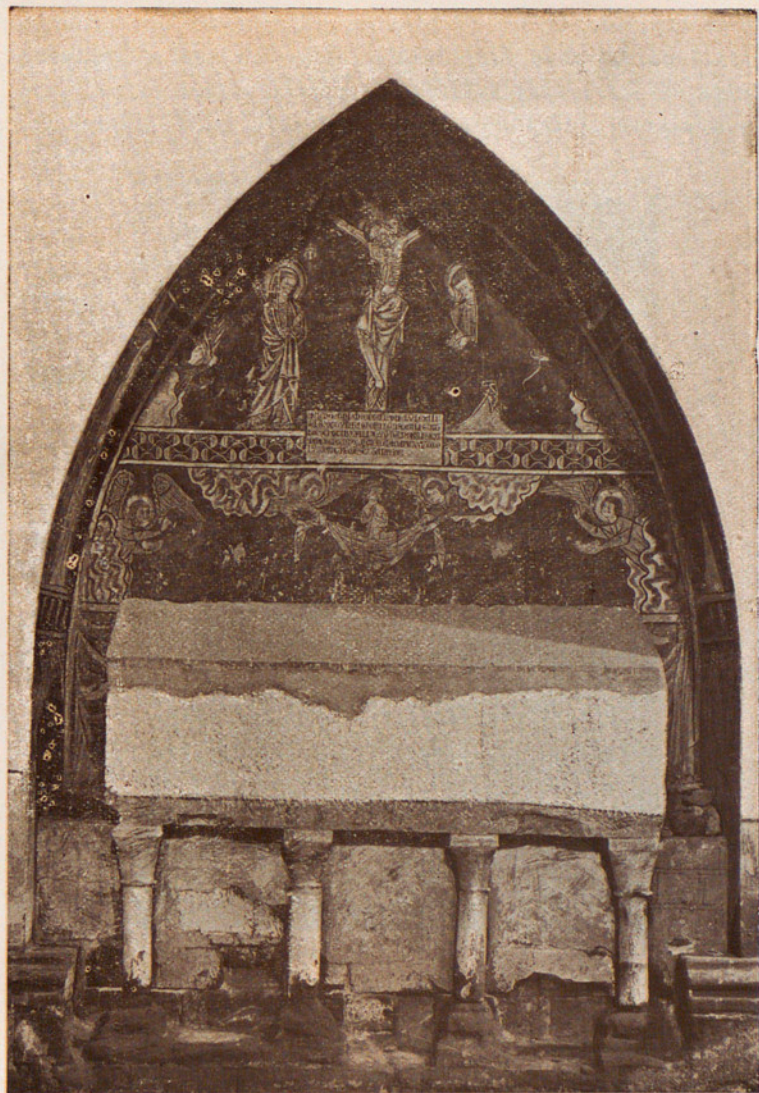

(Clixé Mas)

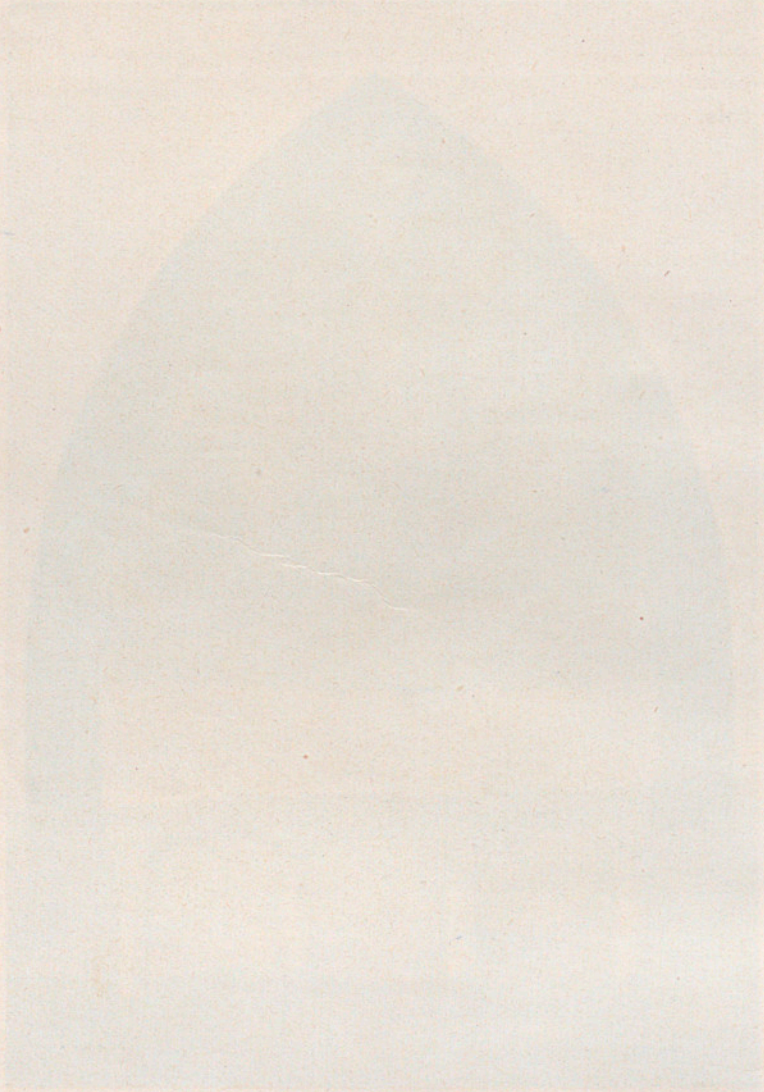
Fig. 214.—EPISODIS DE LA VIDA DE St. JOAN EVANGELISTA
Detall de la decoració mural de Bierge

(Clixé Mas)

Fig. 215.—EL SEPULCRE D'ATTÓ DE FOCES
Església de Sant Miquel de Foces

menatge de reverència; trobant-se en el compartiment principal la figuració del Calvari amb el Crist en Creu, posat entre la seva Mare i el deixeble estimat i els apòstols, inclús Sant Pau, els quals en actituds compassives

(Clixé Mas)

Fig. 216.—ANGEL

Detall del sepulcre d'Àttó de Foces
Església de Sant Miquel de Foces

contemplen el cadàver del Diví Mestre, éssent de notar que en els corresponents nimbes gairebé tots els personatges hi porten escrit el seu nom, restant la secció inferior ocupada per una pleguejada cortina.

En el gruix de l'arc hi ha tres composicions per part,

(Clixé Mas)

Fig. 217—UN SANT

Detall del sepulcre d'Attó de Foces
Església de Sant Miquel de Foces

figuratives de un àngel al lusu de Sant Mateu [Fig. 220], o Sant Francesc i Santa Catarina en la part esquerra i el símbol de Sant Joan Evangelista [Fig. 221], Sant Joan

(Clixé Mas)

Fig. 218 —UN SANT

Detall del sepulcre d'Attó de Foces
Església de Sant Miquel de Foces

Baptista predicant al poble i Santa Marguerida i altre àngel en l'altre costat [Fig. 222].

No pot discutir-se l'absoluta identitat de les pintures d'ambdós arcosolis, les quals han de ser posteriors a l'any 1302, per més que sigui de creure que no foren fetes amb gaire posterioritat a aquesta dada.

S'ha d'admetre que aquestes decoracions de Foces acusen una mà expertíssima, que dóna la impressió de les millors obres que pugui presentar la pintura francesa en aquells temps. Tractant-se de unes obres tan acostades a la tretzena centúria, creiem que han d'esser tingudes en compte parlant dels Primitius Catalans, ¹

VALÈNCIA

LLÍRIA.—Pel cantó de València les úniques pintures murals que sabem que s'hagin descobert fins ara, pertanyents al període anterior al segle XIV, són les que han estat trobades en els cinc arcs transversals que sostenen la cuberta de fusta de l'església de la Sang de Lliria. Amb raó s'ha dit que els començaments de la pintura valenciana es trobaven en dita població i església. En un dels arcs s'hi ha pogut veure la figura del martiri de Sant Esteve; en altre s'ha pretingut que s'hi representava Sant Bartomeu; en el tercer la pintura està dedicada a Sant Pere de Verona, dominic que fou immolat en 1252 i que canonitzà el Papa Innocenci IV. En l'arc immediat a l'altar major sembla que s'hi fa referència a la traslació del cos de Sant Jaume.

En l'església del Bon Pastor de la mateixa població, hi ha un tester amb la representació del Calvari i l'Anunciació, amb detalls que acusen la plenitud del segle XIV, éssent així menys antigues que les altres. ²

(1) Ademés dels RICARDO DEL ARCO i JOAQUIM FOLCH, parlà de les pintures de Foces Don FRANCESC CARRERES i CANDI, en el seu llibre *Excursions per la Catalunya Aragonesa i Província d'Ossa*, p. 86. En aquesta obreta es parlà també de les pintures de Liesa, p. 79.

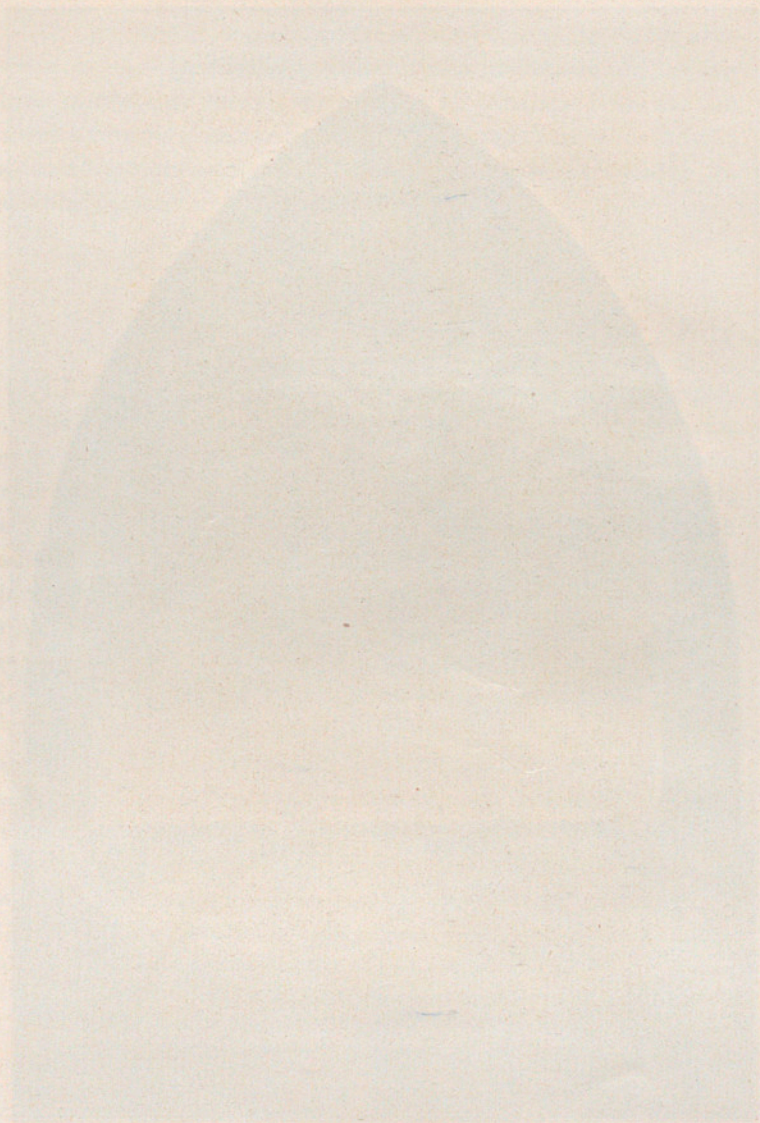
De la decoració mural del monestir de Sixen, se'n tractà en el volúm II de "Els Trescentistes", pàgs. 97 a 105.

(2) CARLES SARTHOU CARRERES. *Geografia del Reino de Valencia. Província de Valencia*, pàgs. 535-537 i 532.

(Clixé Mas)

Fig. 219. — SEPULCRE D'EXIMEN DE FOCES
Església de Sant Miquel de Foces

(Clixé Mas)

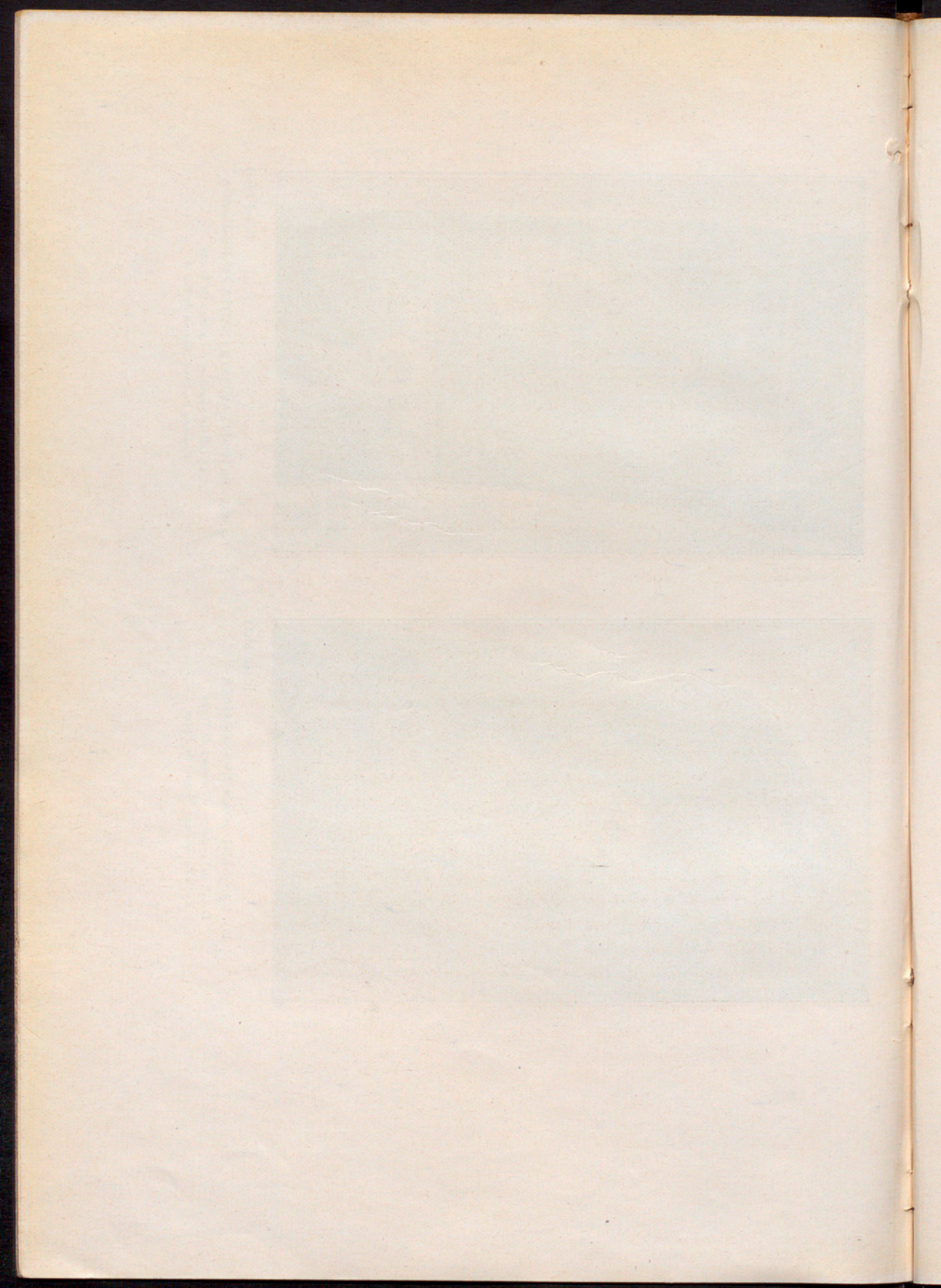
Fig. 220.—SANT MATEU EVANGELISTA
Detall del sepulcre d'Eximen de Foces
Església de Sant Miquel de Foces

(Clixé Mas)
Fig. 221.—SANT JOAN EVANGELISTA
Detall del sepulcre d'Estimen de Foces
Església de Sant Miquel de Foces

(Clixé Mas)
Fig. 222.—St. JOAN BAPTISTA i SANTA MARGUERIDA
Detall del sepulcre d'Estimen de Foces
Església de Sant Miquel de Foces

* * *

NOTA COMPLEMENTÀRIA.—L'afany de decoració mural en els exteriors d'alguns edificis es feu primitivament mitjançant la col·locació dels carreus, amb els quals es produí mamposteria a manera d'espina de peix, arribant-se més tard a usar material de diferent color, tal com pedra molera (vermella), que es combinava amb la de tonalitat blanca o grisenca. Quan no es disposava de material de diferent tonalitat se'l pintava, seguint-se en això una tradició artística dels pobles primitius, que es troba en Egipte, Grècia i Roma. El cloquer de Sant Climent de Tahull porta típica decoració de faixes lombardes, accentuades amb pinzellades vermelles a manera de dauets i ramatges. El cloquer de Santa Maria de Tahull té també indicis de decoració vermella.¹

L'obra del pintor arribava a accentuar el treball esculptòric, dotant-lo de certs campers ornamentals per a que lluís i sobressortís l'obra. Així hem estat temptats de veure indicis de decoració de color blau en la notable portalada de Santa Maria de Ripoll.² Varis capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès presenten senyals de decoració pictòrica, que arribà a l'encarnadura de les figures i a accentuar amb tocs negres a certs punts amb l'intenció de donar més vida al conjunt.

En Brutails explica que porten rastres de color els capitells del Claustre d'Elna i els de la capella del castell de Perpinyà, afegint que a l'objecte de imitar la naturalesa amb més vident veritat, també s'incrustaven ploms en els ulls de les figurines.³

Moltes imatges de pedra anaven també policromades.

(1) PIJOAN: *Les Pintures Murals Catalanes*, pàgs. 30 i 32.

(2) PELLICER: *El monasterio de Ripoll*, pàgs. 65, nota.

(3) *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, pàgs. 145-146.

Encara que sigui una dada referent a l'estranger, admirem que en un estudi sobre l'antiga escultura francesa es cita el fet de què Richter, ardiaca de Dunois, segons explica el necrologi de Chartres, al commemorar sa mort, ocorreguda als 12 de gener de 1250, es fa constar que decorà l'entrada de l'església amb una imatge de la Mare de Déu, daurada: *Decoravit intratam hujus ecclesiae imagine Beatae Mariae, auro decenter ornata.*

En el capítol destinat a les notes documentals sobre pintors primitius, al tractar-se de l'Andreu de la Torra, va donar-se notícia de sa intervenció en el decorat en or i colors fet per ell en la tomba del Rei En Pere el Gran. Exemples posteriors a aquest foren innumerables els que es podrien retreure.

ADICIÓ

EL MOSAIC

PARTICIPA del caràcter de la pintura monumental l'obraatge en mosaic, que no ve a esser altra cosa que una mena de pintura, usant en lloc de colors al pinzell unes pessets de marbres, pedres o pastes vitrificades, de divers color. El mosaic, com hem vist ja en el capítol introductor, s'esplaià en parets i paviments, adquirint enorme desenrotllament, sobretot des de l'època romana.

En nostra terra, amb anterioritat als temps objecte directe d'aquest estudi de la pintura primitiva, havia estat usat en el revestiment mural a Centelles i moltíssimes vegades en els paviments, trobant-se'l en l'època visigòtica cubrint el lloc que debia trepitjar-se en la basílica de Terrassa.

Es cosa natural que el mosaic del revestiment de parets fos tant o més propi per exposar complicadíssimes històries, que el dels paviments. Una llei dictada pels emperadors Teodosi i Valentinià, a 17 de maig de l'any 427, i inclosa en el còdic de Justinià,¹ prohibia sots penes ben severes el posar l'imatge de Crist a terra.

En nostre art primitiu pot dir-se que no hi tingué

(1) *Codex Justiniani*, I, VIII, 1. Text aduït per LLUIS BREHIER en sa obra *L'Art Chrétien*, p. 64.

gaire importància el mosaic, tota vegada que sols tenim notícia d'haver-se posat en pràctica una sola ocasió, i encara això fou en un paviment, en l'església monacal de Santa Maria de Ripoll, obra que tothom ha considerat com a contemporània de la seva consagració i datant així de la primera meitat de l'onzena centúria.

L'historiador de la basílica ripollesa, Don Josep M.ª Pellicer i Pagès, diu que ell es determinà a lliurar de l'oblit tan gran exemplar de l'art musiu, del que feu la següent descripció:

"En el creuer, davant de la capella de la Santíssima Verge, s'hi exten un rectangle de 11 ms. de llarg per 9 d'ample, rodejat de una senzilla cenefa composta de carrats units en diagonal. Una altra cenefa divideix el rectangle en dues parts d'àrea diversa. En el menor d'aquests, dos enormes peixos es miren de cara i es perllonguen en línia ondulant, en direccions oposades, surtint del cap del peix de la dreta, de un mateix vèrtex a manera de raigs, línies vermelles, tres (*ter*) vegades repetides. Altres dos peixos baixen en direccions oposades des de la part superior, fins a juntar les seves cues sota els caps dels anteriors, deixant al mig un espai quadrilong. Altres dos petits peixos es veuen; l'un posat cap per avall en mig de l'arc format pel cos del de la dreta, i l'altre cap per amunt el de l'esquerra".

El senyor Pellicer es cregué trobar en la combinació aquesta el monograma de Maria i la indicació de la confluència dels rius Ter i Freser. I continua la descripció:

"Sobre de la cenefa, que dona un ramatge ondulant amb roses equidistants en cada arc, hi ha l'àrea del segon rectangle. Està aquest ocupat per tres línies de circumferència, dibuixant-se en els espais compresos entre quatre d'aquells unes creus amb braços en flor de lis. En els vintiquatre cercols s'hi observen varies figures dignes de notar-se, tals com xais davant un arbre de tres branques, galls en actitud de lluitar contra dragons, paons reials fent fugir horribles monstres, llops seguits de ganivets, porcs

cenglars tirant raigs de foc amb serpents que els destil·len verí sobre l'esquena."

El descriptor hi veié en això la lluita i la victòria que en la vall de Ripoll, tingué lloc entre el Cristianisme i el Mahometisme. Afegia que s'empraren en l'obra del mosaic els tres colors que ell anomena primitius: vermell, groc i blau sobre fons blanc, dient també que el nom de l'autor es llegia en els primers quadrats de la cenefa esquerra, éssent el seu nom el d'Arnau.¹

Sols se conserven fragments de l'orla del mosaic ripollès, donant aquesta una grollera serpentina obrada en pessos molt irregulars, negres sobre blanc.

En aquest lloc hem de dir quelcom de un mosaic existent en el Museu Provincial de Barcelona i que procedeix de sots l'altar major de l'església derruïda de Sant Miquel Arcàngel de la Ciutat Comtal, aont hi hauria fet de pal·li, si bé en combinació d'altres pessos que no podem detallar. Es tracta de una obra que creiem del tot exòtica i que degué ésser portada de Itàlia, on són relativament abundants les pessos per l'estil, datables a la tretzena o catorzena centúria.

Està constituït per una llosa de marbre blanc de 0'48 x 1'65 ms. la qual porta en relleu pla un motiu constituït per unes franges combinades que s'enllacen donant un tema alternativament de cercols i losanges, que van constituïts per mosaic de pessos vitrificades, daurades, vermelles i blau=obscuras, formant un motiu geomètric estrellat i que en els interiors dels losanges i cercols porten incrustades plaques de marbre de color, de les quals sols se'n conserva una de serpentina.²

(1) *Santa María del Monasterio de Ripoll*, pàgs. 68-71.—L'obra dels senyors PUIG i CADAFALCH, FALGUERA i GODAY publica el dibuix que el senyor Pellicer tragué del mosaic, vol. II, p. 571. Com en Pellicer, pogué veure el mosaic ripollès el JAUME VILLANUEVA qui en digué alguna cosa en el *Viaje literario*, vol. VIII, p. 25.

(2) N.º 1328 del catàlec, pàgs. 221 i 222. Es de notar que el pintor Ferrer Bassa, de la primera meitat de la catorzena centúria, a Pedralbes

Consta documentalment que els nostres monarques diferents vegades es feren portar de ses possessions italianes materials de construcció. Així Jaume II, al manar a mestre Bartomeu que construís el sepulcre del rei En Pere, a Santes Creus, deïa que havia enviades algunes pedres de Sicília: *lapidibus quos nos ad hoc missimus de Sicilia*.¹ El rei Martí en cartes diverses dóna entendre clarament que es féia portar de Palerm materials de construcció, éssent sobretot interessant en tots conceptes una, datada a 9 de setembre de 1404.² Entre aquests materials exòtics podia haver-hi la placa de marbre i mosaic de què acabem de fer menció.

També sembla que debia esser molt important un mosaic amb la imatge de Sant Bartomeu que, per la descripció que se'n fa, a 26 de juliol de 1356, ofereix la impressió de què es tractava de una icona amb diminut mosaic per l'estil de una que en posseïa el Museu Episcopal de Vich. Vegi's la descripció que en fa un inventari de la capella reial: *I taula de fust e en lo mitx ab obra de musica de pedra ont es la image de sent Bartomeu ab launes d'argent enfora daurades e ab esmalts de escut reyal e pesa VII marchs II onses*.³

i en retaule a ell atribuït, conservat en el Museu Episcopal de Vich, hi dissenyà mosaics de tipu també italià. Lo mateix pot observar-se en alguna obra del pintor Jaume Serra.

(1) ENRIC FINKE: *Acta Aragonensia*, vol. II, pàgs. 905 i 906.

(2) DANIEL GIRONA: *Itinerari del Rei Martí*, publicat en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1913-14, p. 554.

(3) ANTONI RUBIÓ: *Documents*, vol. II, doc. CXVIII.

CAPÍTOL VII

ELS TEMES ICONOGRÀFICS EN LA PINTURA MURAL PRIMITIVA

L'APOCALIPSIS. — La llibertat religiosa, efecte de l'edecte de Milà, de l'any 313, feu precisa la construcció de sumptuosos edificis, en els quals se manifestés l'excel·lència del nou culte, fent-hi en ells una iconografia magnífica i triomfadora, iconografia que es desenrotllà sobretot en l'absis principal i en els llocs on tenia seient fix l'altar. Aquesta iconografia era convenient que interpretés les pomposes visions de l'Evangelista Sant Joan, contingudes en el sagrat llibre de l'Apocalipsis.¹

D'aquí la naixença del tipu iconogràfic del *Creador in sede majestatis*, del Déu al qual es deuen tots els sers i al qual corresponia la presidència de la congregació dels

(1) Es pot suposar en els artistes de tots els temps una mena de facultat creadora de tipus iconogràfics, i també una independència per a desenrotllar les seves composicions originals. El cèlebre escriptor dotze-centista, GUILLEM DURAND DE MENDE (1237-1296), autor del *Rationale divinorum officiorum*, recordant l'autoritat d'Horaci sobre la facultat de fingir i atrevir-se a executar obres impensades de la qual fruïen els pintors i poetes, deïa ja que, en el seu temps, *diversae historiae tam Novi quam Veteris Testamenti pro voluntate pictorum depinguntur*. (*Rationale*, lib. I, cap. III). Això convé que ho tinguin present els investigadors que devegades perden la paciència en cercar filiacions en totes les qüestions de iconografia.

fidels, Senyor de totes les coses, al mateix temps que Redemptor i Mestre i Jutge, que dona premi o càstic, superior a tot poder i el qual és, i és essencialment el *Dominus dominantium*.

La naixença d'aquest tipu iconogràfic, que ha estat anomenat *Pantocrator* o *in sede majestatis*, sembla que tingué lloc a Roma, arran mateix del triomf del Cristianisme, i fou aviat el tipu universal i el preferit pel mateix Cristianisme que l'expandí per tot el món.¹

Dues variants adquirí aquest tipu iconogràfic: l'anomenada helenística, o sigui la més idealista, que representava a Déu baix la forma humana, sense barba, jove i hermos, i la forma síria, més corresponent al record històric de la persona del Redemptor. El primer d'aquests tipus és fill de les pintures catacumbàries i dels relleus d'alguns sarcòfecs, donant la impressió de voler figurar a Déu amb l'aspecte amorós i del tot cordial. El tipus siri sembla correspondre més aviat a l'expressió del Déu Fort i Totpoderós, al qual efecte li correspon la posa magestàtica i l'aspecte de la Divinitat severa i ferrenya. Ambdues versions gràfiques o plàstiques convisqueren juntament durant el transcurs d'alguns segles, regoneixent-se de vegades la una i l'altra en el mateix monument. Bo serà fer notar el fet de què el Pantocrator helenístic és cosa rara en la nostra iconografia, éssent difícil trobar-lo en cap monument antic català, de manera que apenes el tenim conservat en el món llatí amb posterioritat al segle XII.²

Correspon a la representació del Pantocrator tot el

(1) Vegi's *Apocalipsis* cap. I, vs. 13-16; cap. IV, vs. 2 i 3; cap. V, v. 1; cap. XXI, vs. 3-5. La profecia d'Ezequiel ne parla en el cap. I, v. 25.

(2) La figuració del Crist Déu i a la vegada Home i la representació del Déu Omnipotent que creà l'home a la seva imatge i semblança fou interpretada com la típica expressió del ser humà més perfecte. El tipu helenístic sembla que s'originà de l'orador, filosof o doctor de posa venerable, vestit de roba talar i garbosa i elegantment embolcallat en els plecs del *Himation*, o mantell consular. El Crist barbat sembla que no apareix en la iconografia cristiana fins per allà l'any 330, a Egipte.

que siguin atribuïts de la magestat i de l'imperi. La sacra figuració vesteix túnica i mantell, aquest posat a la manera de la toga romana, partint els seus plecs de sobre una de les espatlles, i rodejant el cos per sota l'altre braç, tal com era consuetud anar-hi habillades les persones més honorables i distingides de la societat romana.

A aquest habillament, que els artistes acostumen a representar luxosament ornat en colors i franges d'orfebria, feu sens dubte referència el vident apocalíptic quan descriu el Fill de l'Home *vestitum podere et precinctum ad mamillas zona aurea*.¹ Així ornat se'ns apareix en el mosaic absidial de l'església de Santa Pudenciana de Roma, éssent com de la quarta centúria.

Nostres esglésies decorades de pintura mural presenten varies vegades la figura del Creador tal com acabem de indicar-la. A Fenollar, a Buada i a Barberà la trobem posada en el lloc més distingit de la volta del presbiteri. En altres esglésies la veiem presidint el fons de la conca absidial, en la volta en quart d'esfera. Acostuma anar rodejada de una auriola ametllada, a la qual els italians donen el nom de *mandorla*,² mot que ha estat admès en totes les llengües per indicar aquesta gràfica expressió de la glòria.³ Tal auriola es popularitzà des del segle VI, trobant-se ja en el còdex del *Cosmas indicopleustes* de la Biblioteca Vaticana, manuscrit que, si bé correspon al segle VII, s'admet que és còpia de un exemplar que li fou anterior almenys de cent anys.

El Creador apareix de front, dirigint son esguard al poble fidel des de un soli ideal, en el qual hi està assegut magestàticament, càtedra del seu magisteri que a Santa

(1) *Apoc.* I, v. 13.

(2) L'*Apocalipsis* pinta a Déu rodejat de l'arc de Sant Martí, cap. IV, v. 3.—La visió d'Ezequiel també hi fa referència, cap. I, v. 28. L'*Apocalipsis* parla també de núvols, en el cap. I, v. 7, i en el IV, v. 1. Ezequiel també en el cap. I, v. 4.

(3) MR. MARCEL DIEULAFOY usa també la paraula *vesica*. (*Ars una, Espagne*, p. 125.)

Eulàlia d'Estahó resulta esser un cèrcol complet, que sembla l'esfera del món, i que a Buada, a Sant Climent de Tahull, a Santa Maria de Bohí, a Angulasters i a Cardós, és solament un arc posat transversalment dintre l'auriola apuntada.¹ El soli de l'Omnipotent adquireix noves variants a Santa Maria de Urgell, a Fenollar, a Santa Cecília de Granera, a Mur, a Santa Maria de Terrassa, a Polinyà i a Barluenga, resultant tenir alts petjes com un banc, i que a Roda de Ribagorza i a Foces ve a esser un escambell macís i ricament ornat. Totes aquestes variants en el seient pantocràtic apareixen ja en la iconografia cristiana anterior al segle X.

La llinda esculpida de Sant Genís Les Fonts, en el Rosselló, obra que ja hem dit correspon a l'any 1020 o 1021, presenta la imatge de l'Autor de totes les coses dintre una auriola constituïda com per dos cèrcols.

El ja citat mosaic de Santa Pudenciana ens ofereix la sacra figuració asseguda en soli macís i rutilant de pedres, avenint-se a això el ja citat manuscrit del *Cosmas* de la Biblioteca Vaticana. El mosaic de Sant Vidal de Ravenna, que correspon al temps del bisbe Ecclesius (522-532) ens dona ja fet el sítil de la bola del món, éssent-ne també testimoni de la seva existència una pintura mural del cementiri de Comodilla de Roma, classificat com de la segona meitat del segle VII. El còdex evangeliari de la Biblioteca Municipal de Boulogne, considerat com de finals del segle X, manifesta popularitzat ja el seient fet mitjançant un arc transversal. El senzill de doble petje ve ja dibuixat en el manuscrit de Beatus de la Seu de Girona que se sab escrit en 975.²

(1) L'*Apocalipsis* posa la figura de Déu sentada, en el cap. XIV, v. 14.

(2) L'evangeliari del rei franc Lotari, obra del bisbe Martí, de mitjans del segle IX i poc posterior a l'any 843, ofereix una miniatura amb la representació del Diví Mestre seient sobre l'esfera mundial i continguda dintre una auriola en punta d'ametlla, la qual abriga tota la santa figuració que va flanquejada pels Evangelistes. Tal auriola

Un coixí de luxosa apariència va col·locat sobre el seient, el qual va també acompanyat de subpedani que, si alguna vegada és macís i quadrangular com un graó, més sovint té la forma de un arc ornamental, idealització de l'esfera del món, que ve a esser honorífic escambell sobre el qual reposen els nusos peus de la representació de la Divinitat. Aquesta és de costum que aixequi sa dreta amb gest benedicional, mentre que amb l'esquerra sosté, obert o clos, el llibre de la divina llei. Les lletres primera i darrera de l'alfabet grec, o siguin l'*Alpha* i *Omega*, acompanyen a la sacra representació,¹ éssent de notar com a Estahó el pintor les va posar ambdues a mà dreta del Senyor.

El *nimbe* o radiació al voltant de la testa, que el paganisme usà en algunes de les seves divinitats i que fou recollit pel Cristianisme ja al segle IV, adoptant-lo en primer lloc a les figuracions divines i poc després, el popularitzà com a distintiu de totes les persones santificades, no falta mai en la representació de Déu, si bé presenta la variant de portar inscrita una creu, caracteritzant-se així les figuracions de les Persones de la *Santíssima Trinitat*.

El text apocalíptic pinta al Fill de l'Home *in medio septem candelabrorum aureorum*.² La iconografia cristiana en diferents mosaics de Roma del segle VII feu ús d'aquest tòpic acompanyatori de la figuració de l'Omnipotent. Nosaltres el tenim també a Santa Maria de Terrassa i a Polinyà, com a Mur hi han representades les *septem lampades ardentes ante tronum*, vistes també pel mateix Sant Joan.³

En algun lloc el Pantocrator sobresurt damunt cam-

des d'aleshores és la que es troba més sovint en la iconografia de la nostra terra. L'origen d'aquest detall potser s'inicia en la iconografia bizantina, no anterior al segle VIII.

(1) Apoc. I, v. 8, XXI, v. 6 i XXII, v. 13.

(2) Apoc. I, vs. 12, 13, 20 i II, v. 1.

(3) Cap. IV, v. 5.

per estrellat, al·lusió a les *stellas septem* que hi havia a la dreta del Senyor.¹

Aquests astres fan referència també a les set Esglésies de què tracten llargament els primers capítols de la visió, al·ludint a les set Esglésies i als àngels corresponents a cada una d'elles. La gràfica expressió d'aquesta referència surt a Polinyà, on el pintor hi exposà uns edificis que sens dubte hi corresponen, éssent possible que també hi al·ludeixin els àngels que posats en filera ornaven un dels absidiols laterals de Sant Climent de Tahull.

No podia mançar en la nostra iconografia una referència als vintiquatre *ancians*, en homenatge a l'Omnipotent assegut en el seu tron de glòria. El text sagrat parla de què *in circuitu sedis sedilia virginti quatuor; et super thronos viginti quatuor seniores sedentes circumamicti vestimentis aureis et in capitibus eorum coronae aureae*, els quals adora ven a l'Etern *et mittebant coronas suas ante thronum*.²

A Sant Martí de Fenollar i a Barberà, el qui dictà els assumptes a representar no oblidà pas aquesta figuració, que també tenim en la portalada de Ripoll i que figurava en l'arc triomfal de la basílica de Sant Pere de Roma, obra que s'atribueix al segle V.³

El mateix Apocalipsis en diferents llocs⁴ fa llarga al·lusió als animals simbòlics expressius dels *Evangelistes*. La iconografia primitiva ha adoptat ja en el mosaic de Santa Pudenciana, en el segle IV, els alats àngel, àguila, brau i lleó, corresponents respectivament a Sant Mateu, Sant

(1) Cap. I, vs. 16 i 20, II, v. 1.

(2) Cap. IV, vs. 4 i 10 i també cap. V, vs. 8 i 14; XIV, v. 3 i XIX, v. 4.

(3) DON JOSEP PIJOAN ha comparat les figuracions dels ancians apocalíptics amb els que es troben en algunes pintures romàniques italianes. (*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, XI, XII, p. 685.) Farem notar que dits vintiquatre personatges a Anagni, en la catedral, i a Sant Elies de Nepi, estan figurats drets. (VENTURI, v. III, pàg. 723 i 862.)

(4) Cap. IV, vs. 6 i 9; V, v. 14, VI, VII, v. 11 i XIV, v. 3 i també el profeta Ezequiel, cap. I, v. 5-15, III, v. 13.

Joan, Sant Marc i Sant Lluc. Les nostres pintures murals pot dir-se que no han descuidat una tal representació en cap de les esglésies on elles van donar esplendor. A Fenollar quatre àngels que fan homenatge a l'Omnipotent llueixen sengles llibres i estan com abraçats als citats animals simbòlics, als quals no falta l'auriola circular que els dignifica. En les dues esglésies de Tahull els Evangelistes van significats per àngels amb testa d'animal corresponent als quatre pregonadors de la llei evangèlica. Generalment entre aquests símbols hi acostuma a haver un ordre gairebé indefectible, trobant-se en la part alta i a la dreta del Senyor l'àngel de Sant Mateu, al qual fa parella en la part esquerra l'àguila de Sant Joan, corresponent als llocs inferiors, vora els peus de la figura del *Qui seu*, el brau de Sant Lluc i el lleó de Sant Marc, a la dreta i a l'esquerra respectivament.

Uns versos del poeta de finals del segle IV, Celi Seduli, expressius de la significació del que se n'ha dit el *Tetramorfe*, han figurat diferents vegades en les antigües representacions dels Evangelistes. Les nostres pintures murals de Fenollar i Mur els aprofitaren no sens consignar alguna variant de text.¹

En un dels absidiols de Barberà semblen trobar-s'hi posats al costat del soli de l'Omnipotent *dos arbres* que sens dubte volen significar les dues oliveres que Sant Joan sentí que l'anunciaven com a predicadors i testimonis de les paraules de l'Omnipotent.² La significació d'aquestes figures el mateix absidiol barberanenc l'exposa completament al dedicar-lo als dos Apòstols Sant Pere i Sant Pau.

(1) *Pascale Carmen*: lib. I, v. 355-58. — *Patrologia Latina*, vol. XIX, col. 591.

Una miniatura de un còdex dels Evangelis de la biblioteca de Cambridge, obra del segle VI, porta ja els versos de Seduli, acompanyant a les figures dels Evangelistes. — RAIMOND VAN MARLE: *La peinture romaine au moyenage*, planxa IV.)

(2) Cap. XI, vs. 3 i 4.

A Polinyà, on ja hem indicat que hi havia un absis eminentment apocalíptic, s'hi veuen els set àngels muntats en els cavalls de diferent pelatge que van descrits en el text del vident de Patmos.¹

Un centre de l'arc de Sant Climent de Tahull ens exposa l'Anyell *stantem tamquam occisum habentem cornua septem et oculos septem*,²

A Polinyà l'Anyell Diví té el llibre que Ell ha estat solament l'apte per obrir-lo, trobant-se també una tal representació de l'Anyell lluint la Creu, en la qual fou immolat i constitueix com el ceptre i distintiu del seu regnat, vàries vegades, a Santa Maria de Tahull, a Àngulasters i al Burgal. En aquestes representacions s'hi fa palesa la segona Persona de la Santíssima Trinitat, així com correspon al Pare la mà de l'Omnipotent en actitud benedictòria, que trobem a Sant Climent de Tahull.³

Moltes i vàries són les referències a àngels que fa el text de l'Apocalipsis. A Tahull sobretot i a Bohí hi han prodigades les representacions angelicals, en figura de uns joves en la plenitud de les seves facultats, vestits amb un cert luxe i amb mantell i túnica talar, ornada la seva testa amb el nimbe circular i avegades armats amb rodells o targes i llances, però ostentant sempre com a distintiu característic unes grans ales de variat color.

La iconografia cristiana sortida dels temps d'opressió adoptà tals alades representacions dels tipus de les Victòries i dels Genis funeraris, que suportaven la tarja o escut on hi anava l'epígraf o el retrat del difunt. L'Església a

(1) Cap. VI, v. 2 i següents.

(2) Cap. V, v. 6, VI, i VII, XIV, v. 1.

(3) Un mosaic de l'Església de Sant Cosme i Sant Damià de Roma, presenta l'Anyell Diví rodejat d'auriola circular i posat sobre soli, havent-hi als costats els set canalobres de què acabem de parlar i quatre àngels drets, además dels símbols dels Evangelistes. Lo mateix pot dir-se de l'absis de Santa Praxedes, en el qual hi figuren també els vintiquatre ancians apocalíptics, oferint corona. (VENTURI: obra citada, vol. II, pàgs. 227 i 241.)

l'adoptar tals figures, en les quals s'hi manifestava l'agilitat i la immaterialitat, pot dir-se que les dignificà, donant-les-hi aire més ferm i humà i col·locant-los, com a servidors davant del tron de l'Altíssim.

JESUCRIST.—La iconografia cristiana, des de que usà de les figures per la instrucció dels fidels i per ornar els llocs on aquests eren congregats, no posà inconvenient en representar de una manera més o menys oberta la figuració de *Jesucrist*. Al Fill de l'Home, a la Segona Persona de la Santíssima Trinitat que prengué carn humana, li corresponia, doncs, l'esser representat vestint la carn que Ell venia a dignificar i a aixecar del pecat. Les diferents edats de la vida humana, des de la infantesa fins a la plena virilitat, corresponien a la figuració de Jesucrist, segons els diferents episodis en què la iconografia el considerava intervinent.

Fóra temeritat no admetre que sovint les representacions pantocràtiques fan referència a Crist. El diaca Flor de Lyó, de mitjans del segle IX, al descriure la decoració de una conca absidial, segons el text copiat anteriorment en aquestes mateixes planes, diu que *Christus Rex praesidet altus*.¹ Demuestra això mateix el fet de què algunes vegades el llibre que presenta sobre son genoll esquer porti algun monograma, tal com *Christus*, *Jesus*, o bé algun text amb conceptes vertits pel Salvador en els Evangelis.

Quan l'Església bastí sos més grans edificis, no dubtà en convertir les parets en una mena de llibres, en els quals s'hi contava, no sols el que diuen els quatre Evangelis autoritzats, sinó també el que, suplint a aquests, explicaven belles contalles, que eren recollides en llibres que rebien també alguna vegada la denominació d'evangelis, però que no sempre portaven la tendència purament narrativa, sinó que contenien indicis de grans errors. D'aquí els di-

(1) Vegi's p. 95.

ferents tractats que l'Església separà sàviament del cànon de les Sagrades Escriptures i que al segle V foren ja objecte de un intent de índex expurgatori atribuït al Papa Sant Gelasi (492-496).

Aquests apòcrifs, batejats o no amb el nom d'evangelis, no deixen de tenir una gran importància en la formació dels diversos tipus iconogràfics, havent arribat ses creacions i detalls fins als nostres dies, admeses com a cosa tradicional i gairebé imprescriptible.¹

En el cicle o conjunt figuratiu de la *Nativitat del Salvador* és impossible desconèixer-hi la gran influència que hi han exercit els textos apòcrifs. Així en l'escena de l'*Anunciació*, que tenim en les pintures murals de Fenollar, la Verge hi està figurada tenint a la mà un capdell de fil, record de l'ocupació en què estava Maria al rebre el celestial missatge. Sembla com si el pintor hagués llegit el protoevangeli de Sant Jaume,² i l'evangeli de la Nativitat i Infantesa de Crist,³ quan expliquen detalladament que la Verge Maria després de sos desposoris fou depositada en el temple, junt amb altres noies, per ocupar-se de teixir el vel del santuari, havent-li tocat a ella filar i teixir la porpra, o siga el material més preeminent d'aquella estofa.⁴ En tan noble ocupació la trobà el celestial missatger, quan li portà l'embaixada que la feia Mare del Déu humanat.

A Fenollar veiem a Maria que s'alça del seient, en el

(1) Per referències als textos dels evangelis apòcrifs ens valem principalment de l'edició que en 1848, donà Mr. GUSTAU BRUNET i que fou publicada baix el títol de: *Les Évangiles Apocryphes traduits et annotés d'après l'édition de J. C. Thilo*. En aquest manual hi han sens dubte els textos més interessants a nostre objecte. No falten multitud de publicacions referents als evangelis apòcrifs. Són per nosaltres de gran vàlua el volum que modernament ha sortit, degut a Mr. CHARLES MICHEL i al bo-landista jesuïta P. PEETERS, contenint bella edició del protoevangeli de Jaume, del pseudo Mateu i la història de Josep el Fuster. Mr. EMILE AMAN ha fet una edició crítica del citat protoevangeli.

(2) Caps. X i XI.

(3) Cap. VIII.

(4) Edició Brunet, pàgs. 123 i 191.

qual estava per treballar, com si volgués indicar amb el gest de posar-se dreta la voluntat d'associar-se a la salvació de la humanitat.¹

L'escena de l'Anunciació és exposada de una manera vacil·lant ja en una pintura del cementiri romà de Priscila; atribuïda generalment a finals del segle II.² És un assumpte que per la seva transcendència dogmàtica no falta ja més en la iconografia cristiana després del triomf de l'Església. El papa Sixte III el degué fer posar a Santa Maria la Major, en una forma evidentment influïda pels textos apòcrifs.

A Santa Maria Antica, una pintura mural del segle VII, posa Maria asseguda en ric seient i rebent l'embaixada de l'Arcàngel. En altra pintura de la mateixa església romana pertanyent a principis del segle VIII, se segueix encara el tema de Maria asseguda.

Nosaltres el tenim també pintat a Buada i a Polinyà, encara que en aquests llocs en deplorable estat de conservació, podent-se judicar que l'Anunciació no faltaria a Mur, al Brull i en altres esglésies que tenien decoració mural.

L'escena de la *Visitació* de Maria a sa cosina Santa Elisabeth, que apareix en monuments cristians almenys des del segle V, nostres artistes decoradors la posaren a Polinyà, a Mur i a Barberà. La nostra iconografia en aquest assumpte sembla també filla, com en l'escena de l'Anunciació, de la influència síria, apassionada i dramàtica que posa les dues santes dones abraçades i com disposades a besar-se.

L'episodi bíblic de la *Nativitat del Senyor* el tenim a Fenollar, Buada, Mur, Polinyà i Barberà. En la primera d'aquestes pintures murals Maria està ajeguda dintre un

(1) EMILE MALE: *L'Art Religieux du XII siècle en France*, p. 57.

(2) CABROL-LECLERCQ: *Dictionnaire d'Archeologie Chrétienne et de Liturgie*, vol. I, col. 2256, fig. 761.

pompós llit, tenint al costat el seu virginal espòs, assegut i com endormiscat, resultant aquest personatge com a centre de la composició, tota vegada que li fa també costat la menjadora on està dormit el Diví Infant, al qual escalfen el bou i la mula. La composició en res respira pobresa. La Mare està en llit encortinat, son espòs seu en un soli encoixinat, i el que és visible del Jesuset també demostra que en el lloc on nasqué Jesús no hi mancarien llensols o draperies en abundància.

Major pobresa exposà el pintor de Mur, tota vegada que la Mare de Déu està posada en una mena de jas a terra, en el qual no obstant no hi manca el coixí, indicant-se una composició evidentment influïda per la iconografia oriental. El llit de la Mare, per cert força alt i proveït de quatre peïges, apareix a Barberà on el Jesuset està com penjat en un niu, qui té aprop els dos animals profetitzats per Isaïes. El que apareix en aquesta darrera pintura és l'indicació de què l'establia betlemítica era una construcció amb teulada a doble vessant, que dona la impressió de recordar en gran manera l'edícol que abriga a l'Infant Jesús, en els més primitius relleus sarcofàgics del segle IV, en els quals s'hi consigna el Naixement de Jesús. Al Brull i a Buada l'assumpté hi és en un estat de conservació tan deplorable que és impossible detallar.

A Barberà ens trobem amb un tema iconogràfic nou en nostra terra i que sols té explicació per la influència dels textos apòcrifs. És aquest el del *rentatge de l'Infant Jesús* poc després del seu natalici, rentatge que fan dues dones, que son les llevadores de què fa relació aquella mena de literatura. El proto-evangeli de Jaume el Menor¹ i l'evangeli de la infantesa² són les fonts per l'admissió de una llevadora poc després de la nativitat del Senyor, fent-hi també referència l'anomenada història de Jo-

(1) Caps. XIX i XX.

(2) Cap. III.

sep el Fuster¹ Encar que aquestes contalles no parlen pas directament del rentatge de Jesús infant, tal lavatori s'imposà en la iconografia, sobretot en la oriental des del segle VI, com una conseqüència natural de la intervenció de una o dues llevadores immediatament després de l'acte de l'infantament de Maria. Per això també més tard, quan els artistes representaren el part de Santa Anna, no deixaren de posar-hi també el rentatge de la que devia ser elegida per Mare de Déu.

Dintre el cicle de la Nativitat de Jesús no hi pot faltar l'escena evangèlica de l'*Anunciació als Pastors*. Aquesta, a Sant Martí del Brull hi està grafiada per medi de un àngel que sembla estar en plàcida conversa amb els pastors.

A Buada la figuració resulta molt més indicadora de un acte solemniat, ja que en una composició simètrica el celestial missatger està dret i amb les ales esteses entre dos personatges que estan agenollats reverentment i sembla que totjust gosin alçar la testa. A Mur l'àngel voleia descendint del cel, donant la bona nova als pastors, un dels quals empunya son gaiato i s'alça de terra amb aire d'admiració. A Barberà l'àngel està dret entorn de cinc personatges, entre els quals hi ha els remats que estan menjant d'arbrissó, sens donar-se compte de l'anunci de la bona nova. El mateix assumpte és també a Polinyà i en lloc s'hi troba l'ambient muntanyenc a què fa referència el text sagrat.

L'episodi que tingué lloc entre els *Màgics* que havien vista l'estrella i acudiren a Jerusalem a preguntar a Herodes sobre el naixement del Messies, el tenim a Santa Maria de Tahull i a Barberà. En ambdues pintures el rei crudel i envejós hi està posat en sol i com si mantingués conversa solament amb un dels Reis Màgics, que ostenta

(1) Cap. VII. Edició *Brunet* respectivament, pàgs. 128, 62 i 24.—Edició MICHEL PEETERS, p. 40.—També en parla el pseudo Mateu i la Història de Josep el Fuster continguda en aquesta edició, pàgs. 100 i 200. Els textos donats per AMAN són en les pàgines 250 i 324.

un plat amb el seu místic do que pensa oferir al Salvador del món, mentre que els altres dos companys es dirigeixen obertament vers el lloc on hi ha el Messies Infant assegut a la falda de Maria. A Fenollar els tres personatges orientals, sempre amb corones, cenyint la seva testa, estan dirigits vers el lloc on hi ha el Diví Nadó al qual ofereixen, mig flectat el genoll i com en actitud de dirigir-s'hi amb decisió, l'or, l'encens i la mirra, continguts en sengles plats. Molt semblant sembla esser la composició al Brull, a Mur i a la Clusa.

L'escena de l'*Epifania* adquireix caràcters triomfals i grandiosos en els absis d'Esterra d'Aneu i Santa Maria de Tahull, on els artistes hi han representat l'*Adoració dels Reis*, servint-los-hi de motiu per grafar solemnement la figuració esplendorosa de la Deipara, com si els artistes en aquests llocs paguessin tribut a la tradició primitiva de representar la correspondència dels pobles gentilics a la vocació evangèlica, exposant sobretot amb preeminència l'agrupació de la Verge amb el Diví Infant, donant sempre una importància decisiva a la figura de la Mare de Déu. D'aquesta manera aquí en els dos absis catalans es fa una referència a la iconografia més primitiva del Cristianisme, tota vegada que en els frescs catacumbaris hi apareix des del segle III, i en els relleus dels sarcòfecs des del segle immediat, no faltant l'escena en el magnífic enterrament marmori d'Adelfia en el museu de Siracusa.

A Santa Maria d'Aneu el que es veu dels tres Reis, dos d'ells força mutilats, dona les proporcions als personatges, fent-los de talla molt menor que la de les demés sacres figuracions que es troben en la conca absidial. La proporció entre els tres adoradors i la Mare de Déu és quelcom més justa a Tahull, encara que igualment s'aparten molt d'esser totes de una sola talla. En ambdues composicions *Melchior* està a la dreta de la Verge, *Gaspar* i *Baltasar* a l'altra part. El primer d'aquests està en actitud d'oferir i com si anés a postrar-se amb reverència, mentre que els altres dos resten encara drets i atenent a l'estrella

que apareix damunt seu. En totes les representacions epifàniques catalanes sembla al·ludir-s'hi a les tres edats de la vida humana.

En l'absis de Sant Martí del Brull hi ha part de una composició en la qual s'hi fa referència a la *Presentació de l'Infant Jesús al temple* o a sa *Circumcisió*. La Mare de Déu hi està dreta i com si oferís amb ses mans velades pel mantell son Diví Fill.

L'oferiment del Nen Jesús en el temple sovint el veiem presentat per medi de un altar sobre el qual Maria entrega el seu Fill a l'ancià Simeó, donant així la transcendència de una oferta litúrgica a tal episodi.¹

La representació del *Baptisme de Crist* amb la qual acaba el cicle iconogràfic de la infantesa del Salvador i es dona començament a la seva vida de pública predicació, la trobem a Santa Eulàlia d'Estahó i a Roda. En la primera d'aquestes figuracions l'àngel que assisteix al baptisme del Redemptor, baptisme que és a la vegada per immersió i infusió, està ocupat en sostenir la túnica del Salvador, mentre que en l'antiga catedral ribargoçana, seguint una tradició més primitiva, hi està com si presentés amb tota reverència el llençol blanc, en què ha d'aixugar-se Jesús, actitud que s'ha volgut fer descendir de la forma adoratòria usada primitivament en els països orientals.² De totes maneres la pintura de Roda, en oferir la immersió de Crist en el Jordà, deixa veure l'àngel amb les mans velades pel que devia resultar un blanc orari.

L'escena baptismal del Salvador fou des del temps antic pròpia no sols dels edificis on s'administrava el sacrament de l'aigua, sinó que també es trobava en les grans basíliques, no faltant en el mosaic de l'absis de la basílica lateranense, on se feia referència a la Santíssima Trinitat,

(1) Vegi's aquesta escena en una pintura mural del segle XI a Madliano. (MARLE: Obra citada, planxa XXX).

(2) LOUIS BRÉHIER: *L'Art Chrétien*, pàgs. 101 i 135. — EMILE MALE: Obra citada, p. 100.

per medi de l'aparició del colom, símbol de l'Esperit Sant, i de la mà que era atribuït del Pare.¹

Pertanyen a la vida de Jesús les al·lusions i figuracions procedents de les *Paràboles* baix les quals Jesucrist féia més comprensibles les seves celestials doctrines. En la nostra pintura monumental hi són relativament escasses aquestes representacions. A Sant Climent de Tahull s'hi al·ludeix a la paràbola de *Llàtzer* i el ric *Epuló*, per medi de la representació del pobre i pacient *Llàtzer*, tot ple de ferides, llençat fora de la casa de l'*Epuló*, a la porta de qual habitació un gos li llepa ses carns ensagnantades.² En una de les pintures de l'església aragonesa de Santa Maria del Monte s'hi representa el sí d'Abraham per una figura de gran dimensió, que té a la falda multitud d'ànimes, ja que tals deuen esser unes petites figures nues, avenint-se aquest tema iconogràfic amb el que apareix en un relleu de la portalada de Ripoll.

A Pedret hi ha l'absis més ben conservat referint la paràbola de les *Verges fàtues* i de les *prudents*.³ Les cinc primeres llençades de la participació al diví convit de l'Espòs, i les darreres fetes participants de la celestial felicitat. Aquesta representació tan formosa es troba en una de les més antigues pintures murals dels oratoris de la necròpolis de Bahuít en la Capadócia.⁴ La paràbola fou molt popularitzada a França i a Itàlia,⁵ éssent famós l'oratori sagrat que al segle XII era recitat o cantat en llenguatge vulgar en el migdia de França i que s'és conegut per un

(1) JOSEP WILPERT: Actes del Congrés de Història de l'Art tingut a Roma en 1912, p. 67.

(2) Lluç, XVI, v. 19-31.

(3) Mafeu, XXV, v. 1-13.

(4) LECLERCQ: *Manuel d'Archeologie Chrétienne*, vol. II, p. 139.

(5) MALE: Obra citada, pàgs. 148 i 180. Nostre JOSEP PIJOAN tractà de la relació que hi ha entre la pintura de Pedret i vàries de Itàlia, en el Congrés de Roma de 1912. Vegi's les actes del Congrés, pàgs. 143 i 144. També tocà aquesta qüestió l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1911-12, p. 686.

manuscrit arribat fins a nosaltres de Sant Marsal de Limoges. Tal poètica com posició és ben possible que contribuís a popularitzar la gràfica exposició de les verges acceptada per l'art francès des del segle XII.¹ A Pedret hi ha el senrotllament alegòric de la paràbola de Crist per medi de la representació de l'Església que hi va figurada per una regina, la qual sosté un ceptre crucífer i va asseguda sobre de un edifici que sens dubte és la figuració material del lloc de la congregació dels fidels. Els rulls primitius de l'"Exultet" que es cantava el dissabte sant en les esglésies italianes, convénen amb la pintura mural catalana de Pedret en la matrona habillada amb els luxosos ornaments reials.

El cicle de la Passió de Crist comença amb la tiromfal Entrada de Crist a Jerusalem, solemnitat commemorada pel Catolicisme el diumenge abans de la Pasqua. Era natural que una tan gran solenitat fos aprofitada per la iconografia cristiana, exposant el triomf de Crist en ingressar en la ciutat santa on fou rebut amb palmes i altres ramatges. Un sarcòfag romà-cristià que va fixat en un frontó d'un portal lateral de la seu tarragonina, relleu de marbre molt semblant a altre guardat en el Museu de Letrán de Roma, sarcòfecs que ambdós poden atribuir-

s
(Es realment curiosa la coincidència que hi ha entre l'antorxa de una de les itàliques verges sàvies de Civatte, la qual té com penjant la figueta de l'oli tal com apareix a Pedret.//Ha tractat d'aquet detall l'EMILE BERTAUX en l'Histoire de l'Art de MICHEL, vol.II, p.414.

se a les darreríes de la quarta centúria convénen en representar l'esplendorós episodi de la vida del Redemptor.¹

Nosàltres tenim igualment tal escena en una pintura mural de Barberà, en la qual s'hi veuen els dotze apòstiols seguint en compacta agrupació a Crist que va assegut sobre la somera, essent victoriat pels infants de Jerusalem, dos dels quals estàn enfilats en una palmera, mentre que un altre company extén sos vestits a terra entapicant el lloc per on té de passar el Déu humanat.

A Pedret i a la Seu de Urgell hi ha les figuracions del "Sant Eopar" en què Jesús instituí l'Eucaristía. En la primera d'aquestes pintures sembla que no hi havia fixat gaire el tipus iconogràfic a què ens referim. Crist presideix des de un setial honorífic la Pasqua celebradora pels dotze apòstols, els quals estàn davant de dues taules en les quals s'hi regoneix la vaixel·la i els menjars, dels quals el Salvador no sembla pas que en gustés.

(1) Ha fet notar l'ANTONI MUÑOZ l'existència de dos tipus en la gràfica expressió d'aquesta escena. L'un amb Jesús assegut com hi van les dones sobre la cavallería lo qual dona el tipu preferit per la iconografia oriental, mentre que en els occidentals Crist cavalca de la manera acostumada als homes. (Pitt. romèn. catalana, p.16). L'església francesa de Vic (Indre et Loire) entre les escenes que té pintades hi ha l'entrada a Jerusalem de la manera usual en les nostres pintures. (GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE: La peinture décorative en France, n°7)

En un absidiol de la Seu de Urgell la mateixa representació s'hi manifesta per medi de una sola taula en la qual el Salvador hi presideix, tenint cinc apòstols en cada costat i ademés el deixeble estimat qui des de la dreta reposa sobre el pit del Salvador, restant Judes com agencollat a l'altra part ençà de la taula.¹

A Polinyà hi ha la presentació de Jesús davant de Pons Pilat, escena de gran raresa en la iconografia llatina.

La figuració del Calvari, amb Crist fixat en la Creu...

(1) El detall d'estar col·locat Judes en la part oposada de la taula, darrera la qual se'u Jesús i els demés Apòstols, és comú. El mostren les pintures de Sant Urbano, Sant Bastianello, i la pintura mural de Sant Pau fora dels murs de Roma. (Marle: Obra citada, p. 147. També es troba en la pintura de Sant Jacques des Guerets. (Gelis-Didot et Laffilée: Obra citada num. 5). Es tracta de monuments des segles XI i XII.

A Sant Baudel de Casillas de Berlanga entre les pintures murals hi ha la representació de tot un cicle al·lusiú a la vida de Crist, veient-se en l'adoració dels Reis, el Naixement del Salvador, la resurrecció de Llätzer, les bodes de Canà, la temptació, l'entrada a Jerusalem i el Sant Sopar. Aquesta presenta una taula en la qual seuen Jesús i onze apòstols, contant hi Sant Josan qui està sobre el pit de Crist, veient-se Judes en primer terme de la taula tal com surt en representacions franceses. (Anibal Alvarez i José Ramon Mélida: Monografía, p. 8.

En un quadre de la casa de Urquell
 mateix representada a ni manifest per
 medi de una dona jove en la qual el
 vador hi representa, tenint una abstrata
 en una còpia i abans el delatant esti
 mat del deute de la terra sobre el
 pit del salvador presentat amb un
 pit a l'altre part d'els de la terra. IV
 A l'altre hi ha la presentació de la
 una davant de Pons Piles, l'essent de gran
 interès en la fonologia històrica.
 La figura del cavall, amb Crist
 fixat en la creu...
 A l'altre part d'els de la terra
 (1) Crist està col·locat d'altre en
 la part oposada de la terra, d'altre la
 qual se'n veu a l'altre dels abstrats, és
 com a si mostren les pintures de Sant
 Joan, Sant Estebanell, i la pintura m-
 del de Sant Joan dels murs de Roma.
 Crist està col·locat a p. IV. També es veu
 de en la pintura de Sant Joan de
 abstrats. Gels-bidot et l'altre: Crist
 (crista num. 5). Es tracta de monuments de
 segles XI i XII.
 A part d'altre de Castella de Barons
 entre les pintures murals hi ha la repre-
 sentació de tot un cicle al final de la vi-
 da de Crist, veient-se en l'adoració dels
 reis, el naixement del salvador, la ressur-
 recció de Crist, les bones de Canà, la
 temptació, l'entrada a Jerusalem i el
 cop. Aquesta presenta una taula on la
 qual seuen Jesús i onze apòstols, contant
 hi sent l'assassinat d'altre sobre el pit de
 Crist, veient-se d'altre en primer terme de
 la taula tal com surt en representacions
 franceses. (Anibal Alvarez i José Ramon
 Mérida: Monografías, p. 8.

per quatre claus la trobem en una capella de Montral, en un pilar de Sant Andreu de Sureda, a Bierge i a Foces, sempre en pintures d'època tardana. La de Montral posa a Crist clavat en Creu, estant dretes respectivament a sa dextra i esquerra la Mare de Déu i Sant Joan en actitud entristida. Sobre els braços de la Creu s'hi veuen dos àngels drets, sostenint el sol i la lluna. A Sureda la representació dels dos astres va canviada per dos àngels en actitud adolorida, substituïnt-se també la Mare i cosí de Crist per dos personatges que llueixen mitra. Maria i Sant Joan hi són posats en mitges figures sobre els braços de la creuera.

A Bierge és per cridar l'atenció un Calvari segons els models italians i orientals del segle X i encara anteriors. En la composició, a més del Jesús clavat, de sa Mare i del deïxeble evangelista drets, en actitud desconhortada, hi apareixen simètricament Longi, el qui obra el costat dret de Crist mitjançant la llança, i altre varó oferint als assediats llavis de Crist una esponja empapada de fel i vinagre que va al cim de una canya. És aquest darrer personatge l'anomenat Stephanos dels grecs i Calpurnius dels llatins. El sol i la lluna, astres, ocupen el lloc superior del camper.

A Foces l'escena del Calvari està integrada no sols per Crist, Maria i Sant Joan, sinó també pels demés membres de l'apostolat.

Les representacions del *Crucifix* han tingut des del segle V grandíssim interès en la iconografia cristiana. No sempre aquesta exposava l'escena cruent del Calvari de conformitat amb els datos històrics, sinó que durant molts segles semblava com si es tingués por a l'escàndol de la Creu. D'aquí la complexitat que es nota en tal figuració amb anterioritat a l'any 1000, ja que mentre uns artistes fugien d'exposar la representació de Crist nua o fixada amb claus en l'instrument de suplici, altres no temien el manifestar la representació del Crucifix en tota la seva cruessa.

La *Invençió i Exaltació de la Santa Creu* la tenim en

el darrer absis de Barberà segons una fórmula evidentment oriental.

LA MARE DE DÉU.—La representació de la *Dei=para* no podia mancar en nostra pintura mural, que la figurava en les parets del temple i algunes vegades en el lloc preeminent del santuari, amb el fi de donar testimoni de veneració a la dona que ha estat més excelsada en la terra, perquè d'ella prengué carn el Fill de Déu.

La figuració de la *Verge Maria* apareix ja en les parets catacumbàries des de finals del segle II, adquirint amb el temps cada dia major importància, especialment després de la celebració del concili efesi. Les imatges de Maria més primitives semblen una matrona de la Ciutat Eterna, o una Mare radiant de satisfacció per la presència del seu Fill al qui ella complau, tornant-li l'Infant amb carícies i rialles les mostres d'amor que ella li dona.¹ Les figures de la Madona successores d'aquestes, o sigui les que podem nomenar bizantines, són traducció gràfica de una emperatriu o regina amb ses joies, ses gemades vestidures, ses càtedres o subpedanis de ivori o de metall. Aquesta princesa resumeix tota sa grandesa en la presentació del seu Diví Fill, del que n'és el soli animat i el substentàcul. El Nen Jesús bizantí ja no és l'infant amorós que es belluga a la falda de sa Mare, sinó un majestuós jutge conscient de sa pròpia dignitat, amb son mantell i sa túnica no ja infantívols, sinó dels magistrats encarregats d'administrar justícia, éssent dirigit de cara al poble al qual esguarda fixament, recordant-li que algun dia ha de premiar-lo o condemnar-lo.

Beneix amb sa destra i té el llibre o volum de la Lleï clos o obert en l'altra mà. Va nu de peus i el nimbe cruci-

(1) Les més primitives figuracions de la Verge Mare foren tretes, segons sembla, del grup format per les matrones més honestes al glori-ficar-se de llur fecunditat. Això és el que tradueixen els francs votius i les arcaïques representacions de les deeses=mares alletant un o més infants.

fer senyala la seva dignitat, que és la de un Déu, encar que revestida amb carn humana. La Verge bizantina ha deixat ja sos vestits blancs i el vel de les matrones de Roma; un mantell tancat en forma de casulla, un cubridor espès de color pujat, generalment blau, li abriga les espatlles després de deixar passar la seva testa. La túnica folgadíssima i enriquida de pomposes franges, que a vegades baixen verticalment com un record dels *clavi*, apareix des-sota el citat mantell; el qual sovint porta caputxó o fa que aquest es supleixi per un vel que sols deixà veure les faccions de la Mare. Ja no hi ha la folgada dalmàtica o la túnica i vel lleugers, sinó un mantell que de vegades s'obra damunt del pit, baixant des del cap i en arribar al coll porta dos llargs becs que es creuen sobre l'espatlla, formant plecs vorejats amb fils d'or i pedreries. Tals són les imatges de la Madona que veiem en les esglésies bizantines dels segles VI i VII, com les que figuren en el mosaic absidial de la Seu de Parenzo (Istria), de Sant Demetri de Salònica i de Monreale.

Nostres pintures murals obeeixen a aquest tipu iconogràfic, especialment quan representen a Nostra Dona en triomf de glòria i ocupant la conca absidial d'algunes esglésies. Així la tenim a Santa Maria d'Esterra d'Aneu i a Santa Maria de Tabull, podent-se regonèixer en aquesta darrera en excel·lent estat de conservació l'auriola ametllada, igual a la de l'Omnipotent, i el ric soli de ivori i de pedreria. Els peus ricament calçats de Maria reposen sobre un subpedani macís, com corresponia a les persones d'alta dignitat.

A Pedret la figura de Nostra Dona hi ocupava el casquet esfèric de la seva volta absidial. Encar que la conservació no sigui excel·lent, pot notar-se que la santa imatge anava col·locada dintre un cercol, en el qual hi apareixia variada i rica ornamentació de pedreria, indicant també aquest nimbe la triomfal dignitat de la Mare de Déu. Aquesta hi era representada fins poc més avall dels genolls, com si anés asseguda en un cercol interior i concèn-

tric amb el nimbe gemat. Al damunt de sa falda hi seia el Diví Infant, a qui Ella retenia amb les dues mans posades vora els peus del Redemptor i a les quals donava sortida el folgat mantell sembrat tot de rotllanes de perles.

A Santa Maria de Tahull, en una de les parets laterals, l'escena de l'Adoració dels Reis hi va completada per la imatge de la Mare de Déu amb el seu Fill i posada l'agrupació d'elles dintre una auriola en forma de 8, que amb tot i la seva irregularitat demostra l'intent de representar-la de doble cercol geminada, que resulta un cas rar en la nostra iconografia mural. Aquesta auriola, que apareix en monuments anteriors al segle IX, ve a esser el resultat de l'adjunció de la figura del globus terraquí que fa de soli i l'auriola circular o apuntada que apareix sobre aquest. Es troba tal forma en la Bíblia del rei franc Carles el Calvo, còdex avui existent en la Biblioteca Nacional de París i que se sab que fou ofert per l'abat Comte Bibià pels anys de 845 a 850, veient-s'hi en una de les miniatures ja ben formada tal auriola, que té en el cercle inferior representada la bola de l'Univers, plena d'estrelles i amb indicació dels continents que corresponen a la terra, manifestant-se en el cercle superior un nimbe lluminós. Els peus de la Mare van també a Tahull posats sobre un petit arc, que recorda el subpedani arquejat que tantes vegades hem notat en el Pantocrator. Un àngel acompanya en aquesta pintura a la Mare de Déu, ja que apareix baixant de l'altura i oferint al Déu Infant un ceptre acabat en creu.

A Sant Martí de Fenollar en el plafó que primitivament corresponia al santuari de l'església, sobre els antics de l'Apocalipsis hi presideix una imatge de Maria Santíssima, coronada sobre el seu vel i aixecant els braços en actitud de pregar. La idea de la intercessió de Maria apareix neta en aquest cas. Es la gran Mitjancera aixecant per nosaltres les seves mans immaculades i pregant per la

salut dels homes.¹ L'auriola que circumda la Santa figura-ció és quadrada, en forma de cairó de punta al cim, no faltant-hi en ella les imitacions a pedreria i dos àngels adoradors, fent-li costat. La imatge de la Verge pregant correspon a una tradició que es remonta almenys fins al segle V, trobant-se ja en alguns frescs catacumbaris.

En les pàgines anteriors, en referir-nos a diferents episodis de la vida de Crist, hem parlat d'alguns d'ells que resulten de tal interès per la iconografia al·lusiva a Crist, com per la que toca a sa Mare. No insistirem, doncs, sobre aitals temes.

Diferents ornamentacions absidials no deixen pas encara en oblit la figura de la Santíssima Verge. En el primer troç semicilíndric de l'absis de Sant Miquel de la Seu de Urgell, posada en lloc preferent entre les figures de diferents Sants i Apòstols, seguint en això una tradició molt primitiva, s'hi veu la figura de Santa Maria, dreta i com presentant al Déu Omnipotent entronitzat sobre d'Ella una corona gemada, record dels vells de l'Apocalipsis, ofrena presentada reverentment amb la mà esquerra velada pel mantell.

I així com en l'absis que acabem d'esmentar, Maria Santíssima està posada la primera entre les representacions dels Apòstols de la part esquerra, a Sant Climent de Tahull, l'artista li deixà el lloc central de la dreta. Aquí Maria alça, com oferint-lo a l'Omnipotent, un plat del qual surt foc, al·lusió a les enceses oracions d'Ella envers l'Omnipotent, que ha de considerar-la com a Filla, Mare i Esposa. A Santa Eulàlia d'Estahó Nostra Senyora hi està posada al cap de les Santes verges que ofereixen a l'Omnipotent sos càlzers, éssent de notar que amb tot i la seva alta dignitat, Maria no llueix pas la corona que ceneix la testa de les seves companyes. Al Burgal, Maria, que té son

(1) BRÉHIER: Obra citada, pàgs. 90 i 133.

La Verge pregant segons el tipus biçantí de una emperàtriu pomposament habillada, es troba en un mosaic de principis del segle VIII, del Museu de Sant Marc de Florència. (MARLE: Obra citada, planxa VII).

seient en el lloc central dret, hi està com presentant a l'Omnipotent un gerret del qual surt un incendi d'amor.¹

No és necessari ponderar l'antigüetat dels cicles referents a la història de la Mare de Déu. En el primer terç del segle V es troben aquestes escenes en la basílica de Santa Maria la Major de Roma, constituïnt en mosaic una valuosa sèrie iconogràfica.²

ELS SANTS. — El culte als benaurats varons que després de una vida entre els homes, acabaren de una manera tal la seva existència en el món que no pot dubtar-se que assoliren la glòria perpetua i per tal frueixen la benaurança inacabable i gaudeixen davant del Senyor del dret de intercessió per sos germans viadors; és una creència entre els cristians que s'acosta als temps mateixos de l'estància del Diví Mestre a la terra. Els *Apòstols* i els *Màrtirs* resulten els primers que sens cap mena de dubte foren considerats pel poble fidel com a *Sants* dignes de culte, venint després en semblant estimació els *Confessors* i les *Verges*. El culte dels primers es remonta demostrablement al segle II, venint un segle o dos més tard la veneració autoritzada als demés sants. La iconografia dona testimoni faent de tot això que contem, donant-ho com a cosa establerta i de tot punt fonamental la pintura mural catalana, anterior al segle XIV.

Els sants *Apòstols* els trobem formant sèrie de dotze o tretze, ja que entre ells de vegades hi compta Sant Pau i Sant Bernabé, en varies de nostres esglésies.³ A Buada

(1) Una representació de Santa Farcineta que, apareix en el tester de la cripta de Sant Savin, presenta a la mà un vas quadrangular que deu voler esser la copa que apareix en algunes pintures catalanes. (GELIS-DIDOT ET LAFFILÉE: *La peinture decorative en France*, planxa II).

(2) WILPERT: *Actes del X Congrés d'Història de l'Art* tingut a Roma en 1912, p. 70.

(3) El Col·legi Apostòlic per la prevaricació de Judas fou reduït a onze, però l'elecció de Sant Maties el va tornar a la xifra de dotze, afegint-s'hi dos apòstols més amb Sant Bernabé i Sant Pau i arribant a quinze al volguer-s'hi comptar un Jaume de Jerusalem, com a successor de Sant Jaume fill de Zebedeu.

hi estan en doble fila a la volta del Santuari, representats asseguts, fent corteig a la imatge del Creador. A Sant Miquel d'Angulasters, i apar que semblantment a Ginesarre i a Esterri de Cardós, poden veure's formant un ample fris sota mateix de la conca absidial presidida pel Pantocrator, representat triomfalment rodejat dels símbols dels Evangelistes. Les figures d'aquells adoctrinadors del món hi estan de cara a l'altar, lluint varis d'ells algun atribut característic, i els més alçant en una de ses mans el rull o volum on hi està escrita la Nova Llei. A Sant Martí d'Osormort la sèrie apostòlica no guarda tan imponent hieratisme, sinó que hi està constituïda per diverses agrupacions, que sembla que tinguin plàcida conversa, mentre aixequen amb una de les mans un brot vegetal o ramatge, que potser al·ludeixi a l'entrada de Crist a Jerusalem el diumenge abans de Pasqua.

Els diferents Apòstols figuren no en sèrie completa en moltes de les pintures murals catalanes. Així el Príncep dels Apòstols, Sant Pere, es troba a Santa Maria de Tahull, a Bohí, a Sant Miquel de Urgell i a Mur, presentant el distintiu de les claus, que al Burgal ofereixen estranya silueta. A Barberà s'hi representa la tradicional manera del seu martiri, posat de cap per avall en creu i vestit.

El tipu del Príncep dels Apòstols des dels primers segles que apareix amb pel a la cara, gris o blanc, i amb la testa calva, detall aquest darrer que es convertí en tonsura clerical, feta solament al cim del seu crani. Les claus que el caracteritzen, al·ludint al que diu l'Evangelí de Sant Joan sobre el poder suprem donat pel Diví Mestre al primer dels seus Apòstols, donà origen a l'escena de la *Traditio clavium*, que apareix en una pintura mural del cementir de Comodilla, obra de la segona meitat del segle VII i que també es trobava en el mosaic de la basílica vaticana, on hi figuraven també diferents escenes de la vida del Sant.¹

(1) WILPERT: lloc citat, p. 70.

Sant Pau apareix també a Tahull, a Bohí, a Sant Miquel de Urgell, a Mur i a Cardós, no faltant a Barberà la llegendària relació de la seva mort, decapitat per ordre de Neró.

Sant Joan Evangelista, que és sempre figurat jove, ademés de les referències com a Evangelista, per qual concepte li correspon l'àguila simbòlica, pot veure's a Sant Climent i a Santa Maria de Tahull, a Bohí, a Mur, a Foces i a Bierge. En aquesta darrera església aragonesa s'hi veuen en múltiples escenes, diferents episodis de la seva vida i martiri, segons el llegendari tradicional vingut de l'Orient.

Sant Jaume resulta esser un dels Apòstols que més vegades hem de notar en nostres pintures murals, ja que no falta a Sant Climent de Tahull, a Bohí, a Sant Miquel de Urgell, a Mur, afirmant-se també que a Llíria s'hi regoneix l'escena de la traslació de les seves venerandes relíquies. Gran fou la devoció que des del segle XI inspirà la visita de ses relíquies a Sant Jaume de Galícia, peregrinatge sovint indicat per nostres documents primitius.

Sant Felip resulta gràficament exposat a Sant Climent de Tahull, Santa Maria de Bohí i a Mur.

Sant Bartomeu compareix a Sant Climent de Tahull, a Santa Maria de Bohí, a Cardós i a Llíria.

Anotem que Sant Tomàs és a Sant Climent de Tahull i a Mur.

Sant Simon i Sant Mateu sols podem dir haver-los regonegut a Mur.

Sant Tadeu és a Mur i a Isabarre.

Sant Bernabé en aquesta darrera església i a Esterri de Cardós.

Finalment, Sant Andreu sembla veure's a Santa Maria de Tahull, éssent-hi en realitat a Sant Miquel de Urgell i a Mur.

De Sant *Màrtirs* trobem la representació de la lapidació de Sant Esteve a Santa Maria de Bohí i a Llíria.

Sant Vicens Diaca i son mestre Sant Valeri van figurats en múltiples episodis del seu martiri a Liesa.

Sant Tomàs de Cantorbery té dedicat un absidiol a Santa Maria de Terrassa, en importants representacions del seu gloriós triomf. Gran és la devoció que motivà el martiri d'aquest sant en les darreries de la dotzena centúria.¹

Sant Pere de Verona, màrtir de l'Orde de Sant Domingo, és ben obertament figurat a Lliria.

Sant Cristòfol té varies escenes de la seva llegendària existència a Barluenga.

Entre els màrtirs ha de comptar-se Sant Joan Baptista, del que hi ha interessant imatge al Burgal presidint l'absis en lloc distingit, oferint en ses mans l'Agnus Dei amb creu astada, contingut dintre una auriola circular. A Santa Maria de Tahull ja hem dit nostra sospita de què s'hi troba la representació de l'anunciació del seu naixement, al seu pare, el patriarca Sant Zacaries, devent regonèixer-s'hi també a aquest darrer escrivint el nom del seu fill en unes taulelles o díptic. En pàgines anteriors s'és feta també referència al Baptisme administrat pel sant Precursor.

A Foces un compartiment de un dels arcosolis sepulcralcs dóna la predicació del Sant Baptista en el desert, notant-s'hi en presència d'ell al poble escoltant-lo en l'anunciació de sa doctrina.

Pocs són els Sants *Confessors* a què podem fer referència. El Patriarca Sant Josep, que apareix com a custodi de l'Infant Jesús en les més antigues representacions del Natalici del Salvador, continua amb igual càrrec en nostres pintures murals, éssent-hi a Fenollar, a Mur i a Barberà. Fent referència a l'exposició dels evangelis apòcrifs és representat sempre com un vell, amb la seva barba grisa o blanca.

(1) El testament del Rei Anfós I, a les darreries de l'any 1194, fa un llegat de càlzer i encenser de vuit marcs d'argent, de un pixis de un marc, a *Sancto Thome de Cantuario*. (PROSPER DE BOFARULL: *Los Condes de Barcelona vindicados*, vol. II, p. 221.)

A Bierge, ademés de la imatge de Sant Nicolau de Bari, acompanyat dels seus ministres assistents, hi ha els llegendaris fets miraculosos d'aquell Sant pontífex, no mancant-hi la gràfica exposició de la tornada a la vida dels tres escolars.¹

A Foces també, en un dels enquadraments dels arcosolis sepulcral, s'hi troba l'austera figura de Sant Francesc, fundador dels Framenors.

Poques són també les figuracions de *Santes Dones*, Maria Magdalena ens és coneixedora, per una inscripció que acompanya a sa imatge, a Isabarre, no oferint aquesta cap circumstància particular que la caracteritzi.

Santa Eulàlia d'Estahó presentava rodejant l'hemisicle absidial vàries *Santes Verges*, entre les quals llegendes, posades juntament amb les figures, indiquen voler referir-se a la santa titular de dita església i a les benaurades Agnès i Llúcia, totes les quals llueixen vestidures principesques, amb sa testa coronada i una de ses mans aixecada vers l'Omnipotent, al qual ofereixen sengles càlzers.

Santa Catarina mostra la indispensable roda de coltells a la catedral de la Seu de Urgell i a Foces. A Liesa resulta exposada pel dibuix i el color la llegenda de sa discusió amb l'emperador, després amb els filòsofs alexandrins i finalment els variats incidents del seu martiri. Aquesta Santa de culte molt primitiu s'és trobada entre les representacions de la cripta de Sant Climent de Roma, en una pintura atribuïda al segle IX.²

A Foces també hi ha la senzilla representació de Santa Marguerida.

(1) El testament d'Anfós I fa també la corresponent deixa a *Sancto Nicolao de Bar.* (Id. Id. p. 221.)

La representació de Sant Nicolau dotant a les tres donzelles es troba en la decoració mural de l'església de Sant Jaume de Guerets. (GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE: Obra citada, segle XII.)

(2) MARLE: Obra citada, pàgs. 106 i 107.

EL VELL TESTAMENT. — El Cristianisme, tot predicant la Nova Llei anunciada pel Salvador i pregonada pels Evangelistes i Apòstols, no desprecià jamai les figures de la Vella Llei, que efectivament anunciaven i significaven les realitats de la Llei de Gràcia. En els cementiris subterranis i en els sarcòfecs dels primers segles s'hi troben múltiples referències en allò que consignaven principalment les pàgines dels llibres del Vell Testament.

El Cristianisme triomfant usà moltes vegades de les representacions contingudes en els llibres sagrats anteriors a la vinguda de Crist. I per a què es veié la relació entre el que eren figures i realitats, no dubtà varies vegades d'exposar paral·lelament cicles iconogràfics del Vell i del Nou Testament.

En la nau central de la basílica de Sant Joan de Letran hi havia potser el més antic exemple del que se'n deia *concordia* entre les dues Lleis. La representació gràfica dels variats episodis d'ambdós Testaments hi era en els paraments laterals de la navada basilical, fent-se a ells referència en el concili de Nicea, en el qual es discutí la qüestió de la raó d'esser de les imatges sagrades, pels llegats del romà pontífex Adrià, els quals manifestaven i donaven testimoni del què hi havia en els mosaics de l'església seu del Primat suprem sobre la terra. Així a l'expulsió dels primers pares, del Paradís, després de llur pecat, hi corresponia l'escena del bon lladre entrant en la mansió de la glòria; al Diluvi universal hi al·ludia el Baptisme de Crist; al sacrifici d'Abraham s'hi figurava el camí del Calvari; a la venda de Josep pels seus germans s'hi reportava l'entrega del Salvador per Judes; al pas del Mar Roig s'hi significava la baixada de Crist als Llims per deslliurar les ànimes dels Patriarques que esperaven el sant adveniment, i en Jonàs sortit del ventre del monstre marí s'hi considerava una al·lusió a la Resurrecció del Salvador.¹

(1) WILPERT: Obra citada, p. 61.

Entre els textos de les patrologies s'hi troben varies agrupacions de versos al·lusius al Vell i Nou Testament, que no semblen esser altra cosa que inscripcions que acompanyaven aquesta mena de correspondències.

Les representacions més usades de les escenes de la Llei Antiga són indubtablement les que corresponen al cicle de la *Creació* i del *pecat dels primers pares*, traduïnt gràficament el què es llegeix en els primers capítols del Gènesi. Nostres primitius ens han llegat diferents obres en les quals s'hi explicava el que acabem de indicar. Així la creació d'Adam la tenim a Mur en els paraments de l'escaixada de les finestres absidials, mentre que a Sant Martí del Brull hi era dintre una de les hornacines que tanta gràcia donen a l'absis i a Sant Sadurní d'Osormort en un dels panys immediats a l'altar.

En aquesta darrera església el pintor trobà la manera més gràfica d'expressar l'escena de com el Senyor introduí al primer pare dintre la mansió paradisiaca. Fa costat a aquest episodi aquell en el qual el bon Déu imposa a Adam la prohibició de menjar la fruita prohibida.¹

La representació del pecat dels primers pares es troba de una manera més o menys complerta en els sarcòfecs cristians des del segle IV i entre ells en el de Junius Bassus de Roma i en el d'Adelfia de Siracusa. La trascendència de la violació del precepte diví és natural que fos tinguda en compte pels fidels de tots els temps. Nosaltres la tenim ja en la pintura tan primitiva de Campdevànol, a Sant Martí del Brull, a Osormort i a Barberà.

La reconvençió a Adam i Eva per llur pecat i expressió de l'Omnipotent reptant a aquells, la tenim també en les precitades esglésies i a Sant Martí Sescorts. L'expulsió

(1) En diferents esglésies estrangeres s'hi troben les gràfiques exposicions de la Creació i pecat dels primers pares, però potser en lloc tan completament com en una de les cúpules de l'atri de Sant Marc de Venècia.

Mrs. GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE l'han trobada en diverses esglésies pintades, sobretot a Sant Savin i Poucé. (Obra citada, segle XI).

del Paradís no falta a Sant Martí del Brull i a Sescorts. Els efectes del pecat o sigui la llei del treball apareixia per medi de les figures d'Adam treballant a la terra i sa esposa filant, a Sant Martí del Brull. Cain i Abel oferint sos dons al Senyor sembla que s'entreveia en una de les finestres de Mur. També a Santa Maria de Tahull s'hi conserva la representació d'Abel, fent ofrena a l'Omnipotent de un dels anyells del seu remat, éssent possible que en la mateixa església hi hagués també el sacrifici de Melquisedec dedicant al Senyor el pa i el vi.

No manquen en nostra pintura mural qualques referències als episodis dels diversos *Llibres historials* de l'Antic Testament.

A Sant Pere de Terrassa hi ha una pintura de la qual no trobem altra explicació que la pertocant al poble de Israel passant el Mar Roig baix el capdillatge de Moisès.

A Santa Maria de Tahull és possible que s'hi hagi de regonèixer la lluita de David i de Goliat i la decapitació d'aquest darrer. A Santa Maria Antica de Roma s'hi troba ja indicada la lluita en una pintura del segle IX.¹

En la mateixa església de Tahull sembla s'hi al·ludeix a la desaparició d'Elies, de qui son deixeble Eliseu recull el mantell, assumpte més clarament visible en la portalada de Ripoll. Els arcs transversals també lluirien representacions dels antics *Profetes*, de l'Antic Testament, éssent-hi ben indicats, segons les inscripcions acompanyatòries, Isaïes i Jeremies.

La profecia de Daniel, que ja en les pintures i relleus dels primers segles del Cristianisme té iconografia, que exposa plàsticament en varis dels seus episodis la portalada de Ripoll, sospitem que ofereix l'escena de l'adoració de l'estàtua en un dels grans paraments de l'església de Bohí.

(1) MARLE: p. 85.

La profecia d'Ezequiel, després de fer referència als símbols dels Evangelistes, parla de què veié una roda que en formava quatre, ¹ describint ademés uns *Serafins* de sis ales, ² quan s'aixecà la glòria del Senyor sobre els *Querubins*, omplint-se la casa del Senyor de una nuvolada i l'atri de la mateixa fou inundat del resplendor de la glòria divina. ³ El text sagrat degut al profeta Isaïes descriu serafins de sis ales que estaven sota del Senyor, assegut en soli excels i elevat. ⁴ Un dels serafins volà, tenint a la mà una brasa de foc, que havia retirat de l'altar amb unes tenalles, qui tocà la boca del Profeta dient-li que amb allò era treta la seva iniquitat o rentat el seu pecat. ⁵ A aquests textos fa referència la decoració de l'absis d'Estèrri d'Aneu, on en la part de l'hemiscicle absidial hi van figurats un querubí i un serafí de sis ales, els quals tenen entremig d'ells les quatre rodes de què hem fet esment, i l'un amb la dreta i l'altre amb l'esquerra sostenen la tenalla i dignifiquen amb el foc purificador la boca de dos profetes. Són aquests Isaïes i Elies, el darrer introduït sens dubte en aquest lloc, forçant el text sagrat, que sols parla del primer, segons sembla a fi de donar al conjunt un aspecte simètric. Sobre els alats esperits hi va escrita la salutació: *Sanctus Sanctus Sanctus*, de què parla Isaïes. ⁶

Els serafins es troben en el baldaquí de Sant Marc de Venècia, obra d'esculptura que s'atribueix a la primera meitat del segle V. També hi ha les rodes a què hem fet referència.

L'assumpte aquest amb un sol dels profetes es troba en el famós manuscrit, ja al·ludit abans, del Cosmas de la

(1) Cap. I, vs. 15-21, III, v. 13.

(2) Cap. X, vs. 1-22.

(3) Cap. X, v. 4.

(4) Cap. VI, vs. 2, 3 i 6.

(5) Cap. VI, vs. 6 i 7.

(6) Cap. VI, v. 3.

Biblioteca Vaticana, obra del segle VII, però que respon a un tema iconogràfic, anterior almenys de una centúria.¹

En altres pintures catalanes s'hi troben els querubins i serafins de sis ales. Així es veuen a Sant Pere de Terrassa, en la conca absidial de Sant Climent de Tahull, en una de les parets de Santa Maria de Tahull, en l'absis d'Esterri de Cardós i en el d'Estahó.

A Sant Climent de Tahull, en la conca absidial, a més dels símbols dels Evangelistes i de un querubí i serafi, encara hi resta lloc per dos grans àngels que fan homenatge a la representació del Senyor Omnipotent. Creiem possible que aquests dos esperits alats facin al·lusió als *Arcàngels*, que en nombre de set, segons sembla indicar el llibre de Tobies, són davant del sol de l'Altíssim.² Aquests arcàngels més obertament apareixen en les decoracions absidials de Santa Maria d'Esterri d'Aneu, on fan costat a l'agrupació de la Mare de Déu amb son Fill a la falda, que ja hem dit que hi era adorada pels tres Reis Màgics.

A Esterri de Cardós i a Estahó no hi falten tampoc tals representacions arcangèliques, que en les tres esglésies vesteixen amb pompa magestàtica riquíssim *loros* consular amb imitacions de pedreria,³ presentant aixecat el *vexillum* o estandart dels prínceps dels exèrcits⁴ i manifestant en una de ses mans un rull o volum plegat, en el qual s'hi llegeix respectivament: *Petitio* i *Postulatio*, indicatiu

(1) EMILE MALE: *L'Art religieux du XII siècle en France*, p. 25.

(2) Cap. XII, v. 15.

(3) Creiem no serà fora del cas fer notar a propòsit del vestit dels arcàngels que aquest seria deducció del de les persones més altes en dignitat de la terra. Eusebi de Cesarea, en sa vida de l'Emperador Constantí el Gran, al fer la descripció de l'entrada de dit monarca al lloc on s'hi havia reunida l'assemblea conciliar de Nicea, en l'any 325, diu que l'emperador vestia de porpra i brillava d'or i de pedreries a la manera de un àngel celestial de Déu. (Llibre III, cap. X.)

(4) A Esterri d'Aneu l'arcàngel que hi és visible empenya un estandart o labar, per l'estil del que va a Ravenna en l'església de Sant Apolinar, atribuït al segle VIII. A Estahó i a Cardós els arcàngels sostenen una llarga creu astada.

de sa funció de mitjancers, per mostrar a l'Omnipotent les peticions i demandes de la humanitat.¹ Tals representacions semblen deduïdes de les funcions altíssimes que els emperadors orientals conferien als més enlairats dignataris de la seva cort.

Els dos arcàngels representats en nostra pintura un text que ja hem aduït, referent a l'església monacal de Sant Miquel de Cuxà, diu que eren Gabriel i Rafael, tota vegada que a l'arcàngel Sant Miquel li era consagrada aquella església. A Esterrí d'Aneu són també aquests dos ja esmentats prínceps dels àngels els que hi figuren, fent costat a la majestuosa representació de la Mare de Déu. A Sant Miquel Arcàngel se'l regoneix també en el mateix absis posat a la part de l'Epístola de l'altar.²

A Cardós i a Estahó són sant Miquel i sant Gabriel els dos que fan costat al Pantocrator, que es manifesta dintre auriola apuntada.

(1) A Esterrí d'Aneu i a Estahó la inscripció que porta el ròtul de l'arcàngel de la part de l'Evangeli diu: *Ticius*; i la que a Estahó i Cardós va escrit, en el rull de l'altra part conté la paraula: *Postulatus*. Així a aquests dos mots era difícil trobar-los-hi un sentit, però aquest va ser interpretat per D. JOSEP PIJOAN, al comparar nostres pintures amb les italianes. Per això va retreure la pintura de l'absis de Galiano on les inscripcions diuen: *Petitio* i *Postulatio*. A Sant Llorenç fora murs de Roma, en unes pintures atribuïdes al segle XII, els arcàngels ostentaven en el labar o penó les paraules: *Petitio* i *Precatio*. (*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXI-XII, pàgs. 686-87.)

(2) La representació de les magestats de Déu o de la Madona entre els dos arcàngels és de venerable antiguetat en la iconografia cristiana. A Ravenna, en l'església de Sant Apolinar Nou, s'hi veu la Mare de Déu amb el Nen, en ric soli i entre quatre àngels vestits de blanc i drets, dantant aquesta representació de la meitat del segle VI. A Santa Maria Antica de Roma es repeteix el tipu amb dos àngels, en una pintura no posterior a mitjans del segle VIII. A Santa Maria in Dominica de Roma, obra del primer terç del segle IX, són dues agrupacions de innumbrables esperits angelicals els que fan corteig a Nostra Senyora. Els dos arcàngels apareixen altra volta a Chitè, a Xipre. El díptic de marfil, dit de Rambona, joiell de la Biblioteca Vaticana i dantant de finals del segle IX, ofereix la mateixa agrupació de Mare i Fill entre dues comitives de serafins de sis ales.

A Sant Ciprià de Murano, al duomo de Torcello, i a Sants Joan i Pol de Roma és la representació de Déu la que apareix entre els dos arcàngels.

L'Arcàngel Sant Miquel apareix encara en altres monuments de la nostra terra. A Roda de Ribagorça i a Barluenga se li regoneix la professió de pesar les obres bones de les ànimes, a fi de demostrar si són dignes d'entrar a la glòria. Per això se'l figura amb el distintiu de les balances, donant-se així entrada en la iconografia cristiana a un tema que es diu originari de les tradicions orientals musulmanes, per la qual cosa s'hi fa referència en el Koran.

En la citada església de Barluenga s'hi representa al mateix príncep de les angelicals milícies lluitant amb la bèstia de set caps,¹ fent-se també referència acceptant la llegenda de l'aparició de l'arcàngel al Mont Gargan, on volgué tenir-hi un santuari molt freqüentat pels peregrinatges medievals.²

El tema iconogràfic de l'aparició de Sant Miquel a la cova de Sipontum consagrà i feu popular el tipu representant l'arcàngel armat de punta en blanc i amb sa tarja amb el distintiu de la Creu de Crist, clavant sa llança o sa espasa a un monstre, que té vensut als peus i que significava el dimoni. Tal figuració es feu ordinària a Itàlia des d'on passà a França,³ mentre que el tipus del Sant amb les balances sembla que és procedent de la Península Ibèrica.

ELS NOVISSIMS.—En l'absidiol de Santa Maria de Terrassa, dedicat al màrtir Sant Tomàs de Cantorbery, hi ha la representació de la mort del Sant Pontífex, quals despulles corporals foren recollides per sos devots i piadosa-

(1) Apocalipsis, cap. XIII.

(2) El ja citat testament d'Anfós I, datant del 1194, fa una deixa a *Ecclesie Sancti Angeli de Monte Gargano unam lampadem de IX marchis argenti et CC morabetinos ad candelam unam perpetuo ibidem stabiliendam.* (*Condes Vindicados*, vol. II, p. 221.)

El testament de Sancia, Vescomtesa de Urgell, de 1016, fa llegat de *uncia I auri ad Sanctum Michaelem in Monte Gargannum.* (MIRET i SANS: *Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó*, apen. III, p. 347.)

(3) MALE: Obra citada, p. 257.

ment embolcallades reberen sepultura. L'*Ànima* del Sant acompanyada de dos àngels mentrestant era traslladada a la glòria.

Aquesta ànima es representa generalment per una petita figura humana nua, com si diguéssim desproveïda de tot el que siguin traves mondanals.

El *Judici Particular* de cada ànima ve gràficament exposat en la figura de l'arcàngel Sant Miquel qui pesa les obres bones i afitora si l'ànima jutjada és digna d'anar a la glòria. En aquest judici particular s'hi acostuma exposar la diligència del Príncep de les milícies celestials en fer que el diable no pugui fer-se seva l'ànima que acut a la seva valuosa intercessió.

El *Judici Universal* anunciat pel Salvador té interessantíssima exposició en les pintures procedents de Santa Maria de Tahull. No repetirem pas la descripció de tal figuració, de la que sols podem dir que és una de les poques que hi han conegudes i que es presenta amb detalls de gran singularitat.

La tremebunda escena de la vinguda del Fill de l'Home a judicar la humanitat, es troba en el mosaic absidial de la basílica lateranesa de Roma, datant de la quinta centúria, i éssent un dels tipus iconogràfics que sembla de creació romana, dient-se d'ell que fou inclòs entre les figuracions cristianes que, en l'any 670, l'abat anglès Benet va traslladar al seu país d'origen. ¹ El Cosmas Indicopleustes de la Biblioteca Vaticana representa el judici final tal com era costum al segle VI, donant-ne una representació del Pantocrator dintre auriola oval, i la humanitat repartida en dues agrupacions, a la dreta i a l'esquerra. ²

(1) WILPERT: Lloc citat, p. 69.

(2) CHARLES DIHEL: *Manuel d'Art Byzantin*, p. 228. — Del segle VIII se'n cita una exposició del Judici Final entre l'ornat de l'església del monestir de Sant Gall. (MALE: Lloc cit. pàgs. 406-419). — L'església del monestir de Richenau tenia al segle X una representació per l'estil, que modernament s'ha procurat refer idealment, prenent peu d'altres representacions del mateix judici. (DR. KARL KÜNTSLE: *Die kunst des*

A Barluenga s'hi troba la mateixa composició en l'arc proper al presbiteri, integrant-la els morts sortint de les tombes, els àngels anunciadors de la divina justícia, els dimonis àvits de endur-se'n els condemnats, els benaurats veient confirmada la seva salvació.

L'*Infern*, amb les tètriques al·lusions gairebé grotesques dels torments dels condemnats, no falta pas com una seqüel·la del judici a Santa Maria de Tahull.

A Baouit en la Capadócia l'explorador de les capelles funeràries ha cregut trobar-hi una representació parcial de l'infern, amb els diables complaent-se en atormentar als condemnats.¹

A Santa Maria de Bohí un fragment de una gran composició representa potser uns personatges al mig del foc infernal.

Res millor que per significar la magnificència de la *Glòria Eterna* que les ja exposades representacions apocalíptiques.

L'UNIVERS i EL TEMPS. — *L'Home*, rei de la Creació, fou un gran tema per la pintura mural. Els artistes de tots els temps bregaren i feren grans esforços per a reproduir la imatge de l'home, no ja sols en els seus trets característics, sinó també posat en acció i amb tot l'esclat de la vida. A Déu l'home l'ha representat a imatge i semblança seva, procurant donar-li tota perfecció i els atributs característics de la seva glòria i del seu poder.

L'home des del temps més primitiu que ha mostrat son desig de reproduir determinada figura humana que dongués la vera effigies d'aquell, copiant sobretot del seu

klosters Reichenau, im IX und X Jahrhundert). L'església inferior de Sant Climent de Roma segons MGR. WILPERT, ha conservat traces de un judici final del segle X. (MARLE, p. 105). Igualment resulta existent a Pouzé. (GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE, segle XII) i a la catedral de Reggio Emilia. (VENTURI, III, p. 404.)

(1) JEAN CLEDAT: Article del *Dictionnaire d'Archeologie Chrétienne et de Liturgie*, vol. II, col. 238.

rostre el que individualitza i constitueix l'especialització de determinat personatge. I com amb justícia s'ha dit que el rostre és l'espill de l'ànima, en la cara potser més que en els moviments corporals s'hi ha volgut condensar tota la intensió.

L'home va vestit, quan figura Sant, amb el mantell i túnica talar que era tradició portessin les persones de major honestedat de l'època romana, conservant en això una tradició que podríem qualificar de immutable. Aiximateix la dona llueix els induments tradicionals en les matrones de major honestedat, introduïnt-se per això, a causa de una influència oriental bizantina, l'ús del mantell clos a manera de casulla, amb capiró o sense, com ja hem fet notar en les representacions de la Madona.

Quan els personatges representats perteneixen a la clerecia, a la reialesa o a l'estament militar, resultava constant que lluïssin els induments propis del seu grau en la gerarquia eclesiàstica, els que perteneixien a aquesta, o vestissin com a monarques els atributs de la reialesa; induïnt les armes defensives i empunyessin les ofensives, que era de costum usar pels personatges contemporanis del pintor. Les persones de l'estament humil i que figuren en lloc secundari en les composicions gràfiques, hem de creure que també eren preses dels models que tractava més continuament l'artista.

En reproduir els altres *Essers* de la naturalesa nostres artistes primitius hi usaren de vegades de una llibertat que si pot qualificar-se d'excessiva en quant a la veritat, no ho fou, però, gens si atenem l'aspecte decoratiu de tals figures i representacions.

Els mahometans i els iconoclastes orientals, al voler prescindir de la figuració humana, posaren en ús la reproducció de la *Fauna* i *Flora* de cada poble, modificant-les i estilitzant-les de conformitat amb el seu geni, ressuscitant els vells monstres de les llegendes paganes i traient-ne de nous segons els dictava la imaginació. No cal cercar

gaires simbolismes en aquestes creacions, en les quals s'hi cercava purament l'esplai dels ulls i l'efecte decoratiu. ¹

En les esglésies de Tabull i de Bohí és el lloc on s'hi manifesta amb major grau l'afany decoratiu per medi de monstres fantàstics, compostos de diverses parts d'éssers de la creació. Allà, en la figuració de la draperia que tanca el santuari, el pintor hi posà estranyes feres i monstruoses combinacions de quadrúpedes i de peixos.

Els *Arbres* i les *Muntanyes* sovint eren objecte de una estilització que no deixa de tenir certa gràcia, quan el qui reproduïa tenia condicions de decorador. A Barluenga, el pintor demostrà tenir-hi una traça extraordinària. Les configuracions de la terra van indicades amb molta arbitrietat, sobretot en l'església de Bohí.

Al segle XII no falten flors i plantes en la superfície de la terra. El *Mar* va indicat per unes línies ondulants.

Les *Edificacions* arquitectòniques acostumen a sortir de l'ideal i molt sovint són inspirades en les construccions i fortaleses de caràcter militar. Els *Mobles*, si no és l'abundància i varietat de seients, són pocs i encar responen més a una riquesa ideal, que a una referència històrica. En alguna representació del Naixement de Crist no hi falta el llit de petjes. El sepulcre es pot notar a Santa Maria de Terrassa i la vaixela a Pedret i a Urgell.

En l'església de Sant Climent de Tabull s'hi reproduïx el tema funerari gentilic dels dos paons, abeurant-se en un gran pitxer, símbol adoptat pels cristians ja en el segle II i continuat en ús com a motiu de decoració en els mosaics bizantins dels segles V i VI, i que no desdenyaren adoptar els mateixos iconoclastes en l'època del seu domini sobre l'Orient.

Els *Astres* foren representats des dels temps més an-

(1) A Sant Baudel de Berlanga, entre les pintures murals corresponents a la dotzena centúria, no hi falten escenes de caça i animals exòtics, entre ells un elefant. (A. ALVAREZ i J. R. MÉLIDA; obra citada p. 8.—JOSEP GARNELO; *Boletín de la S. E. de Excursiones*, any XXXII (1924), pàgs. 96 a 109.)

tics. Els *Libri Carolini* donen testimoni de què es figuraven baix formes humanes el Sol, la Lluna i les estrelles del cel.¹ Nostres decoracions murals posen al voltant del soli de l'Altíssim una constel·lació d'estrelles. A Santa Anna de Montral, és la figuració del Calvari integrada per dos àngels que apareixen sobre la Creu on mor el Salvador i sostenen el Sol i la Lluna.

El *Temps* té magnífica figuració en el tapiç de la Creació, obra del segle XII conservada en la Seu geronina.

El símbol gentilic de les quatre estacions fou adoptat pels cristians ja en les pintures catacumbàries, i en els relleus dels sarcòfecs. D'ells s'originà el tema medieval del Zodiac i dels dotze mesos. Aquest darrer apareix en la decoració del nàrtex de Lyon de finals del segle XII, en la capella de Pritz (Moyenne) i en els paviments en mosaic de Sant Denis, Reggio Emilia, i Aosta, tots de la tretzena centúria.² Nosaltres trobem aquest tema dels mesos en una cripta de l'església de Roda de Ribagorça i ademés en el portal d'entrada de la basílica de Santa Maria de Ripoll. És una raresa trobar, com a Roda en l'interior del santuari, o sia al fons de l'absis, la figuració dels mesos per medi de les feines de cadascún d'ells.

El tema aquest, que constituïa una sèrie de reproduccions de costums populars, millor estava en el portal de l'església que sots la figuració de l'Omnipotent tronant rodejat dels símbols evangèlics. En les catedrals de Ferrara i de Venècia, entre altres, hi ocupa aquell tema el mateix lloc que a Ripoll.³

* * *

Com s'haurà notat, hem deixat per més endavant l'estudi de la iconografia en les pintures en taula i en els manuscrits catalans i sa comparació amb la mural.

(1) Liber III, cap. XXII; *Pat. Lat.* XCVIII, col. 1162.

(2) GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE; obra citada, núm. XXX, i VENTURI; vol. III, pàgs. 428-431.

(3) VENTURI, vol. III, pàgs. 316 i 357.

CAPÍTOL VIII

ELS TEMES ORNAMENTALS EN LA PINTURA MURAL PRIMITIVA

ES notable consignar en nostres pintures monumentals anteriors al segle XIV la persistència de determinats motius de decoració, en exemplars de diferent segle i de mà ben diversa. Això que apuntem succeeix, més que en altres, en els temes ornamentals que podríem qualificar de geomètrics i que són descendents de les *grecques* i *meandres* clàssics.

Aquests temes compareixen en nostres pintures murals, desenrotllant-se a manera de cintes, formant plecs gairebé sempre moguts en angle recte, la qual cosa venia bé per simular batiments de llum amb diversitat de color i contribuïa a donar agradable aspecte a aquestes composicions. La cinta pleguejada en crestes de perspectiva terciada a manera de dents de serra, la trobem a Bohí, a Angulasters, a Ginestarre, a Estahó, a Sescorts, a Sant Pere de Terrassa, a Santa Maria de Tahull, a Bierge, a Liesa, a Barluenga, etc.

Aquesta mateixa cinta de plecs en àngul recte, vista com si fos posada verticalment, la trobem a Santa Maria de Tahull, a Liesa, Foces i Barluenga. A Bohí, i encara a Barluenga, tal motiu es fa doble, aixamplant la superfi-

cie de la cinta i pintant cada replec a dos colors, advertint-se que el motiu és posat també en dents de serra.

L'auriola que rodeja la figura del Déu *in sede majestatis*, que presideix en l'absis de Sant Miquel de la Seu de Urgell, dóna també un senzill motiu geomètric, constituït per dues cintes que es dobleguen en àngul recte i es creuen deixant uns petits espais en losange o caironat.

A Isabarre, un fris està compost per una sola cinta que es doblega en ondulacions a manera de merlets quadrangulars, constituïts per línies horitzontals i verticals una mica convergents, de senzillíssima silueta.

Una sola cinta que serpenteja formant greca de perfecte dibuix, es troba a Santa Maria de Tahull, a Pedret, a Cardós, al Burgal, a Polinyà i a Barberà. En la precitada església de Santa Maria de Tahull aquesta greca ofereix també una variant, ja que tots els traços de la mateixa, en lloc de presentar-se en direcció vertical, es combinen diagonalment. A Sant Andreu de Sureda sembla regonèixer-s'hi la intenció del decorador d'aprofitar com a tema de una orla la mateixa greca, però, sortida de tal pinzell, es converteix en una combinació de prismes quadrangulars, els quals no donen més que un tipu incomplet.

A Mur, la greca es converteix en un veritable meandre que apareix en ziga-zaga, donant un tema decoratiu no mancat de bon gust.

El meandre és més complicat a Sant Miquel de la Seu de Urgell i a Pedret, on el pintor hi deixà una franja que, amb elements purament rectilinis tallats en àngul recte, dóna un conjunt d'agradable aspecte. El meandre en la mateixa església de Sant Miquel de Urgell i del Burgal no dóna una combinació contínua, sinó que deixa uns espais enquadrats per les cintes, on hi van exemplars de fauna fantàstica en el primer dels predits absis, i enriquits per corones simulant costosa orfebreria en l'altre.

Es digne d'atenció el fet de què els motius de decoració de què haurem volgut donar idea en les ratlles ante-

riors, es trobin en les decoracions murals de les esglésies franceses, alemanyes i italianes, com també en les orientals, coincidint ademés amb els frisos que ornem els manuscrits de terres ben allunyades de Catalunya.¹

A Mur s'hi veu una estreta orla formada per una cinta que es caragola en èlix, deixant una bonica combinació de bon efecte per la varietat de color en l'anvers i revers de l'al·ludit element.

Fenollar fa admirar un ample fris de motiu constituït principalment per elements geomètrics en línia recta, en els quals és impossible trobar-hi ja la cinta que constitueix l'element preponderant en els temes ornamentals que fins aquí hem procurat descriure. Aquest fris sembla recordar llunyanament la primitiva decoració que apareix en relleu en els monuments que l'arqueologia ha estudiat en les llunyanes terres de Capadócia.

En el sobreportal exterior de l'església de Santa Maria de Bohí, s'hi entreveu una faixa decorativa, de la qual no n'ha restat gran cosa més que uns petits quadrilàters o escaquejats, que un podria pendre com una composició volent reproduir un mosaic. Tal motiu de decoració es troba millor conservat en un arc superabsidial de Sant Climent de Tahull, [Fig. 223] i així mateix de Santa Eulàlia d'Es-

(1) N'hi ha prou per demostrar això que diem, seguir les làmines litografiades en l'obra de MRS. GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE, sobretot en les referents a l'església de Sant Savin, Renús, Liget, Tournus, Agen, Provins, Saint=Chef, etc. També es troben a Goldbach. (*Die kunst des Klosters Reichenau im IX und X jahrhundert*; pàgines 41 i 57). Un mosaic del Museu de Pavia dona una coordinació que nosaltres tenim a Sant Miquel de la Seu de Urgell, a Pedret i al Burgal. (VENTURI, III, pàgs. 421 i 425). Vegi's també CHARLES OURSEL; *La Miniature du XII siècle a l'Abbaye de Cîteaux d'après les manuscrits conservés a la Bibliothèque de Dijon*, lám. XLVI. Igualment les làmines X, XLII, LX, LXII, LXVI, LXXIII, LXXXIX i XCI de l'obra *Die Salzburger Malerei von den Ersten Anfängen bis zur Blütezeit des Romanischen*, de GEORG SCHWARZENSKI. També hi han indicis de tals meandres en l'escola de Sant Gall, segons es pot veure en la làmina 69 de l'obra d'ADOLF MERTON. *Die Buchmalerei in St. Gallen von Neunfen bis zum Elften jahrhundert*. El mateix pot afirmar-se inspeccionant les reproduccions de *La Miniature Anglaise* d'E. G. MILLAR, lám. 60.

tahó, [Fig. 224] tenint molts punts de contacte amb una composició decorativa, que trobem rodejant una finestra de l'absis de Barberà i que amb millor correcció resulta inter-

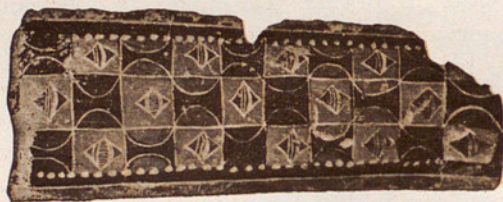

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 223.—MOTIU ORNAMENTAL
Església de Sant Climent de Tahull
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

pretada en les esglésies aragoneses de Bierge, Foces i Liesa. Ager el té vestint una columna.

També aquest motiu, format d'hemisclides alternativament verticals i horitzontals apareix varies vegades en

(Clixé del Mus. d'A i A. de Bar.)

Fig. 224.—MOTIU ORNAMENTAL
Església de Santa Eulàlia d'Estabó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

relleus, pintures i manuscrits estrangers, havent estat estudiat per Mr. Paul Deschamps, qui l'ha vist decorant les arcades dels cànons dels evangeliaris carolingis i ja anteriorment esculpits en un marbre, datant provablement del segle VI i provenent de la catedral de Nantes, i en una

arquivolta d'estuc de una finestra de Disentis, atribuïda al segle VIII.¹

La imitació dels efectes produïts per les pedreries i les orles d'obra d'orfebre constitueixen un dels més vulgaritzats motius a què acudiren els nostres vells artistes. D'això en són prova fins a l'extrem les pintures de Tahull, d'Estèrri, de Sant Miquel de la Seu, de Cardós i de Pedret.

El motiu formant *corda* de diferents caps caragolant-se compareix en una aresta del petit absis dedicat a Sant Tomàs de Cantorbery, Santa Maria de Terrassa. Els *tre-nats* ressurten en diferents llocs de l'absis de Santa Eulàlia d'Estahó.

Es d'estranyar el fet de trobar-se a Santa Maria de Tahull, [Fig. 225] a Sant Miquel d'Angulasters i a Santa Eulàlia d'Estahó, [Fig. 226] en el sobrearc absidial, un mateix motiu que recorda les imitacions de *caràcters cúfics*, tan usuals en les obres dels artífexs alarbs. El motiu dona com un trident compost de dues peces laterals semifoliades, i al mig de les quals s'alça una flor que, si a Tahull és sempre de cinc lòbuls o fulles i a Angulasters ve a simular una flor de lis a tres pètals, a Estahó algunes vegades és com la primera i altres com la segona.²

Són dignes d'esmentar per son efecte decoratiu uns motius deduïts de la *palmeta* grega, que converteixen en franges de gran sumptuositat la curva en què està assegut l'Omnipotent, que presideix en l'església de Sant Climent

(1) *Un motif de décoration carolingienne et ses transformations a l'époque romane*, article publicat en el *Bulletin monumental*, 1921, pàgs. 254-266. Vegi's també del mateix PAUL DESCHAMPS: *Etude sur la renaissance de l'Sculpture en France a l'époque romane*, pàgs. 94-95.

Els ja citats GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE han trobat el mateix motiu pintat a Labal, Saint-Chef, Montoire, Tours i Saint Ours de Loches.

(2) Un motiu per l'estil crida l'atenció en l'orla de una miniatura pertanyent a un missal del segle XII de la biblioteca cívica de Mantua. (Vegi's *La Miniatura Italiana*, per PAOLO D'ANCONA, lám. VII).

de Tahull. A Cardós s'hi troba el mateix tema molt [simplificat.

Les dues esglésies de Tahull presenten l'hemiscicle

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 225.—MOTIU ORNAMENTAL
Església de Santa Maria de Tahull
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

absidial dividit en *hornacines*, constituïnt una mena de *pòrtic*. Les columnes de l'església de Santa Maria semblen reproduir uns fusts caragolats en èlix, però les de Sant

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 226.—MOTIU ORNAMENTAL
Església de Santa Eulàlia d'Estabó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

Climent, en presentar abigarrades línies serpentejants, semblen més aviat voler donar la impressió de l'ònix o d'altres menes de jaspis. Els capitells i les bases són obra de pura fantasia,¹ podent-se dir que hi ha una referència

(1) A Barluenga el pintor hi posà elements per l'estil.

al lotus egipci en aquella església i una recordança dels capitells i les bases cònic-piramidals que caracteritzen l'arquitectura bizantino-oriental. De tota manera, en aquest

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 227.—FAIXA ORNAMENTAL
Església de Sant Miquel de Urgell
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

pòrtic s'hi pot trobar la influència de un element que els manuscrits contemporanis i anteriors a tals pintures porten al començament dels evangeliaris i que són coneguts

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 228.—FAIXA ORNAMENTAL
Església de Sant Miquel de la Seu d'Urgell
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

amb el nom de cànons d'Eusebi. D'aquests elements decoratius ens tocarà parlar més endavant.

Una de les columnes de Santa Maria de Tahull, conservada en el Museu barceloní, ofereix llur canya grolle-rament pintada, de manera que es fa impossible precisar

si el pintor volgué reproduir el mateix que oferien les columnes prefigurades en el pòrtic de la conca absidial.

En qualques llocs nostres pintors primitius no desdenyaren traçar-hi els tan blasmats *encarreuats*, simulant el senzill mur.

En els paraments laterals atramujats, en les esqueixades o abocinats de les finestres, nostres vells pintors hi van voler donar nova mostra de la seva inventiva ornamental. L'element pare d'aital decoració és deduït de brots vege-

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 229.—FAIXA ORNAMENTAL

Església de Santa Eulàlia d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

tals ondulants, formant *serpentina*. A Santa Maria de Bohí i a Pedret s'hi deixaren unes mostres que cal qualificar de bàrbars. Són millors aquestes a Sant Miquel de Urgell [Figs. 227 i 228], a Santa Maria de Tahull, a Isabarre i a Estahó [Fig. 229], podent-se qualificar de veritablement belles les combinacions que es troben a Esterri d'Aneu [Fig. 230]. En la darrera església de la qual acabem de fer referència [Fig. 231] i a Sant Miquel de la Seu [Fig. 232], hi compareixen motius de decoració en els quals el pintor volgué substreure's de l'element serpentejant, aprofitant

com element primordial una fulla trilobada enclosa dintre un element cordiforme.

A Ginestarre i a Mur sorprèn trobar-hi la coïncidèn-

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 230. — FAIXA ORNAMENTAL

Església d'Esterrí d'Aneu

(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

cia d'ornat en l'arc dels finestrals per un tema de combinació a clar=obscur, que s'aixampla en forma de *ventall*.

A Santa Maria de Bohí corra pel cim de les parets

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 231. — FAIXA ORNAMENTAL

Església d'Esterrí d'Aneu

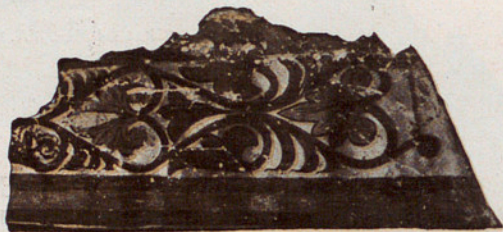
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

laterals de la nau una feixuga serpentina, en la qual s'hi combinen amb una certa grolleria els records de la flor estilitzada.

El tan repetit motiu figurant una blanca *draperia* amb folgats plecs, algunes vegades florejada i també proveïda

de pomposa orla superior i ample serrell terminal, que veiem cubrint la part inferior de les decoracions murals dels absis, no falta pas en les pintures franceses, éssent-hi de notar com devegades no arriba pas fins a terra, sinó que restava al damunt de un espai incolor i deixat tal com resultava de l'emblancat.

Es propi de les decoracions murals de nostres esglésies el coïncidir amb les forasteres en allò de presentar el camper sobre el qual es desenrotllaven les composicions historiades, que apareixien *faixats* per amples zones de diferent color, posades horitzontalment. Costa de trobar

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 232. — FAIXA ORNAMENTAL
Església de Sant Miquel de la Seu

una explicació satisfactòria a aquest fet, que potser no tingui altra transcendència que la de donar variat colorit als espais lliures. A Sant Martí del Brull les figures sobresurten sobre una mena d'enreixat o quadriculat a la manera dels campers d'algunes pintures sobre fusta. Ja hem dit abans d'ara l'explicació que creiem ha de donar-se al camper ple de línies ondulants, que es nota a Sant Martí Sescorts. A Ossormort les històries sobresurten sobre fons gairebé tot negre, coïncidint amb el que prescrivía el monjo Teòfil, autor de *Diversarum artium schedula*.

Les *inscripcions* de les pintures murals participen en gran manera del tipus monumental romà, arribant fins a la tretzena centúria per trobar-hi el caràcter gòtic que ha estat nomenat monacal.

TAULA ALFABÈTICA

- A**BADAL i Vinyals (Ramon de) p. 124, 125, 129, 130, 131, 132.
 Abel p. 214, 270.
Abadesses (St. Joan de) p. 57, 59, 62, 63, 72, 81.
 Abraham (Si de) p. 502, 505, 568. — (Sacrifici de) p. 81.
 ADALMAT (Guillem) p. 57.
 Adam i Eva p. 130, 156, 157, 158, 159, 270, 389-397, 399, 400, 411, 441, 442, 582, 583.
 Adelfia p. 582.
 Adoració dels Reis, p. 19, 223, 574. Vide Epifania.
Ager (Sant Pere de) p. 335, 336, 341, 596.
 Agnès (Santa) p. 357, 580.
 Agnus Dei, p. 154, 183, 213, 219, 230, 231, 460, 461, 490, 560, 579.
 ALART (Joan Bernat) p. 58, 59, 65.
 ALCUÍ (Flac Albi) p. 93.
 ALENYÀ (Joan de) p. 68.
 ALEXANDER (Magister) p. 37, 58.
 ALEXANDRE III (Papa) p. 427.
 ALGOBARD (bisbe) p. 94.
- ALHALAQUEM p. 24.
 Alpha i Omega p. 557.
 ALVAREZ (Aníbal) p. 570, 591.
 AMPELIUS, p. 15
Ampúries (Mosaic i pintures de), p. 8, 9, 13, 15, 25.
 Anastasis, p. 346, 347.
Anagni, p. 558.
 Anatomia, p. 48.
 Ancians de l'Apocalipsis. — Vid. Vells.
 ANCONA (Pau de), p. 597.
Andorra la Vella, p. 470, 473. — (Santa Coloma de), p. 491.
 Andreu (Sant), p. 578. Vide Apòstols.
Aneu Vid. Esterri. València de
 ANFÓS I, p. 427, 579, 580, 587.
 Angel, p. 189, 190, 250, 251, 313, 335, 337, 411, 558-560, 561, 567.
Angulasters (Sant Miquel de), p. 295, 305-316, 556, 560, 577, 593, 597.
 Anima, p. 411, 419, 505, 535, 537, 587.

- Animals apocalíptics. Vide Evangelistes.
- Animals fantàstics, p. 212, 243, 244.
- Anna (Santa), p. 585.
- ANTIM (Cònsul), p. 96.
- Anunciació a la Verge, p. 19, 270, 398, 399, 406, 429, 563.
- Anunciació als Pastors, p. 401, 403, 405, 430, 465.
- Anyell Diví, Vid. Agnus.
- Aosta*, p. 592.
- Apocalipsis, p. 265, 267, 269, 443, 445, 449, 460, 461, 469, 553, 560.
- Apòstol, Vid. Andreu, Bartomeu, Bernabé, etc.
- Apòstols, p. 154, 169-185, 205, 211, 257, 259, 261, 262, 263, 265, 270, 271, 273, 275, 277, 292, 293, 294, 306, 307, 309, 315, 343, 345, 368, 385, 386, 387, 470, 476, 477, 479, 481, 489, 491, 493, 537, 575, 578.
- Ara d'altar portàtil, p. 27, 29, 31.
- Arbres (Dos) apocalíptics, p. 559, 591.
- Arcàngels p. 216, 217, 585, 586. — Vid. Gabriel, Miquel, Rafael.
- ARCO (Ricard del), p. 494, 540.
- ARCHALIES (Ramon de), p. 58.
- Ardimento*, p. 37.
- Argamala*, p. 57.
- Argoell*, p. 491.
- Armadures, p. 39.
- ARMENGOL. — Vid. ERMENGOL.
- ARMELLINI (Marian), p. 100.
- ARNAU, p. 58, 59, 551. Vid. de *Barcelona* i de *Terrassa*.
- Arquitectura policromada, p. 547.
- Arràs* (Concili de), p. 97.
- Arrebossat, p. 103.
- ASACH AMASIM, p. 38.
- Ascensió de Crist, p. 89.
- Astres, p. 591, 592.
- ASTRUCH (Argentarius), p. 38.
- Atramentum, p. 110.
- ATTI MESSOR (Quintí), p. 8.
- ATTÓ, p. 24.
- Attos* (Mont), p. 111.
- AUGURI (Diac), p. 17.
- Aureola o Auriola de dos cercles, p. 556.
- Aureola apuntada, p. 556.
- Ausona*, Vid. Vich.
- Auvernia* (Sant Antolià), p. 90.
- BALARI I JOVANY** (Josep), p. 71, 129.
- Baltassar. — Vid. Epifania.
- Baouit*, p. 95, 108, 568, 589.
- Baptisme de Jesús, p. 353, 356, 494, 499, 567, 579.

- Baptisteris, p. 88.
- Barbre (Art), p. 3, 131, 132.
- Barbarà o Barberà*, p. 423, 425, 428, 458, 555, 558, 563, 564, 565, 570, 572, 578, 579, 582, 594, 596.
- BARCELONA (Arnau de), p. 59.
- Barcelona*, p. 20, 21, 25.
- Santa Maria del Mar, p. 61, 66.
- St. Miquel Arcàngel, p. 551.
- Sant Pere de les Puel·les, p. 25.
- Museu d'Art i Arqueologia, dit també de la Ciutadella, p. 8, 9, 43, 45, 47, 67, 118, 119, 127, 128, 141, 142, 151, 155, 161, 162, 163, 169, 237, 243, 282, etc. etc.
- Museu Provincial, p. 8, 11, 551.
- Voltes dels Pintors, p. 40.
- BARDOLET (Josep), p. 471, 473, 491, 492, 493.
- Barluenga*, p. 501, 502, 503, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 521, 579, 587, 589, 593, 598.
- Barnabé o Bernabé, (Sant) p. 576. Vid. Apòstols.
- BARTOMEU (Mestre), p. 70, 552.
- BARTOMEU (Pintor), p. 59.
- Bartomeu (Sant), p. 540, 578. Vid. Apòstols.
- BAS (Bernat de), p. 60.
- BAS (Sant Esteve d'en), p. 41.
- BASSA (Ferrer), p. 114, 551.
- BASUS (Junnis), p. 582.
- BEATUS, p. 556.
- Beda (Sant), p. 92.
- Bell-lloch* (Santa Maria de), p. 76.
- BERENGUER, p. 41, 60.
- BERGA (Bernat de), p. 427.
- Berlanga* (Sant Baudel de Cassillas de), p. 559, 570.
- BERNAT (Mestre), p. 81.
- BERNAT (Pintor), p. 41, 60, 61, 65.
- BERNAT DE CLARAVAL (Sant), p. 128.
- BERTAUX (Emili), p. 4, 37, 569.
- BERTOLI (Bernat), p. 41, 65, 67, 81.
- Besalú*, p. 26.
- Bethlem*, p. 89. Vid. Nativitat i Epifania.
- Beziers*, p. 74.
- Bierge* (Sant Fructuós), p. 507, 508, 521, 571, 578, 580, 593, 596.
- Bigas*, p. 470, 471.
- Boada o Buada*, p. 405, 407, 555, 556, 563, 564, 566, 576.
- BOFARULL (Pròsper de), 427, 479, 580.
- Bofill (Pere), p. 385, 484, 492.
- Bobí* (Santa Maria de), p. 191,

- 232, 249—255, 556, 560,
577, 578, 583, 589, 591,
593, 595, 600, 601.
Bolbir, p. 491.
BON MACIP monetarius, p. 38.
BONANAT (Abad), p. 84.
BONENSENYA, p. 38.
Bones (Sant Romà de les),
p. 492.
BONHOM aurífico, p. 38.
BONHOM moneder, p. 38.
BORRELL II (Comte), p. 35.
Bosco Reale, p. 99.
Boston, p. 269.
BOTET I SISÓ (Joaquim),
p. 26.
Boulogne (Biblioteca de),
p. 556.
Bou i Mula, Vid. Natalici.
BOUCHOT (Enric), p. 4, 439.
BRAULI (Sant), p. 20.
BREHIER, (Lluís), p. 549,
574, 567.
BRU (Candi), p. 114.
Bruges, p. 38.
BRUGES (Mestre Alfons de)
p. 41, 65, 67, 69.
Brull (Sant Martí), p. 397,—
403, 563, 564, 565, 566,
567, 568, 582, 583, 602.
BRUNN (Monjo), p. 96.
Brunyisatge, p. 103.
BRUTAILS (Joan August),
p. 117, 121, 133, 134,
329, 490, 492, 547.
Burgal (Sant Pere del),
p. 336, 343, 345, 492,
560, 575, 594, 595.
Burgos, p. 19.
Burgos (Alfons de), p. 38.
BURGOS (Pere Martí de)
p. 41, 61, 65, 81.
CABROL LECLERCQ, p. 563.
Cain. Vid. Abel.
Calaborra, p. 16.
Calpurnius, p. 507, 571.
Calvari, p. 483, 489, 507,
523, 535, 537, 541, 570,
571, 592.
Campdevàdol (Església antiga),
p. 115, 123, 124, 129,
582.
CAMPS (Arnau de), p. 40,
66.
Candelers apocalíptics, p. 557.
Canigó (Sant Martí de),
p. 132.
Canillo, p. 492.
Cantorbery (Vid, Sant Tomàs
de)
Capadócia (Santuàris), p. 98,
595.
CAPEILLE (Jean), p. 58, 65.
Cardós (Esterrí de), p. 363,
365, 368, 556, 594, 597,
598.
CARLEMANY, p. 22, 114, 95.
CARLES (El Calvo), p. 25,
574. (El Senzill), p. 25.
Carolini (Libri), p. 22, 95,
592.
CARRERAS I CANDI (Fran-
cesc), p. 23, 25, 540.

- Carreus pintats, p. 547.
 CASANYAS, p. 423, 425.
Casseres (Sant Pere de),
 p. 116, 121, 287, 288.
 CASSIÀ, p. 17.
 CASTELLNOU (Guillem de),
 p. 69.
 Catacumbes de Roma, p. 88.
 CATALÀ, p. 57.
Catalunya Aragonesa, p. 493,
 540.
Catalunya Vella, p. 35.
 Catarina (Santa), p. 475,
 506, 523, 539, 580.
 CAZURRO (Col·lecció), p. 9.
 CECILIANUS, p. 11.
 CENNO CENNINI, p. 114.
Centelles (Mosaic de), p. 12,
 549.
Cerdanya (Comtat de),
 p. 26.
 Circumcisió, p. 567.
 CIRIL (Sant), p. 459.
Cister (Abadia), p. 595.
 CLAUDI de Tori, p. 22.
 Clavi, p. 573.
 CLAUSELLES O CLOSELLES
 (Pere de), p. 40, 66.
 CLÈDAT (Joan), p. 108, 589.
 CLODOVEU (Rei), p. 9.
Clusa (La), p. 330, 331,
 335, 566.
 Cofres, p. 39.
 Colors, p. 109, 115, 118,
 132, 155, 232. Vid. Pin-
 tura.
 Coixí, p. 556.
 Concòrdia o Concordància,
 p. 92, 581.
 Confessors, p. 576, 579.
 CONSTANTÍ (Emperador),
 p. 12, 40, 87, 456, 585.
Constantina (Mausoleu de),
 p. 88.
 COOK (Walter W. S.), p. 51,
 55, 331, 333, 337, 339,
 347, 457.
 Coronació de la Verge,
 p. 411.
 COSTA (Bernat de), p. 66.
 Coves pintades, p. 7.
 Creador, Vid. Pantocrator.
 Creu (Exaltació de la), p. 450,
 455, 456, 457, 571, 572.
 (Invenció), p. 455, 457,
 471, 572.
Creus, (Monestir de Santes)
 p. 70, 83, 552.
 Crist (Monograma de) p. 250,
 251.
 Crist davant Pilat, p. 465,
 469.
 Cristòfol (Sant), p. 508, 579.
 CROS (Henry), p. 100.
 CROU, CREU, CREUS O SANTA
 CREU. (Bernat), p. 66.
 (Joan), p. 66.
 (Ramon), p. 56, 66, 69.
 Crucifix, p. 571. — Vid. Cal-
 vari.
 Cubículs, p. 88.
 Cúfics (Caràcters), p. 597.
Cuxà (Sant Miquel de),
 p. 133.

- Chef* (Saint), p. 595, 597.
 ÇOLIVA o ÇOLIVERA (Pere),
 p. 67, 78.
- D**ALMAT (Guillem), p. 67.
 Vid. ADALMAT.
- DALMAU, p. 69.
- Daniel (Profeta), p. 37, 233,
 238, 583.
- DAREMBERG (Ch.), p. 41.
- DAVI (Arnau). p. 67.
 (Bernat), p. 67.
 (Pons), p. 67.
- David i Goliat, p. 226, 227,
 441, 583.
- DAVID (Emeric), p. 89.
- Deipara. — Vid. Mare de
 Déu.
- Denia*, p. 15.
- Dertosa*, p. 20.
- Descendiment de la Creu,
 p. 63.
- DESCHAMPS (Paul), p. 596,
 597.
- Dextera Domini, p. 244.
- Diaça, p. 45.
- DIDRON, p. III.
- DIEULAFOY (Marcel), p. 555.
- DIHEL (Carles), p. 588.
- DIOCLECIÀ (Emperador),
 p. 40.
- DIONIS (Monjo), p. III.
- Disentis*, p. 597.
- Dittocheon, p. 16.
- DOLCET, p. 81.
- DOMICIÀ (Emperador), p. 508.
- Dotzencentisme, p. 3.
- Draperies, p. 212, 223, 601,
 602.
- DU CANGE, p. 38.
- Dunois*, p. 548.
- DURAND DE MENDE (Guillem),
 p. 553.
- E**BERART, p. 37.
- ECCLESIIUS, p. 556.
- Edificacions arquitectòniques,
 p. 591.
- Egipte*, p. 108.
- Eigil* (Sant), p. 96.
- Elena (Santa), p. 456.
- Elies (Profeta), p. 220, 375,
 379, 583.
- ELISAVA, p. 67.
- Eliseu, p. 583.
- Elna* (Església de), p. 23,
 557.
- Elvira* (Concili de), p. 19.
- Elx* (Mosaic), p. 17.
- Emblancat, p. 103.
- Encamp*, p. 491.
- Empories*.—Vid. *Ampúries*.
- Encarreuats, p. 600.
 Vid. Carreus.
- Encaustic (Pintura), p. 104,
 105.
- Enech (Sant), p. 358, 359,
 Entrada de Crist a Jerusalem,
 p. 69, 433, 439, 441, 577.
- Epifania, p. 19, 47, 49, 223,
 327, 329, 330, 331, 372,
 373, 429, 434, 437, 505,
 574, 566, 585.
- Epuló, p. 568.

- ERMENGOL (Berenguer), p. 68
i 74.
Escalarre, p. 492.
Esclusa, p. 492.
Església, p. 147.
Esglésies (Set), p. 558.
ESPARRAGUERA (Guillem de),
p. 60.
Essers de la Naturalesa, p. 590.
Establia. Vid. Natalici.
Estacions (Quatre), p. 592.
Estabó (Santa Eulàlia de),
p. 346, 362, 365, 555,
557, 567, 575, 580, 585,
586, 593, 595, 596, 597,
598, 600.
Esterri d'Aneu, p. 47, 369,
383, 385, 566, 573, 584,
585, 586, 597, 600, 601.
Esterri de Cardós, p. 577,
578, 585, 586.
ESTEVE, p. 37.
Esteve (Sant), p. 244, 245,
249, 540.
Estrella, p. 558.
Estrelles, p. 592.
Estuc, p. 101.
Etimologies (Llibre de les),
p. 18.
Eulàlia (Santa), p. 352, 356,
580.
EULOGI (Diac) p. 17.
EUSEBI DE CESAREA, p. 585,
599.
EUSTHATHIOS, p. 37.
Evangelis apòcrifs, p. 430,
435, 438, 561, 565.
Evangelistes, p. 169, 170,
171, 173, 216, 217, 250,
251, 256, 269, 291, 301,
303, 305, 306, 317, 319,
351, 352, 365, 366, 367,
405, 428, 494, 495, 501,
503, 558, 559, 577, 592.
Exedra, p. 8.
Exultet (Rulls del), p. 569.
EYK (Van), p. 4.
Ezequiel (Profeta), p. 557,
558, 584.
Faixats, p. 602.
FALGUERA (Antoni de), p. 8,
24, 25. Vid. PUIG.
Fauna, p. 590.
Felip (Sant), p. 578.
Fenollar (Sant Martí de),
p. 117, 121, 316, 329,
405, 555, 556, 558, 559,
562, 566, 574, 579, 595.
FERRER (Arnau), p. 68.
FERRIOL (Ramon), p. 68.
FINKE (Henry) p. 70, 552.
Flaux (St. Germà de), p. 114.
FLOR DE LIÓ (Diac), p. 95.
Flora, p. 590.
FLÓREZ (Fr. Enric), p. 20.
Foces, p. 523, 571, 578, 579,
580, 593, 596.
FOCES (Attó de), p. 523, 535,
537, 538, 539.
FOCES (Eximen de), p. 523,
527, 541, 543, 545.
FOLCH I TORRES (Joaquim),
p. 68, 128, 440, 494, 540.

- Folgueroles*, p. 492.
 FOUQUET, p. 4.
Fontenelle, p. 114.
Fonts (Sant Genís les), p. 33,
 35, 58, 556.
Fontscaldes, p. 7.
Fonz, p. 25.
 FORNELLS (Dalmau de),
 p. 72.
 FORTUNAT (Venanci), p. 92.
 Francesc d'Assís (Sant),
 p. 539 i 580.
 FRANCESC I (Rei), p. 4.
Francfort, (Concili de), p. 96.
Francoli (Riu), p. 15.
 Frener, p. 39.
 FRENER (Bernat), p. 68.
 FRENER (Joan), p. 69.
 FRENER (Ramon), p. 41, 65,
 67, 69.
 Fresc (Bon), p. 102, 104,
 105, 114.
 Fresc (Pintura al), p. 105.
Frontanyà (Sant Jaume de),
 p. 492.
 Fruitós (Sant), p. 17.
Fulda (Església de), p. 96,
 114.
- G**abriel (Sant), p. 184, 351,
 352, 355, 366, 367, 372,
 445, 586. Vid. Arcàngels.
 GALCERAN (Pintor), p. 69, 80.
Galícia (Sant Jaume de),
 p. 578.
 Gall, p. 235 i 237.
Gall (Saint), p. 95, 595.
- GANDULFINUS, p. 37.
 Gàrgan (Mont), p. 506, 507,
 587.
 GARNELO (Josep), p. 591.
Garriga, p. 20.
 GARRUCCI (P. Rafael), p. 100.
 Gaspar, p. 566. Vid. Adoració
 dels Reis.
 GELASÍ, p. 37.
 GELIS-DIDOT ET LAFFILLÉE,
 p. 98, 114, 127, 569, 570,
 582, 589, 595, 597.
 GENER (Pere de), p. 70.
Gentilly (Concili de), p. 96.
 GERARD (Paul), p. 41.
 GERBERT (Monjo), p. 24.
 GERFRID (bisbe), p. 93.
Germà des Près (Sant), p. 90.
 GIL, p. 70.
Ginestarre, p. 289, 291, 294,
 345, 492, 577, 593, 601.
 GIORGIS (Joan), p. 100, 105,
 107.
 GIRONA (Daniel), p. 552.
Girona, p. 11, 20, 21, 25,
 26, 556.
 GIRONCOURT (G. de), p. 109.
 Glòria, p. 589.
 GODAY (Josep), p. 8, 24,
 25, 262. Vid. PUIG.
 GODMAR (Bisbe), p. 24.
 GOLFERICHS (Macari), p. 251.
 Goliat. Vid. David.
 GÓMEZ MORENO (Manuel),
 p. 22, 405.
 Gossos, p. 227.
 Gòtic (Art), p. 3.

- Gòtica (Pintura), p. 4.
 GRANER (Pere de), p. 71.
Granera (Santa Cecília de),
 p. 282, 287, 556.
Granollers de la Plana (Sant Esteve de), p. 492.
 Greca, p. 592, 593.
 GREGORI EL GRAN (Sant),
 p. 90, 96.
 GREGORI DE NYSSA (Sant),
 p. 97.
 Griu, p. 249.
 GRÜNEISEN (Wladimir de),
 p. 100.
Guarazar, p. 19, 20.
 GUENYO (Monjo), p. 94.
 GUIDO O GUIU, p. 37.
 GUILLEM (Pintor), p. 71.
 GUIFFREY (Joan), p. 4.
Gurb (Sant Andreu de),
 p. 24, 476.
HALY, p. 39, 71.
 HEFELE (Ch. J.), p. 93.
 HENRY BERGER (Charles),
 p. 100.
 HERACLI, p. 53, 112.
Herculanum, p. 99.
 Herodes, p. 225, 565.
 Hieratisme, p. 47.
 HIPÒLIT (Sant), p. 17.
Hispania Tarraconensis, p. 8.
 Home, p. 589, 590.
 Hornacina, p. 598.
 HUBNER (Emili), p. 8.
Illiberis (Concili de), p. 15,
 87.
 Infern, p. 220, 221, 222,
 241, 242, 589.
Ingelheim, p. 93.
Imola, p. 17.
 Inscipcions, p. 602.
 INSTITUT D'ESTUDIS CATA-
 LANS, p. 127, 142, 151,
 162, 335, 367.
Isabarre, p. 484, 485, 489,
 578, 580, 594, 600.
 Isaïes, p. 375, 379, 583, 584.
 Vid. Profetes.
 ISERN, (Bernat), p. 77.
 ISIDOR (Sant), p. 18, 19, 20,
 110.
Jacob (Patriarca), p. 186.
 JAUME (Sant), p. 578. Vid.
 Apòstols.
 JAUME I (Rei), p. 39, 58, 71,
 75.
 JAUME II (Rei), p. 70, 75,
 83, 552.
 Jeremies, p. 583. Vid. Pro-
 fetes.
Jerusalem, p. 77, 82, 249.
 Jesús, p. 199, 554, 555,
 561, 570, 574.
 Joan Baptista (Sant), p. 219,
 223, 224, 343, 345, 539,
 545, 567, 579.
 Joan Evangelista (Sant),
 p. 25, 483, 489, 507,
 508, 523, 525, 527, 528,
 529, 533, 545, 553, 571,
 578. Vid. Evangelistes.
 JOAN VII (Papa), p. 105.

- Joan* (Puig de Sant), p. 69.
 JOAN (Pintor), p. 37, 57, 71, 72, 73.
 JONÀS (bisbe), p. 94.
 JORDÀ (Guillem), p. 73.
 JORDÀ (Nicolau), p. 74.
 JOSEPHUS (Israelita), p. 38.
 Josep (Sant), p. 579. — Vid. Natalici, Epifania, Circumcisió, Presentació al Temple.
 Judici Particular, p. 588.
 Judici Universal, p. 216, 217, 505, 588.
 JULIÀ (l'Apòstata), p. 459.
 JUSTINIÀ (Emperador), p. 549.
- K**oran, p. 587.
 KUNTSLE, p. 588.
- L**AFILLÉE. Vid. GELIS-DIDOT.
 Lavatori, p. 470, 473.
 LECLERCQ (H.), p. 93, 100, 563, 568. Vid. CABROL.
 LEPRIEUR (Paul), p. 98.
Liesa (Santa Maria del Mont de), p. 47, 49, 505, 521, 522, 523, 568, 579, 580, 593, 596.
Limoges (Esmalt de), p. 427.
Limoges (Sant Marçal de), p. 569.
 LIPPI (Filippo), p. 4.
Lixet, p. 595.
 LODRIGO O LUDERIC (Jaume), p. 74.
 LODRIGO (Ramon), p. 74.
- LOTARI (Rei), p. 91 556.
Loumyer (G.), p. 101, 110, 112.
 LUCCA (Aribert o Aurispert de), p. 37.
 LUCENSIS (Anonimus), p. 110.
 LUDIUS STUDIUS, p. 103.
Luxeuil, p. 114.
- LL**ABRÈS (Gabriel), p. 80.
 Llätzer, p. 170, 188, 568.
 Llei (Nova o de Gràcia). Vid. Testament.
 Llei (Vella). Vid. Testament.
Lliria, p. 540, 578, 579.
 LLOBET (Guillem), p. 24, 82.
 Llúcia (Santa), p. 357-580.
 Lluc. (St.) Vid. Evangelistes.
 LLUÍS (El Piadós), p. 25.
 LLULL (Ramon), p. 70.
 Lluna, p. 592.
- M**a de l'Omnipotent, p. 185, 560.
 MADALULF, p. 114.
Madiliano, p. 567.
 Madona. Vid. Maria.
Madrid, (Armeria Reial) p. 19.
 Magdalena (Santa), p. 485, 489, 580.
 MAGENCI (Emperador), p. 506.
 MALE (Emili), p. 127, 563, 567, 568, 585, 587, 588.
Mallorca, (Mosaic de), p. 17.

- Manacor*, p. 15.
 Mandorla. Vid. Aureola apuntada.
 MANSI (Jean Dominic), p. 93.
Mantua, p. 597.
 Mar, p. 591.
Marca Hispànica, p. 22, 23, 134.
Marcèvol, p. 332, 333, 335, 337, 339.
 Marc (Sant). Vid. Evangelistes.
 MARCHISSELLO, p. 37.
 Mare de Déu, p. 55, 134, 151, 169, 191, 219, 259-261, 262, 292, 293, 316, 343, 345, 353, 356, 369, 371, 428, 483, 489, 507, 523, 562, 563-568, 571, 572-576.
 Marguerida (Santa), p. 51, 60, 539, 545, 580.
 Maria. Vid. Mare de Déu.
Maria d'Aneu (Santa), p. 565.
 MARLE (Ramon Van), p. 89, 559, 567, 570, 575, 583, 589.
Marmellà, (Església del Castellet), p. 406, 411.
 MARTEL (Pere), p. 4.
 Martí de Tours (Sant), p. 37, 89.
 MARTÍ, p. 74, 75.
 MARTÍ l'Humà (Rei), p. 552.
 Martí (Arc de Sant), p. 555.
 Màrtirs, p. 576, 578, 676.
 MARUCCHI (Horazio), p. 100.
 MARZOLARIA (Albert de), p. 37.
 MAS (Arxiu), p. 409, 413, 415, 417, 419, 435, 437, 439, 443, 446, 447, 451, 453, 455, 461, 463, 465, 467, 485, 487, 495, 497, 499, 500, 501, 503, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 513, 515, 517, 519, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 528, 529, 531, 533, 535, 537, 538, 539, 541, 543, 545.
 MAS (Josep), p. 58, 60, 62, 427.
 MASDEU (Josep), p. 57, 59.
 MASSÓ (Rafael), p. 405, 406.
 Mateu (Sant), p. 537, 539, 543, 579. - Vid. Evangelistes.
 MATHIA, p. 75.
 MAURE (Raban), p. 94.
 MAURES (Pintors), p. 83.
 MÀXIM (Valeri), p. 41.
 MAYER (August L.), p. 127.
 Meandre, p. 152, 593.
 MEZELMUS O MECELMOS; p. 38, 39, 76.
 MEZELMUTHI, p. 38.
 Melchisedec (Rei), p. 215, 583.
 Melcior, p. 556. Vid. Epifania.
 MÈLIDA (Josep Ramon), p. 591.
 MERIMÉE (Pròsper), p. 116.
 MERTON (Adolf), p. 595.

- Mesos de l'any, p. 500, 501, 592.
- MEYÀ (Bernat de), p. 71.
- MICHEL (Andreu), p. 37, 90, 127.
- MIGNE (J. P.), p. 15, etc.
- Milà* (Edicte de), p. 15.
- MILLAR (E. G.), p. 595.
- Minerva (Temple de), p. 8.
- MIRET i Sans (Joaquim), p. 587.
- MIRÒ BONFILL, p. 24.
- Miquel (Sant), p. 134, 219, 255, 351, 352, 355, 366, 367, 372, 445, 494, 495, 499, 502, 503, 505, 506, 507, 586, 587. Vid. Aràngels.
- Mobles, p. 39, 591.
- Moisès, p. 90, 441.
- Monedes, p. 25.
- Monreale*, p. 573.
- Montanyes, p. 591.
- MONTPALAU (Guillem), p. 61.
- MONTPELLER (Jacob de), p. 74.
- Montral* (Santa Anna de), p. 121, 476, 483, 484, 571, 592.
- MORELLO (Girolamo di), p. 37.
- Mort i Assumpció de Maria, p. 411. Vid. Mare de Déu.
- Mosaic, p. 8, 549, 552.
- Mur*, p. 262, 282, 285, 556, 557, 559, 564, 565, 566, 568, 577, 578, 579, 582, 594, 595, 601.
- Murano* (Sant Cebrià de), p. 586.
- MURATORI, p. 96.
- Munts* (Sant Llorenç dels), p. 492.
- MUÑOZ (Antoni), p. 569.
- Mural (Pintura), p. 86, 106, 115, 122.
- N**abucodonosor, p. 233, 238.
- Nantes* (Catedral de), p. 596.
- Nàpols* (Baptisteri de), p. 38.
- Nàpols* (St. Pau de), p. 96.
- Narbona*, p. 21.
- Nativitat de Crist, Nadal o Natalici, p. 89, 273, 281, 325, 329, 398, 399, 400, 405, 430, 431, 562, 563, 564, 591.
- Nepi*, p. 558.
- Neró, p. 450, 455, 578.
- Nicea* (Concili I de), p. 585.
- Nicea* (Concili II), p. 22.
- Nicea* (Concili VII), p. 93.
- Nicolau (Sant), p. 37, 508, 521, 523, 531, 580.
- NIGEL o NEGRET (Arnold), p. 93.
- Nimbe, p. 557.
- Noucentisme, p. 3.
- O**li (Pintura al), p. 114.
- OLIVA (Abat), p. 24.
- OLIVA (Berenguer), p. 69, 76.
(Joan), p. 69, 76.

- OLIVER, p. 76.
 OLIVER (Pere), p. 76, 40.
 OLIVERA (Pere de), p. 77.
 Olives (Mont de les), p. 89.
 OLM, p. 41.
 OLM (Guillem de l'), p. 40,
 77, 78, 79, 83.
 Onzecentisme, p. 3.
 ORLANDO (Antonio di), p. 37.
 Orleans, p. 22.
 Ornamentació (Temes de),
 p. 593-602.
 OROMIR (Berenguer), p. 68.
 Osa, p. 37.
 Osormort (Sant Sadurní de),
 p. 385, 577, 582, 602.
 OTH (Sant), p. 67.
 OURSEL (Carles), p. 595.
 Oxits, p. 47.
- P***alestina*, p. 89.
 Palmeta, p. 597.
 Pantocrator, p. 35, 161, 162,
 163, 165, 167, 255, 265,
 267, 269, 299, 317, 318,
 319, 330, 331, 332-335,
 346, 349, 363, 405, 413,
 445, 493, 494, 495, 501,
 503, 540, 554-561, 573,
 574, 577, 586, 592.
 Paons, p. 228, 591.
 Paràboles de Crist, p. 568.
 Paradís, p. 582.
 PARASSOLS I PI (Pau), p. 81.
 Parenzo, p. 573.
 París, (Concili de), p. 39,
 96.
- París, (Biblioteca Nacional
 de), p. 238, 574.
 Passió de Crist, p. 569, 570.
 PASTINA (Josep), p. 98.
 Pau (Sant), p. 446, 449, 450,
 453, 469, 559, 576, 578.
 Vid. Apòstols.
 PAULÍ de Nola (Sant), p. 90.
 Pavia (Museu de), p. 595.
 Pedralbes, p. 114, 551, 552.
 Pedret, p. 121, 142, 143, 145,
 147, 149, 151, 152, 153,
 154, 155, 568, 569, 570,
 594, 595, 597, 600.
 PERE, p. 79, 80. Vid. Pintors.
 Pere (Sant), p. 446, 447,
 449, 451, 469, 559, 577,
 578. Vid. Apòstols.
 PERE II (Rei), p. 83.
 PERE (el Gran), p. 548.
 Peregrinacions, p. 48
 PELLICER (Josep M.^a), p. 59,
 133, 547, 550, 551.
 PERPETU (Sant), p. 90.
 PERPINYÀ (Pintor), p. 80.
Perpinyà, p. 74, 547.
 PICTOR, p. 37.
 PICTOR imaginarius, p. 40.
 PICTOR parietarius, p. 40.
 PIJOAN (Josep), p. 121, 127,
 133, 142, 154, 187, 249,
 331, 365, 371, 547, 558,
 568, 586.
 Pilar policromat, p. 229.
 PINTOR, p. 80. Vid. BEREN-
 GUER, BERNAT, GALCERAN.
 GUIDO, GUILLEM, JOAN,

- PERE, RAMON, RODRIGO, SIMON.
 Pintors, p. 36, 57.
 Pintura. Vid. a l'Encàustic, al Fresc, Gòtica, Mural, a l'Oli, Rupestre, Romànica, al Tremp.
- PINYANA (Berenguer de), p. 80.
- PLANDIURA (Lluís), p. 37, 65, 73, 376, 379.
- PLANELLA (Bonaventura), p. 139.
- Plastis, p. 18.
- PLINI Segon (Caius), p. 41, 100, 103.
- Polinyà*, p. 459-469, 557, 558, 560, 563, 570, 594.
- Pompèia*, p. 99, 107.
- PORTELLA (Berenguer de) p. 77.
- Pòrtic, p. 598.
- Pouce*, p. 582, 589.
- Precursor. Vid. Sant Joan Baptista.
- Presentació al Temple, p. 89, 399, 567.
- Presó de Crist, p. 473.
- Primaculum (Baptisteri de), p. 89.
- Primitius (Els), p. 3, 4, 35, etc., etc.
- Profetes, p. 230, 231, 583, 584. Vid. Elies, Jeremies, Daniel, Isaïes, etc.
- PRUDENCI (Aureli Clement), p. 16, 17, 89.
- PUIG I CADAFALCH (Josep), p. 8, 24, 25, 122, 129, 134, 156, 335, 405, 411, 421, 427, 429, 459, 551.
- PUIGGARÍ (Josep), p. 121.
- PUIGNERÓ (Gaspar), p. 385.
- PUJADES (Jeroni), p. 132.
- PUJOL I TUBAU (Pere), p. 23.
- Purgatori, p. 507.
- Rafael** (Sant), p. 134, 375, 445, 586. Vid. Arcàngels.
- Rahó* (Vilanova de), p. 65.
- RAMON, p. 41, 80. Vid. PINTOR.
- RAMON BERENGUER IV, p. 76.
- RAMON Borrell, p. 26.
- Ràvenna*, p. 88, 155, 215, 372, 556, 586.
- Reconquesta, p. 21, 36.
- Reggio Emilia*, p. 589, 592.
- Reichenau* (Abadia de), p. 588, 595.
- Reis Màgics, p. 192, 193, 194, 195, 197, 201, 202, 203, 204, 565, 566.
 Vid. Adoració i Epifania.
- Renaixement, p. 4.
- Rentatge de Jesús infant, p. 434, 435, 564, 565.
- Resurrecció de Crist, p. 346.
- Retrats, p. 343, 375.
- RIBER (Llorenç), p. 42.
- RICHERT (Gertrudis), p. 127.
- RICHTER (Otto Donner Von), p. 100.
- Ripoll* (Santa Maria de), p. 58,

- 133, 547, 550, 551, 558,
568, 583, 592.
- RIPOLLET (Pere de), p. 427.
- RIUS I SERRA (Josep), p. 261,
282.
- ROCA (Berenguer de), p. 66.
- Roda (St. Pere de), p. 24, 25,
494, 495, 497, 499, 500,
501, 567, 587, 592.
- Rodes, p. 20, 25.
- RODRIGO, p. 68, 69. Vid.
PINTOR.
- ROGENT (Elies), p. 133, 492.
- ROGER (Teòfil), p. 53.
- Roig (Mar), p. 583.
- Roma, p. 87, 88, 99, 557,
558, 572, 573.
Vaticà (Sant Pere), p. 94.
—(Biblioteca), p. 555, 556,
585, 586, 588.
(Sant Joan de Letran),
p. 87, 569, 581, 582.
(Sant Pau), p. 87.
(Santa Maria la Major),
p. 87, 563, 576.
(Santa Agnès), p. 87.
(Sant Climent), p. 87, 98,
580.
(Santa Constantina), p. 87.
(Santa Creu), p. 87.
(Santa Elena), p. 87.
(Basilica de Liberi), p. 87.
(Sant Llorenç), p. 586.
(Sant Joan i Pol), p. 586.
(Santa Maria Antica), p. 98,
100, 102, 105, 107, 563,
583, 586.
(Santa Maria in Dominica),
p. 586.
(Santa Pudenciana), p. 87,
555, 556, 558.
(Salvador), p. 87.
(Cementiri de Comodilla),
p. 556.
(Cementiri de Priscila),
p. 563.
Romànic (Art.), p. 3.
Romànica, p. 3, 4. Vid.
Pintura.
Romiates, p. 48.
Rosselló, p. 21.
RUBIÓ I LLUCH (Antoni),
p. 75, 552.
Run (Conca del), p. 73.
RUPIN (Ernest), p. 427.
Rupestre, p. 5. Vid. Pin-
tura.
RURICI (Bisbe), p. 91.
RÚSTIC (Elpidi), p. 91.
RÚSTICO (F.), p. 37.
SABATER (Ramon), p. 59.
Sacerdot (Retrat de), p. 43.
SACS (Joan), p. 427.
SAGLIO (Edmond), p. 41.
Sagraris, p. 39.
Salomé, p. 430.
Salomó (Temple de),
p. 89.
Salònica, p. 573.
SANPERE I MIQUEL (Salvador),
p. 3, 95, 112.
SANCIA (Vescomtesa d'Urgell),
p. 587.

- SANCHIS I SIVERA (Josep),
p. 72.
- Santes, p. 580.
- Sants. Vid. Apòstols.
- SARDÀ (Guillem), p. 57.
- SARRET I ARBÓS (Joaquim),
p. 68.
- SARTHOU I CARRERES (Carles),
p. 540.
- Savin (Sant), p. 116, 582,
595.
- Scriptorium, p. 23.
- Sede majestatis, p. 556.
Vid. Deípara, Pantocrator.
- SEDULI (Celi), p. 94, 559.
- Selva del Mar*, p. 25, 27, 29,
31.
- Seller, p. 39.
- Septimània*, p. 21.
- Serafins, p. 366, 367, 584,
585.
- SERNA (Llucià Huidobro),
p. 19.
- Serpent, p. 225, Vid. Adam.
- Serpentina, p. 600, 601.
- Serrabona*, p. 345-347.
- Sescorts* (Sant Marti), p. 115,
156, 159, 161, 582, 583,
593, 602.
- Sessorianum*, p. 87.
- Seu d'Urgell* (Santa Maria),
p. 23, 470, 475, 476,
477, 479, 481, 570, 580.
(Sant Miquel), p. 118, 119,
253, 257-262, 575, 577,
578, 594, 595, 597, 599,
600, 602.
- SERER (Sulpici), p. 89.
Sidamunt, p. 9.
- SILVESTRE II (Papa), p. 24.
- Símbols dels Evangelistes.
Vid. Evangelistes. Apoca-
lipsis.
- Simon (Sant), p. 579.
- Simó el Màgic, p. 449.
- Simó de Béziers, p. 38.
- SIMON, p. 81. Vid. PINTOR.
- SIXT III (Papa), p. 563.
- Sol i Lluna, p. 483, 571,
592.
- SOLER (Fra Pere de), p. 77.
- SOLER I PALET (Josep),
p. 427.
- Soli o trono, p. 556. Vid.
Pantocrator. Deípara.
- Sopar (Sant), p. 154, 155,
475, 476, 477, 479, 481,
570.
- Sorpe*, p. 493.
- Stabies*, p. 102.
- Stephanos, p. 571.
- Stucco lustro, p. 103.
- Subpedani, p. 557. Vid. Ma-
dona. Pantocrator.
- SUINTILA, p. 18.
- Sureda* (Sant Andreu de),
p. 487, 489, 490, 571, 594.
- SVARSZENSKI (Jordi), p. 595.
- T**adeu (Sant), p. 578. Vid.
Apòstols.
- Tabull* (Sant Climent de),
p. 122, 161-190, 547,
556, 560, 568, 575, 578,

- 585, 591, 595, 596, 597, 598.
 (Santa Maria de) p. 122, 161 - 191, 232, 547, 560, 565, 566, 573, 574, 577, 578, 579, 583, 585, 588, 589, 591, 593, 594, 597, 598, 599, 600.
- Tapineria, p. 152, 161, 226.
- TARASCÓ (Ripoll), p. 81.
- Tarragona*, p. 8, 20.
 (Catedral), p. 569.
 (Biblioteca Provincial), p. 128.
 (Museu Provincial), p. 8.
- Tassí (Abat), p. 24.
- Tècnica, p. 99.
- Temps, p. 589, 590, 592.
- Teodoros, p. 249.
- TEODOSI, p. 549.
- TEODULF, p. 21.
- TEOFAN de Constantinopla, p. 37.
- TEÒFIL (Roger), p. 113, 602.
- TEROL, p. 72.
- Terra cuita, p. 57.
- TERRASSA (Arnau de), p. 82.
- Terrassa* (Santa Maria de), p. 121, 409 - 422, 425, 427, 556, 557, 579, 585, 587, 591, 597.
 (Sant Miquel de), p. 20.
 (Sant Pere de), p. 121, 134, 135, 137, 139, 141, 411, 583, 585, 593.
- TERRERS (Berenguer de), p. 82.
- TERRUCH (Berenguer), p. 83.
- Tèsseres, p. 8. Vid. Mosaic.
- Testament (Nou), p. 552-579, 581.
 (Vell o Antic), p. 581-587.
- Tetramorfe. Vid. Evangelistes.
- TEXEDA (Guillem de), p. 69, 79, 83.
- THEOFILACTOS (a Carpignano), p. 37.
- Theotocos, (Vid. Mare de Déu).
- Tivissa*, p. 5.
- Tobies, p. 585.
- Toledo*, p. 19.
- Tomàs (Sant), p. 578. Vid. Apòstols.
- Tomàs de Cantorbery (Sant), p. 409 - 422, 427, 579, 587.
- Torà*, p. 80.
- Torcello*, p. 586.
- Tori*, p. 22.
- TORI (Claudi de), p. 95.
- TORRA (Andreu de la), p. 83, 84, 548.
- TORRELLÀ (Jaume), p. 84.
- TORRELLA i Benvinguda (Pere de), p. 71.
- TORRENTS (Ferrer de), p. 77.
- Tossa de Mar*, p. 12.
- Tradició artística, p. 36, 87.
- Tremp, p. 104. Vid. Pintura.
- TRENS (Manuel), p. 428, 459.
- Trescentisme, p. 99.

- Trinitat, p. 557, 567.
Tunis, p. 70.
- UMBERT** (o Bonanat de),
 p. 60.
- UNDEBOT (Pintor), p. 91.
 Univers, p. 589, 590.
Urgell, p. 21. Vid. *Seu d'Urgell*.
- URTG (Pere de), p. 475.
- Vaixella**, p. 591.
València, p. 540.
- VALENCIA DE DON JUAN
 (Conde de), p. 19.
- VALENTINIÀ (Emperador),
 p. 40, 549.
- Valeri (Sant), p. 505, 523,
 525, 579.
- VALL (Bernat de), p. 83.
Vallès (Sant Cugat del), p. 76,
 129, 490, 491, 547.
- VALLHONRAT, p. 336.
Valls, p. 7.
- Vella Llei. Vid. Testament.
 Gràcia (Llei de), Vid. Nou
 Testament.
- Vells de l'Apocalipsis, p. 316,
 321, 323, 324, 445, 558.
- Venècia* (Sant Marc de),
 p. 582, 584, 592.
- VENTURI (Adolf), p. 37, 40,
 89, 558, 560, 589, 592,
 595.
- Verges, p. 576, 580.
- Verges fàtues i prudents,
 p. 151, 568.
- VERONA (Eribert de), p. 37.
Verona (Sant Pere de), p. 540,
 579.
- Vessica, p. 555. Vid.
- Vicens Diaca dit l'Espanyol
 (Sant), p. 505, 513, 515,
 517, 519, 521, 579.
- VIDAL (Pere), p. 335, 346.
Vidrà del Rosselló, p. 493.
- Vich*, p. 19, 21.
 (Museu Episcopal), p. 26,
 51, 55, 59, 65, 552.
 (Cúria Fumada o Arxiu
 antic de Protocols), p. 60.
 (Sant Pere de), 26, 61.
 (Pictorum calle), p. 40.
- VILARÓ (Jaume), p. 398.
- VILLANUEVA (Jaume), p. 262,
 551.
- Viollet-le-Duc*, p. 97, 117.
- Vipra, p. 250.
- VIRGILI, p. 41.
- Visitació, p. 8, 271, 279,
 429, 430, 563.
- Vítrea (Pasta), p. 8.
- VITRUBI, p. 100.
- WAMBA** (Rei), p. 19.
- WILPERT (Josep), p. 89, 100,
 568, 576, 577, 581, 588,
 589.
- XILDEBERT**, p. 90.
- Zacaries** (Sant), p. 225, 579.
- Zacaries (Papa), p. 105.
- Zelemeni, p. 430.
- Zodiac, p. 592.

TAULA DE FIGURES O GRAVATS

	Pàgs.
Fig. 1.—Pintura rupestre de Tivissa	5
Fig. 2.—Vas ibèric d'Ampúries, (Col·lecció Cazurro).	9
Fig. 3.—Vas ibèric de Sidamunt, (Museu de la Ciutadella de Barcelona)	9
Fig. 4.—Pintures murals romanes d'Ampúries, (Mus. Ciutad. Barna.)	11
Fig. 5.—Mosaic d'Ampúries, (Mus. Ciutad. Barna.)	13
Fig. 6.—Mosaic d'Ampúries, (Mus. Ciutad. Barna.)	13
Fig. 7.—Ara d'altar portàtil de la Selva del Mar.	27
Fig. 8.—Ara d'altar portàtil de la Selva del Mar.	29
Fig. 9.—Ara d'altar portàtil de la Selva del Mar.	31
Fig. 10.—Llinda de Sant Genís les Fonts.	33
Fig. 11.—Retrat d'un sacerdot, proc. de Santa Maria d'Esterra, (Mus. Ciutad. Barna.)	43
Fig. 12.—Retrat d'un diaca, proc. de Santa Maria d'Esterra, (Mus. Ciutad. Barna.)	45
Fig. 13.—L'Epifania i els ofertors, (Santa Maria de Liesa).	49
Fig. 14.—Martiri de Santa Marguerida, (Museu Episcopal de Vich)	51
Fig. 15.—La Mare de Déu amb l'Infant, (Museu Episcopal de Vich)	55
Fig. 16.—El Descendiment de la Creu, (Sant Joan de les Abadesses).	63
Fig. 17.—Sant Andreu i Pere, proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutad. Barna.)	119
Fig. 18.—La Mare de Déu i Sant Joan, proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutad. Barna.)	118
Fig. 19.—Pintura mural de CampdevànoI	124 i 125

	<u>Pàgs.</u>
Fig. 20.— <i>Un àngel</i> , (Campdevàrol).	131
Fig. 21.—Interior de Sant Pere de Terrassa.	135
Fig. 22.—Tester de Sant Pere de Terrassa.	137
Fig. 23.—Pintura mural de Sant Pere de Terrassa.	139
Fig. 24.— <i>La Verge Maria amb l'Infant</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.).	143
Fig. 25.— <i>Les Verges prudentes</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.).	145
Fig. 26.— <i>Les Verges fàtues</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.).	147
Fig. 27.— <i>Representació de l'Església</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.).	149
Fig. 28.— <i>Draperies</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.)	152
Fig. 29.— <i>Matrona lloant al senyor</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.).	153
Fig. 30.— <i>El Sant Sopar</i> , proc. de Pedret, (Mus. Ciudad. Barna.).	155
Fig. 31.— <i>El Senyor fa regonèixer el llur pecat d'Adam i Eva</i> , (Sant Martí Sescorts).	157
Fig. 32.— <i>L'expulsió del Paradís</i> , (Sant Martí Sescorts).	159
Fig. 33.—Conjunt de l'absis de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	163
Fig. 34.— <i>El Pantocrator</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	165
Fig. 35.— <i>Cap del Pantocrator</i> , proc. de Sant Cli- ment de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	167
Fig. 36.— <i>El símbol de l'Evangelista Sant Marc</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	171
Fig. 37.— <i>El símbol de l'Evangelista Sant Lluch</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	173
Fig. 38.— <i>Sant Tomàs, Sant Bartomeu i la Verge</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	175

	<u>Pàgs.</u>
Fig. 39.— <i>Sant Joan i Sant Jaume</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	177
Fig. 40.— <i>Sant Joan Evangelista</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	179
Fig. 41.— <i>Sant Jaume</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	181
Fig. 42.— <i>L'Anyell Immaculat</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	183
Fig. 43.— <i>La Mà de l'Omnipotent</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	185
Fig. 44.— <i>El Patriarca Jacob</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	186
Fig. 45.— <i>Llàtzer a la porta de casa de l'Epuló</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	188
Fig. 46.—Inscripció dedicatòria, proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	189
Fig. 47.— <i>Angels adoradors de l'altar</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	190
Fig. 48.—Conjunt de l'absis major, proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	193
Fig. 49.— <i>La Deïpara</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	195
Fig. 50.— <i>La Deïpara</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	197
Fig. 51.— <i>L'Infant Jesús</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	199
Fig. 52.— <i>El Rei Melcior</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	201
Fig. 53.— <i>Els Reis Gaspar i Baltasar</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	202
Fig. 54.— <i>El Rei Melcior</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	203
Fig. 55.— <i>Els Reis Gaspar i Baltasar</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.).	204
Fig. 56.— <i>Sant Pere, Sant Andreu i altre Apòstol</i> , proc.	

	Pàgs.
de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	205
Fig. 57.— <i>Sant Pere</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	206
Fig. 58.— <i>Sant Pau i Sant Joan Evangelista</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	209
Fig. 59.— <i>Sant Pau</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	210
Fig. 60.— <i>Sant Joan Evangelista</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	211
Fig. 61 i 62.—Detalls de les pintures murals, proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	212
Fig. 63.— <i>L'Anyell Immaculat</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	213
Fig. 64.— <i>El Just Abel</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	214
Fig. 65.—Parament lateral de l'absis, proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	217
Fig. 66.— <i>El Judici final</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	218
Fig. 67.— <i>L'Infern</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	221
Fig. 68.— <i>Turments dels condemnats a l'Infern</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	222
Fig. 69.—Parament lateral de la decoració mural, proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	223
Fig. 70.—Parament lateral de la decoració mural, proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	224
Fig. 71.— <i>David i Goliat</i> (?), proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciudad. Barna.)	227
Fig. 72.— <i>Dos paons abeurant-se en un càlzer</i> , proc.	

	<u>Pàgs.</u>
de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciutat. Bar- na.)	228
Fig. 73.—Columna policromada, proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciutat. Barna.)	229
Figs. 74 i 75.— <i>L'Anyell Diví i Profetes</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciutat. Bar.)	230
Fig. 76.—Primera secció de la pintura mural, proc. de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	233
Fig. 77.—Timpà interior de la porta de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	235
Fig. 78.—Segona secció de la pintura mural de la nau de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	239
Fig. 79.—Fragments de la decoració mural, proc. de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	241
Fig. 80.—Fragments de la decoració mural, proc. de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	244
Fig. 81.— <i>Lapidació de Sant Esteve</i> , proc. de Bohí, (Mus. Ciutat. Bar.)	245
Fig. 82.—Decoració exterior del portal de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	247
Fig. 83.— <i>Angel trenant una auriola</i> , proc. de Bohí, (Mus. Ciutat. Barna.)	251
Fig. 84.—Conjunt de l'absis de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutat. Barna.)	253
Fig. 85.— <i>Símbol de l'Evangelista Sant Lluc</i> , proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciua- tad. Barna.)	256
Fig. 86.— <i>Sants Andreu i Pere</i> , proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutat. Barna.)	257
Fig. 87.— <i>La Mare de Déu i Sant Joan Evangelista</i> , proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutat. Barna.)	259
Fig. 88.— <i>Sant Pau</i> , proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutat. Barna.)	263
Fig. 89.—Absis principal de l'església de Mur, (Croquis del Mus. Ciutat. Barna.)	265

	Pàgs.
Fig. 90.— <i>El Pantocrator</i> , proc. de Mur	267
Fig. 91.— <i>Quatre Sants Apòstols</i> , proc. de Mur	271
Fig. 92.— <i>Els Sants Apòstols</i> , proc. de Mur.	273
Fig. 93.— <i>Els Sants Apòstols</i> , proc. de Mur	275
Fig. 94.— <i>Quatre Sants Apòstols</i> , proc. de Mur	277
Fig. 95.— <i>La Visitació i el Sant Natalici</i> , proc. de Mur.	279
Fig. 96.— <i>St. Josep i l'Anunciació als Pastors</i> , proc. de Mur	283
Fig. 97.—Decoració de l'absis lateral de l'església de Mur, (Mus. Ciudad. Barna.)	285
Fig. 98.— <i>Una Santa</i> , proc. de Sant Pere de Casserres, (Mus. Epis. de Vich.)	288
Fig. 99.—Absis de Ginestarre, (Mus. Ciudad. Barna.).	289
Fig. 100.— <i>La Mare de Déu i tres Apòstols</i> , proc. de Ginestarre, (Mus. Ciudad. Barna.)	293
Fig. 101.— <i>Quatre Apòstols</i> , proc. de Ginestarre, (Mus. Ciudad. Barna.)	294
Fig. 102.—Absis de Sant Miquel d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	295
Fig. 103.—Absis de Sant Miquel d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	297
Fig. 104.— <i>El Pantocrator</i> , proc. d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	299
Fig. 105.— <i>Els Evangelistes Sant Lluc i Sant Mateu</i> , proc. d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	301
Fig. 106.— <i>Els Evangelistes Sant Joan i Sant Marc</i> , proc. d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	303
Fig. 107.— <i>Tres Apòstols</i> , proc. d'Angulasters (Mus. Ciudad. Barna.)	307
Fig. 108.— <i>Dos Apòstols</i> , proc. d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	309
Fig. 109.— <i>Un Sant</i> , proc. d'Angulasters, (Mus. Ciudad. Barna.)	311
Fig. 110.— <i>Un Angel</i> , proc. d'Angulasters, (Mus. Ciua- dad. Barna.)	313
Fig. 111.— <i>La Verge orant</i> , de Fenollar, (Dibuix publicat per D. Josep Pijoan).	316

	Pàgs.
Fig. 112.— <i>El Pantocrator</i> , de Fenollar, (Dibuix publicat per D. Josep Pijoan)	317
Fig. 113.— <i>El Pantocrator</i> , de Fenollar.	319
Fig. 114.— <i>Els Ancians de l'Apocalipsis</i> , de Fenollar.	321
Fig. 115.— <i>Els Ancians de l'Apocalipsis i el cicle de l'Infància de Jesús</i> , de Fenollar, (Dibuix publicat per D. Josep Pijoan)	323
Fig. 116.— <i>Els Ancians de l'Apocalipsis i el cicle de l'infància de Jesús</i> , de Fenollar, (Dibuix publicat per D. Josep Pijoan)	324
Fig. 117.— <i>L'Anunciació i el Natalici de Crist</i> , de Fenollar	325
Fig. 118.— <i>L'Epifania</i> , de Fenollar	327
Fig. 119.—Croquis de les pintures murals de la Clusa, (Dibuix publicat per D. Josep Pijoan).	330
Fig. 120.—Pintura mural de l'absidiol de Marcèvol, (Còpia del Mus. Ciutat. Barna.)	332
Fig. 121.—Absis de Marcèvol	333
Fig. 122.— <i>El Pantocrator i Quatre Angels</i> , de Marcèvol	337
Fig. 123.— <i>Angel Adorador</i> , de Marcèvol	339
Fig. 124.—Absis d'Ager, (Mus. Ciutat. Barna.)	341
Fig. 125.— <i>La Mare de Déu i Tres Sants</i> , de Sant Pere del Bungal	343
Fig. 126.— <i>La lliberació de les ànimes dels Patriarques</i> , de Serrabona.	347
Fig. 127.—Absis de Santa Eulàlia d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.)	349
Fig. 128.— <i>Els Evangelistes Sant Mateu i Sant Lluc</i> , proc. d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.).	351
Fig. 129.— <i>Els Evangelistes Sant Joan i Sant Marc</i> , proc. d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.).	352
Fig. 130.— <i>Santa Eulàlia, la Mare de Déu i el Baptisme de Crist</i> , proc. d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.)	353
Fig. 131.— <i>Santa Agnès i Santa Llúcia</i> , proc. d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.)	357
Fig. 132.— <i>Un Sant Prevere</i> , proc. d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.)	359

	Pàgs.
Fig. 133.— <i>Un Sant</i> , proc. d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.)	361
Fig. 134.—Absis d'Esterrí de Cardós, (Mus. Ciutat. Barna.)	363
Fig. 135.— <i>Els Evangelistes Sant Mateu i Sant Lluç</i> , proc. d'Esterrí de Cardós, (Mus. Ciutat. Barna.)	366
Fig. 136.— <i>Els Evangelistes Sant Joan i Sant Marc</i> , proc. d'Esterrí de Cardós, (Mus. Ciutat. Barna.)	367
Fig. 137.—Absis de Santa Maria d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	369
Fig. 138.— <i>El Rei Melcior</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	373
Fig. 139.— <i>Els Reis Gaspar i Baltasar</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	373
Fig. 140.— <i>Un Serafi</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	377
Fig. 141.— <i>El Profeta Isaies i les rodes dels Serafins</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	379
Fig. 142.— <i>La purificació d'Elies</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	379
Fig. 143.— <i>L'Arcàngel Sant Rafel</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	381
Fig. 144.— <i>Una Santa</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.)	385
Fig. 145.—Conjunt de l'absis de Sant Sadurní d'Osormort, (Còpia existent en el Mus. Ciutat. Barna.)	387
Fig. 146.— <i>Creació d'Adam</i> , proc. de Sant Sadurní d'Osormort, (Mus. Ciutat. Barna.)	389
Fig. 147.— <i>Introducció del primer home en el Paradís</i> , de Sant Sadurní d'Osormort, (Còpia existent en el Mus. Ciutat. Barna.)	391
Fig. 148.— <i>El Creador imposant el precepte a Adam</i> , de Sant Sadurní d'Osormort, (Còpia existent en el Mus. Ciutat. Barna.)	393

	<u>Pàgs.</u>
Fig. 149.— <i>El pecat d'Adam i Eva</i> , de Sant Sadurní d'Osormort, (Còpia existent en el Mus. Ciutad. Barna.)	395
Fig. 150.— <i>Adam i Eva després d'haver pecat</i> , de Sant Sadurní d'Osormort, (Còpia existent en el (Mus. Ciutad. Barna.)	396
Fig. 151.—Decoració mural de Sant Martí del Brull, (Còpia existent en el Mus. Ciutad. Barna.)	399
Fig. 152.— <i>El Sant Natalici i l'Anunciació als Pastors</i> , de Sant Martí del Brull, (Còpia existent en el Mus. Ciutad. Barna.)	401
Fig. 153.— <i>L'Anunciació als Pastors</i> , de Sant Martí del Brull, (Còpia existent en el Mus. Ciutad. Barna.)	403
Fig. 154.—Conjunt de la decoració mural de Buada, (Còpia existent en el Mus. Ciutad. Barna.)	407
Fig. 155.—Absidiol de Santa Maria de Terrassa	409
Fig. 156.— <i>El Pantocrator</i> , de Santa Maria de Terrassa	413
Fig. 157.— <i>Martiri de Sant Tomàs de Cantorbery</i> , de Santa Maria de Terrassa	415
Fig. 158.— <i>Martiri de Sant Tomàs de Cantorbery</i> , de Santa Maria de Terrassa	417
Fig. 159.— <i>Sepeli de Sant Tomàs de Cantorbery</i> , de Santa Maria de Terrassa	419
Fig. 160.—Conjunt de l'absis principal de Barberà	423
Fig. 161.—Vista parcial de l'absis de Barberà	425
Fig. 162.—Croquis parcial de la decoració mural de Barberà	429
Fig. 163.— <i>El Sant Natalici</i> , de Barberà	431
Fig. 164.—Croquis parcial de la decoració mural de Barberà	433
Fig. 165.— <i>El lavatori de Jesús Infant</i> , de Barberà	435
Fig. 166.— <i>Herodes i els tres Reis</i> , de Barberà.	437
Fig. 167.— <i>Entrada de Crist a Jerusalem</i> , de Barberà	439
Fig. 168.— <i>El pecat d'Adam i Eva</i> , (Croquis de les pintures murals de Barberà	442

	Pàgs.
Fig. 169.— <i>Els Ancians Apocalíptics</i> , de Barberà	443
Fig. 170.—Conjunt de l'absidiol de la part de l'Epístola de Barberà	446
Fig. 171.— <i>Episodi de la vida de Sant Pere</i> , de Barberà	447
Fig. 172.— <i>Crucifixió de Sant Pere</i> , de Barberà	451
Fig. 173.— <i>Degollació de Sant Pau</i> , de Barberà	453
Fig. 174.— <i>Neró ordenant el martiri de Sant Pere i Sant Pau</i> de Barberà	455
Fig. 175.— <i>La invenció de la Vera Creu</i> , de Barberà	457
Fig. 176.— <i>Representacions Apocalíptiques</i> , de Polinyà	461
Fig. 177.— <i>Representacions Apocalíptiques</i> , de Polinyà	463
Fig. 178.— <i>Crist davant de Pilat</i> , de Polinyà	465
Fig. 179.— <i>Un Sant Bisbe</i> , de Polinyà	467
Fig. 180.— <i>L'arbre de la Vida</i> , de Bigues	471
Fig. 181.— <i>El Lavatori</i> , d'Andorra la Vella	473
Fig. 182.— <i>Captura del Redemptor</i> , d'Andorra la Vella	475
Fig. 183.—Conjunt de l'absidiol de la Seu d'Urgell	477
Fig. 184.— <i>El Somni de Sant Joan</i> , de la Seu d'Urgell	479
Fig. 185.—Detall del <i>Sant Sopar</i> , de la Seu d'Urgell	481
Fig. 186.— <i>El Calvari</i> , de Santa Anna de Montral, (Cò- pia existent en el Mus. Ciutad. Barna.)	483
Fig. 187.— <i>Tres Sants</i> , de Isabarre	485
Fig. 188.— <i>Calvari</i> , de Sant Andreu de Sureda	487
Fig. 189.— <i>El Pantocrator</i> , de Roda de Ribagorza	495
Fig. 190.— <i>Sant Miquel Arcàngel</i> , de Roda de Ribagorza	497
Fig. 191.— <i>El Baptisme de Jesús</i> , de Roda de Ribagorza	499
Fig. 192.— <i>Els Mesos de l'Any</i> , de Roda de Ribagorza	500
Fig. 193.— <i>Els Mesos de l'Any</i> , de Roda de Ribagorza	501
Fig. 194.— <i>El Pantocrator i Sant Miquel Arcàngel</i> , de Barluenga	503
Fig. 195.— <i>Els Angels conduint les ànimes</i> , de Barluenga	505
Fig. 196.— <i>L'aparició de Sant Miquel Arcàngel al Mont Gargan</i> , a Barluenga	506
Fig. 197.— <i>L'aparició de Sant Miquel Arcàngel al Mont Gargan</i> , de Barluenga	507
Fig. 198.— <i>Sant Cristòfol</i> , de Barluenga	508
Fig. 199.— <i>El Judici Final</i> , de Barluenga	509

	Pàgs.
Fig. 200.— <i>El Judici Final</i> , de Barluenga	511
Fig. 201.— <i>Sant Vicens Diaca i Màrtir</i> , de Liesa	513
Fig. 202.— <i>Empresonament de Sant Vicens i Sant Valeri</i> , de Liesa	515
Fig. 203.— <i>Martiri de Sant Vicens Diaca i Màrtir</i> , de Liesa	517
Fig. 204.— <i>Sant Vicens Diaca i Màrtir</i> , de Liesa	519
Fig. 205.— <i>Martiri de Sant Vicens Diaca</i> , de Liesa.	521
Fig. 206.— <i>Martiri de Sant Vicens Diaca</i> , de Liesa.	522
Fig. 207.— <i>Santa Caterina i els Filososps</i> , de Liesa	523
Fig. 208.— <i>Sant Nicolau</i> , de Bierge	524
Fig. 209.— <i>L'Infern i Sant Joan Evangelista</i> , de Bierge	525
Fig. 210.— <i>Sant Joan Evangelista</i> , de Bierge	527
Fig. 211.— <i>Episodis de la vida de Sant Joan Evangelista</i> , de Bierge	528
Fig. 212.— <i>Episodis de la vida de Sant Joan Evangelista</i> , de Bierge	529
Fig. 213.— <i>Episodis de la vida de Sant Nicolau de Bari</i> , de Bierge	531
Fig. 214.— <i>Episodis de la vida de Sant Joan Evangelista</i> , de Bierge	533
Fig. 215.— <i>El sepulcre d'Attó de Foces</i> , de Sant Miquel de Foces	535
Fig. 216.— <i>Angel</i> , de Sant Miquel de Foces.	537
Fig. 217.— <i>Un Sant</i> , de Sant Miquel de Foces	538
Fig. 218.— <i>Un Sant</i> , de Sant Miquel de Foces	539
Fig. 219.— <i>Sepulcre d'Eximen de Foces</i> , de Sant Miquel de Foces	541
Fig. 220.— <i>Sant Mateu Evangelista</i> , de Sant Miquel de Foces	543
Fig. 221.— <i>Sant Joan Evangelista</i> , de Sant Miquel de Foces	545
Fig. 222.— <i>Sant Joan Baptista i Santa Marguerida</i> , de Sant Miquel de Foces	545
Fig. 223.— <i>Motiu ornamental</i> , proc. de Sant Climent de Tahull, (Mus. Ciutat. Barna.)	596

	<u>Pàgs.</u>
Fig. 224.— <i>Motiu ornamental</i> , proc. de Santa Eulàlia d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	596
Fig. 225.— <i>Motiu ornamental</i> , proc. de Santa Maria de Tahull, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	598
Fig. 226.— <i>Motiu ornamental</i> , proc. de Santa Eulàlia d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	598
Fig. 227.— <i>Faixa ornamental</i> , proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	599
Fig. 228.— <i>Faixa ornamental</i> , proc. de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	599
Fig. 229.— <i>Faixa ornamental</i> , proc. de Santa Eulàlia d'Estahó, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	600
Fig. 230.— <i>Faixa ornamental</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	601
Fig. 231.— <i>Faixa ornamental</i> , proc. d'Esterrí d'Aneu, (Mus. Ciutat. Barna.) . . .	601
Fig. 232.— <i>Faixa ornamental</i> , de Sant Miquel de la Seu d'Urgell . . .	602

ÍNDIX DE MATÈRIES

	<u>Pàgs.</u>
Pròleg	v

LLIBRE I

ELS PINTORS

Capítol I.— <i>Precedents</i>	3
Capítol II.— <i>Dels Pintors.</i>	36
Capítol III.— <i>Notes documentals sobre els Pintors Primitius</i>	57

LLIBRE II

LA PINTURA MURAL

Capítol IV.— <i>La Tradició.</i>	87
Capítol V.— <i>La Tècnica</i>	99
Capítol VI.— <i>Les obres</i>	121
Addició.— <i>El mosaic</i>	549
Capítol VII.— <i>Els temes iconogràfics en la pintura mural primitiva</i>	553
Capítol VIII.— <i>Els temes ornamentals en la pintura mural primitiva</i>	593
Índex alfabètic	603
Índex de figures.	621
Índex de matèries	633

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

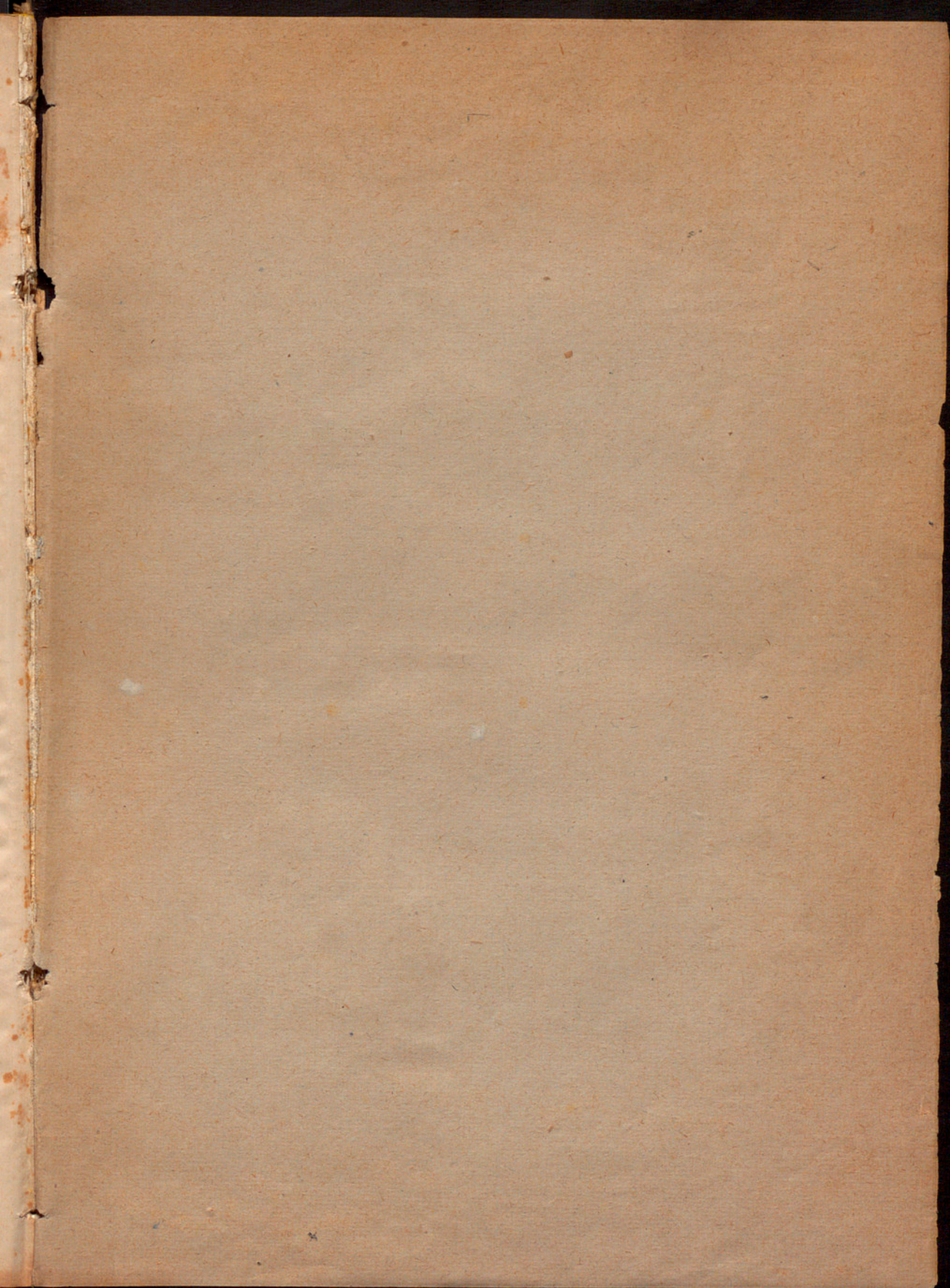
PHYSICS

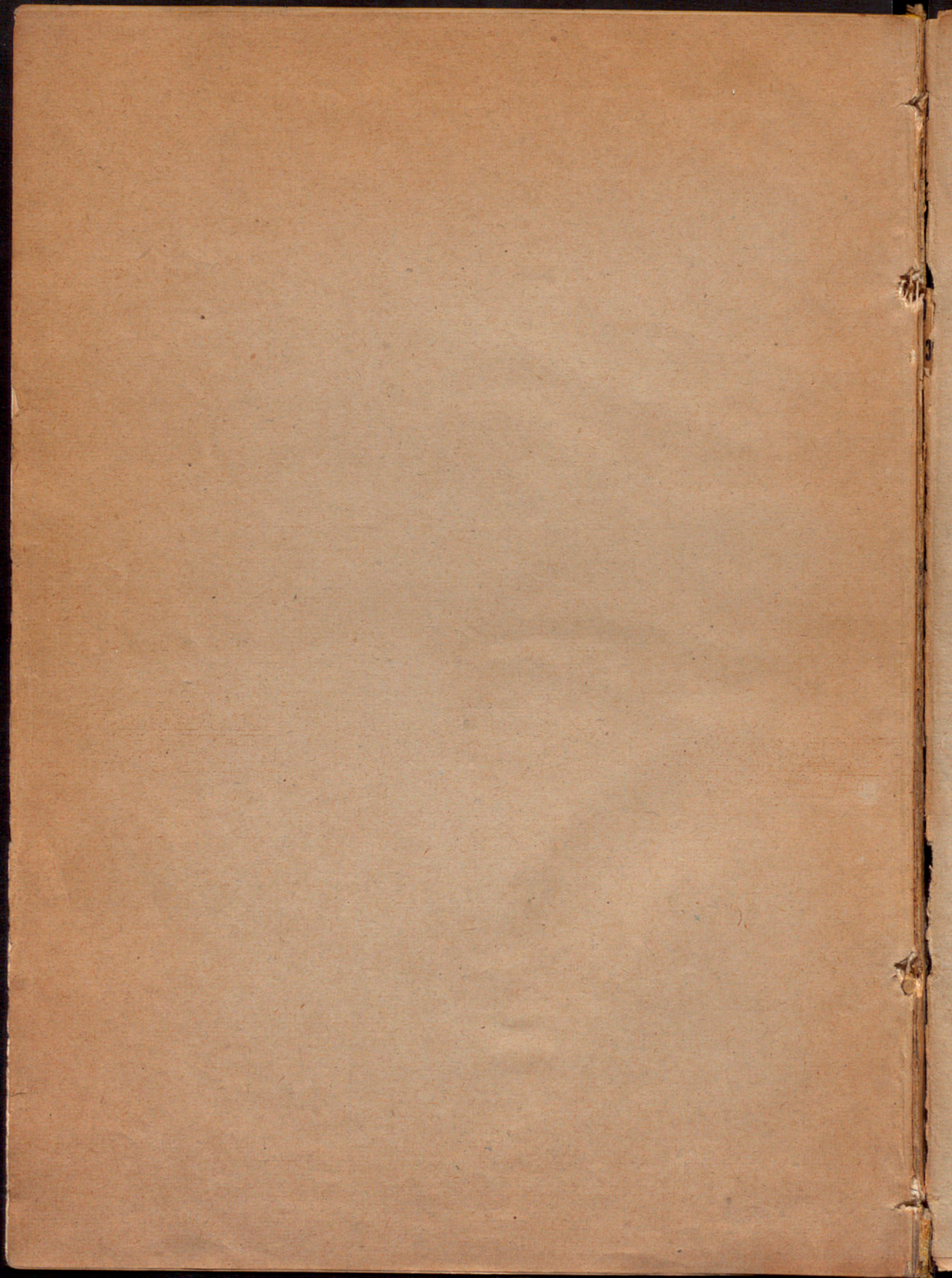
PHYSICS

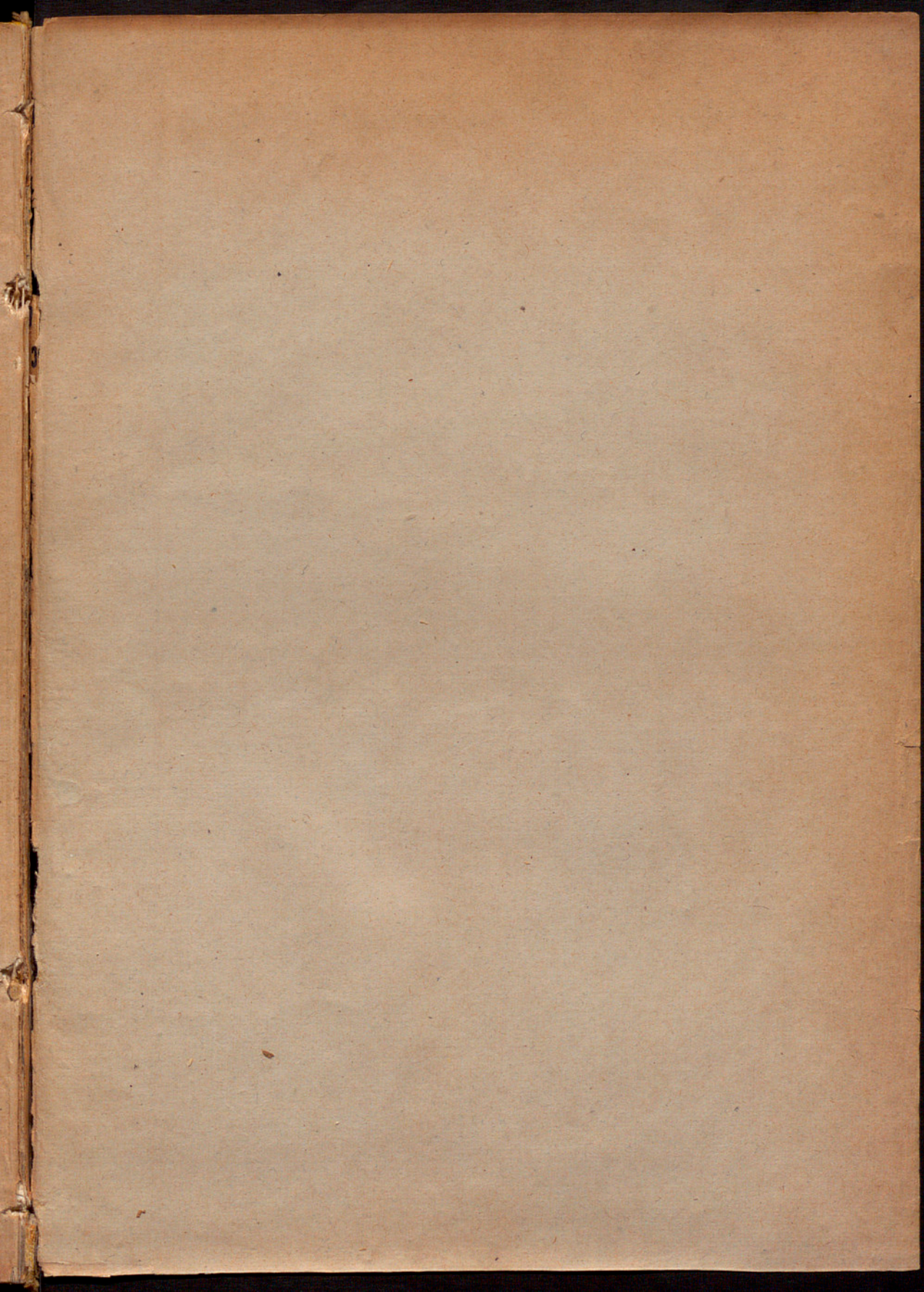
DEO GRATIAS

Aquest primer volum de ELS PRIMITIUS
s'és acabat d'estampar als obradors
gràfics d'en Pere Bas Vich d'Iguala-
da, avui diada de la Presentació de
la Verge, 21 de Novembre de l'Any
del Senyor, M.CM.XXVII

DEO GRATIAS
Aquest primer volum de ELS PRIMITIUS
s'és acabat d'estampar als obradors
gràfics d'en Pere Bas Vion d'Iguals-
da, avui diada de la Presentació de
la Verge, 21 de Novembre de l'Any
del Senyor. M. CM. LXXVII

FIN (M. 12) [CCT] 1924. FWA

INSTITUTO AMATLLER
DE ARTE HISPÁNICO

N.º Registro: 562¹

Signatura: *Print*

Sala *X*

Armario *IOB-B*

Estante *546*

J. GUBIOL
—
ELS
PRIMITIUS

PIN (11-12) [AT] 1927.9ud